

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
EESTI KEELE OSAKOND

Liis Zovo

GUSTAV SUITSU TARTUMURDELINE LUULE.
KEELELINE ANALÜÜS

Magistritöö

Juhendajad professor Karl Pajusalu ja lektor Eva Velsker

TARTU 2015

Sisukord

Sissejuhatus	8
1. Tartu murdeluule	11
1.1. Tartu murde ülevaade	11
1.2. Tartu kirjakeel ja selles kirjutatud luule	14
1.3. Noor-Eesti ja Tartu murdeluule	20
1.4. Tartu murdeluule Eesti kõrgstiili kujundajana	23
1.5. Tartu murdeluule viimastel aastakümnetel	25
1.6. Kokkuvõte	30
2. Gustav Suitsu lõunaeestiline murdeluule	35
2.1. Sünnikodu ja perekond	36
2.2. Võnnu murraku jooned	38
3. „Kerko-kella“ originaalteksti keeleline analüüs	40
3.1. Häälikulised jooned	40
3.1.1. Vokaalid	40
3.1.1.1. Vokaalharmoonia	40
3.1.1.2. Vokaal <i>o</i> järgsilpides	43
3.1.1.3. Vokaal <i>e</i> järgsilpides	43
3.1.1.4. Pika <i>ä</i> püsimine	44
3.1.1.5. Keskkõrged vokaalid	44
3.1.1.6. Diftongid	44
3.1.1.7. Sisekadu	46
3.1.2. Konsonandid	46
3.1.2.1. Sõnaalguline <i>h</i>	46

3.1.2.2. Sõnaalguline <i>t</i>	47
3.1.2.3. Vokaalidevaheline <i>j</i>	47
3.1.2.4. Siirdehäälik <i>v</i>	47
3.1.2.5. Larüngaalklusiili mittemärkimine	48
3.1.2.6. Palatalisatsioon	48
3.1.2.7. Konsonantühendid ja hilisgeminaadid	48
3.2. Noomenimorfoloogia	50
3.2.1. Ainsus	50
3.2.1.1. Illatiiv	50
3.2.1.2. Inessiiv	50
3.2.1.3. Ablatiiv	50
3.2.1.4. Translatiiv	50
3.2.2. Mitmus	51
3.2.2.1. Nominatiiv	51
3.2.2.2. Genitiiv	51
3.2.2.3. Partitiiv	51
3.2.3. Komparatiiv	51
3.3. Verbimorfoloogia	51
3.3.1. Preesens	51
3.3.2. Imperfekt	52
3.3.3. Umbisikuline tegumood	53
3.3.4. Konditsionaal	53
3.3.5. Eitav kõne	53
3.3.6. Verbi infiniitvormid	54
3.4. Sõnavara	54

3.4.1. Substantiivid	55
3.4.2. Adjektiivid	57
3.4.3. Pronoomenid	58
3.4.4. Numeraalid	59
3.4.5. Verbid	59
3.4.6. Adverbid	60
3.4.7. Adpositsioonid	63
3.5. „Kerko-kella“ originaalteksti keelelise analüüsi kokkuvõte	64
4. „Kerko-kell“ eri redaktsioonides	66
4.1. Murdeluuletuse „Kerko-kell“ tekstiajalugu	66
4.2. Redaktsioonide võrdlus	67
4.2.1. Redaktsioonide ülevaade	67
4.2.2. Teksti esitus	70
4.2.3. Ortograafia	75
4.2.3.1. Vana kirjaviisiga seotud eripärad	75
4.2.3.2. Palatalisatsioon	77
4.2.3.3. Interpunktsioon	77
4.2.3.4. Stililised parandused	81
4.2.3.5. Suur ja väike algustäht	83
4.2.3.6. Kokku- ja lahkukirjutamine	86
4.2.4. Kirjavead	87
4.2.5. Tehnilised probleemid	89
4.3. Setukeelne „Ker'kokell“ (1924)	90
5. „Kerko-kella“ eri redaktsioonide keeleline analüüs	94
5.1. Häädus	94

5.1.1. Vokaalharmoonia	94
5.1.2. <i>a</i> ja <i>e</i>	100
5.1.3. <i>i</i> ja <i>e</i>	100
5.1.4. <i>ä</i> ja <i>e</i>	101
5.1.5. <i>e</i> ja <i>i</i> järgsilbis	101
5.1.6. <i>o</i> ja <i>u</i> järgsilbis	101
5.1.7. <i>i</i> ja <i>j</i>	103
5.1.8. <i>d</i> ja <i>j</i>	103
5.1.9. <i>d</i> ja <i>t</i>	103
5.1.10. <i>d</i> väljajätt	104
5.1.11. <i>m</i> ja <i>n</i>	104
5.1.12. <i>t</i> ja <i>st</i>	105
5.1.13. Afrikaat	105
5.1.14. <i>ss</i> -i ja <i>sk</i> vaheldus	105
5.1.15. <i>sk</i> ja <i>ks</i> -i vaheldus	106
5.2. Muutevormid	106
5.2.1. Noomenimorfoloogia	106
5.2.2. Verbimorfoloogia	107
5.2.2.1. Verbi <i>olema</i> oleviku ainsuse ja mitmuse kolmanda pöörde vormid	107
5.2.2.2. Oleviku ainsuse esimese pöörde vormid	108
5.2.2.3. Mineviku ainsuse esimese pöörde vormid	108
5.2.2.4. Oleviku ainsuse kolmanda pöörde vormid	108
5.2.2.5. Mineviku ainsuse kolmanda pöörde vormid	109
5.2.2.6. <i>nud</i> -kesksõna	109
5.3. Sõnavara	109

5.3.1. Verbid	110
5.3.2. Määrsõnad	110
5.3.3. Asesõnad	111
5.4. „Kerko-kella“ eri redaktsioonide keelelise analüüsi kokkuvõte	111
6. Meetrika	115
6.1. Luule, meetrika ja värsisüsteem	115
6.2. „Kerko-kella“ meetriline analüüs	119
6.2.1. Jamb	120
6.2.2. Rõhkude dissimilatsioon	120
6.2.3. Silpide arv sõnas	121
6.2.4. Rõhutud silbid iktuse positsioonis	121
6.2.5. Meetriliselt rõhutud silbid	121
6.2.6. Kaheasilbiline viimikosa	122
6.2.7. Riim	122
6.2.7.1. Alliteratsioon	123
6.2.7.2. Täis- ja irdriim	124
6.2.7.3. Riimide jagunemine silbiarvu järgi	125
6.2.7.4. Liht- ja liitriim	125
6.2.7.5. Riimi asend värsis	125
6.2.7.6. Riimi asend salmis	125
6.2.8. Meetrilise analüüsi kokkuvõte	126
Kokkuvõte	127
Lühendid	132
Kihelkondade lühendid	134
Materjali allikad	138

Kirjandus	142
The poetry of Gustav Suits in the Tartu dialect. Linguistic analysis. Summary	147
Lisad	150
Lisa 1. „Kerko-kell“ kirjakeele peeglis	150
Lisa 2. Setukeelne „Ker'kokell“ (1924)	153

Sissejuhatus

Magistritöö „Gustav Suitsu tartumurdeline luule. Keeleline analüüs“ eesmärk on uurida Suitsu tartumurdelise luule tunnuseid ning võrrelda neid teiste tartumurdeliste autorite luules esinevate tunnustega. Samuti on töö eesmärk uurida Gustav Suitsu lõunaeestilise murdeluuletuse „Kerko-kell“ originaalteksti (selle lõunaeestilisi ja tartumurdelisi, aga ka Võnnu murraku erijooni) ning „Kerko-kella“ eri redaktsioonides, analüüsida murdeluuletust nii keeleliselt kui ka meetriliselt. Magistritöö hüpoteesiks on väide, et murdeluuletust redigeeritakse üha põhjaeestipärasemaks. Magistritöö koosneb kuuest suuremast peatükist.

Esimene peatükk on Tartu murdeluulest, milles kõigepealt antakse ülevaade Tartu murdest, millel on neli murrakurühma: põhjarühm (Tartu-Maarja, Kodavere Kavastu murrak); idarühm (Võnnu, Kambja); lõunarühm (Otepää, Rõngu, Sangaste) ning läänerühm (Rannu, Puhja ja Nõo murrak). Samuti esitatakse Tartu murde kesksed jooned. Esimese peatüki lõpus on joonisel 1 näidatud Tartu murdeala jagunemine murrakurühmade kaupa (kaardi põhi on võetud Eesti Keele Instituudi koduleheküljelt (EKI fonoteek)).

Esimese peatüki alapeatükkides käsitletakse veel tartu kirjakeelt ja selles kirjutatud luulet (muu hulgas analüüsitakse Käsü Hansu ja Gustav Adolph Oldekopi murdeluulet). Seejärel uuritakse Noor-Eesti ja Tartu murdeluule seost (vaadeldakse Gustav Suitsu ja Friedebert Tuglase murdeluulet), Tartu murdeluulet kui Eesti kõrgstiili kujundajat (st Henrik Visnapuu murdeluule) ning viimaste aastakümnete Tartu murdeluulet (analüüsitakse Mats Traadi ja Urmas Karu murdekeelset loomingut). Esimene peatükk lõppeb vahekokkuvõttega, milles võrreldakse tabeli 1 põhjal Gustav Suitsu ja teiste autorite murdeluules kasutusel olevate tartumurdeliste joonte sarnasusi ja erinevusi.

Magistritöö teine peatükk on Gustav Suitsu lõunaeestilisest murdeluulest („Võnnu motiive“ (1950) ja „Kerko-kell“ (1913)). Muu hulgas tutvustatakse Suitsu sünnikodu ja perekonda, joonisel 2 on Suitsu kodumurraku Võnnu asukoht Tartu murdealal (kaardi

põhi on samuti pärit Eesti Keele Instituudi koduleheküljelt (EKI fonoteek)). Lisaks on peatükis esitatud Tartu murdealal paikneva Võnnu murraku iseloomulikud tunnused.

Kolmandas peatükis analüüsitakse keeleliselt Suitsu „Kerko-kella“ originaalteksti, mis avaldati esimest korda 1913. aastal. Keeleline analüüs käsitleb häälikulisi jooni, noomeni- ja verbimorfoloogiat ning sõnavara (illustreerivalt esitatakse osa vormide murdelevikute joonised). Häälikulistest joontest vaadeldakse vokaale ja konsonante, noomenimorfoloogias ainsust ja mitmust ning komparatiivi. Verbimorfoloogia analüüs sisaldab preesensit, imperfekti, umbisikulist tegumoodi, konditsionaali, eitava kõne minevikuvormide moodustamist ja verbi infiniitvorme. Sõnavaras käsitletakse murdelisi substantiive, adjektiive, pronoomenit, numeraali, verbe, adverbe ja adpositsioone. Originaalteksti keelelise analüüsi kokkuvõttes esitatakse lühidalt murdeluuletuse lõunaeeetilised, seejuures Tartu murdele (ja Võnnu murrakule) ning Võru murdele eriomased tunnused, aga ka põhjaeesti jooned.

Neljas peatükk on murdeluuletuse eri redaktsioonidest, milles kõigepealt on esitatud „Kerko-kella“ tekstiajalugu. Seejärel antakse ülevaade redaktsioonidest (analüüsis on kasutatud 61 redaktsiooni materjali) ning teksti esituse ja erinevatest ortograafiaga seotud muudatustest. Samuti on neljandas peatükis kirjavigade ja tehniliste probleemide alapeatükid. Neljanda peatüki lõpus analüüsitakse keeleliselt Paulopriit Voolaine setukeelset „Ker´kokella“, mida kõrvutatakse „Kerko-kella“ originaaltekstiga.

Viiendas peatükis on esitatud eri redaktsioonide keeleline analüüs, milles jälgitakse häälduslikke, muutevormide ja sõnavara muudatusi. Hääldusmuudatustest on alapeatükkides vokaalharmoonia, vokaalide ja konsonantide (muu hulgas konsonantühendite) vaheldused. Muutevormide alapeatükis esitatakse noomeni- ja verbimorfoloogia muudatused. Sõnavaras uuritakse verbe, määrsõnu ja asesõnu. Viienda peatüki lõpus esitatakse eri redaktsioonide keelelise analüüsi kokkuvõtte ning joonisel 31 kujutatakse ülevaatlikult aastakümnete jooksul uustrükkides tehtud muudatusi.

Kuues peatükk on meetrikast ning see koosneb kahest alapeatükist. Esmalt selgitatakse luule, meetrika, värsisüsteemi mõisteid ja nende osi. Eraldi vaadeldakse jambi tunnuseid ning jambi kohta eesti luules, seejärel analüüsitakse „Kerko-kella“ originaalteksti meetriliselt. Täpsemalt uuritakse meetrilises analüüsis, kuidas on

„Kerko-kell“ jambilisse värsimõõtu sobitunud ning milliseid riimitüüpe selles võib leida.

Magistritöö lõpuosas on kokkuvõte, lühendid, kihelkondade lühendid, materjali allikad, kirjandus, ingliskeelne resümee ja lisad. Magistritöö lisades on esitatud Gustav Suitsu 1913. aasta „Kerko-kell“ kirjakeele peeglis (lisa 1) ning Paulopriit Voolaine 1924. aasta setukeelne „Ker'kokell“ (lisa 2).

1. Tartu murdeluule

Tartu murdeluule peatükis on kõigepealt ülevaade Tartu murdest. Seejärel käsitletakse tartu kirjakeelt ja selles kirjutatud luulet (kesksed autorid on Käsü Hans ja Gustav Adolph Oldekop); Noor-Eesti seost Tartu murdeluulega (Gustav Suits ja Friedebert Tuglas); Tartu murdeluulet Eesti kõrgstiili kujundajana (Henrik Visnapuu) ja viimaste aastakümnete Tartu murdeluulet (Mats Traat ja Urmas Karu). Tartu murdeluule peatüki lõpetab kokkuvõte, milles analüüsitakse Gustav Suitsu ja teiste autorite murdekeelses loomingus kasutusel olevaid tartumurdelisi jooni.

1.1. Tartu murde ülevaade

Lõunaeeesti murdeala hõlmab Mulgi, Tartu ja Võru murret (EMJK 2009: 165). Tartu murre on kasutusel olnud ajaloolise Tartumaa lõunaosas Peipsi järvest Võrtsjärveni, läänes on see ulatunud Mulgi ja Võru alade vahele ning seda kuni Läti piirini. Tartu murret on lõunaeeesti murdealal peetud keskseks nii maa-alaliselt kui ka kultuurilooliselt. (EMJK 2009: 173)

Tartu murre, eriti selle lääneosa on paljudes hääliku- ja vormijoontes sarnane Mulgi murdega. Sõnavaras on Tartu murdel ühisjooni Võru murdega. Tartu ja Mulgi murdele on omane konsonantide epenteetiline palatalisatsioon, *h* kadu sõna algul ja järgsilpides, Võru murdega võrreldes kasutatakse afrikaate ja vokaalharmooniat piiratumalt. Lõunapoolsetes Tartu murrakutes esineb kõrge *õ*, larüngaalklusiil ja hilised geminatsioonid (nii adjektiivides kui ka partitiivis), mis on samuti levinud Võru murdes. (EMJK 2009: 173–174)

Tartu murdele eriomased tunnused on nasaalide ja liikvidate järel olev lühike klusiil; algse *eü*-diftongi asemel *ei*- (põhjapoolsetes) ja *öi*-diftong (lõunapoolsetes Tartu murrakutes); lõunaeeestilise *äü*-diftongi asemel *äi*-diftong ning pikkade kõrgete vokaalide madaldumine nõrgas astmes (Keem 1970: 38–39). Tartu murdes on teise välte asemel paljudes vormides kasutusel kolmas välde ning diftongide järelkomponendid

võivad teisevältelistes vormides lüheneda, madalduda ja ka täielikult assimileeruda. Samuti võib pikk *ü* diftongistuda. (EMJK 2009: 174–175)

Tartu murdealale on tunnuslikud ka tugevaastmeline *i*-mitmus; *de*-illatiiv (ka viisiadverbides); *i*-lõpuga illatiiv *ne*- ja *us*-sõnades; põhjaeestilise *da*-lõpuga *da*-infinitiiv kahesilbilistes lühivältelistes verbides; lõpuklusiilita *nud*- ja *tud*-kesksõna; labiaalklusiili pikenemine kindla kõneviisi preesensi ainsuse kolmandas pöördes ning *na*-tunnusega kaudne kõneviis. Kindla, tingiva ja kaudse kõneviisi lihtaegades ilmnevad eitava kõne mitmuse vormides pöördelõpud. Niisamuti on *nud*-kesksõnal mitmuse vormides pöördelõpud nii kindla, tingiva kui ka kaudse kõneviisi lihtaegades. Tartu murde palatalisatsioon on hääldatakse esimese ja teise silbi piiril oleva konsonandi (konsonantühendi) ette ülilühike *i*, seetõttu on esimese silbi vokaal kõrgem ning konsonandi (konsonantühendi) algus näib olevat palataliseeritud. (Keem 1970: 39–41)

Morfoloogiliselt arengult võib Tartu murrakuid pidada uuenduslikeks. Tartu murre on sarnane Mulgi murdega: noomenites on seesütlev ja olev kääne *n*-lõpuline; mitmuse nimetavas on kadunud ajalooline tunnus; verbides on ainsuse kolmas pööre põhjaeesti päritolu, kuid seda on kohandatud lõunaeesti hääldusega (*p*-lõpp). Samuti on Tartu murdele omane demonstratiivpronoomenite sage kasutus (lähedal ja kaugel oleva ning abstraktse markeerimiseks). (EMJK 2009: 175–176)

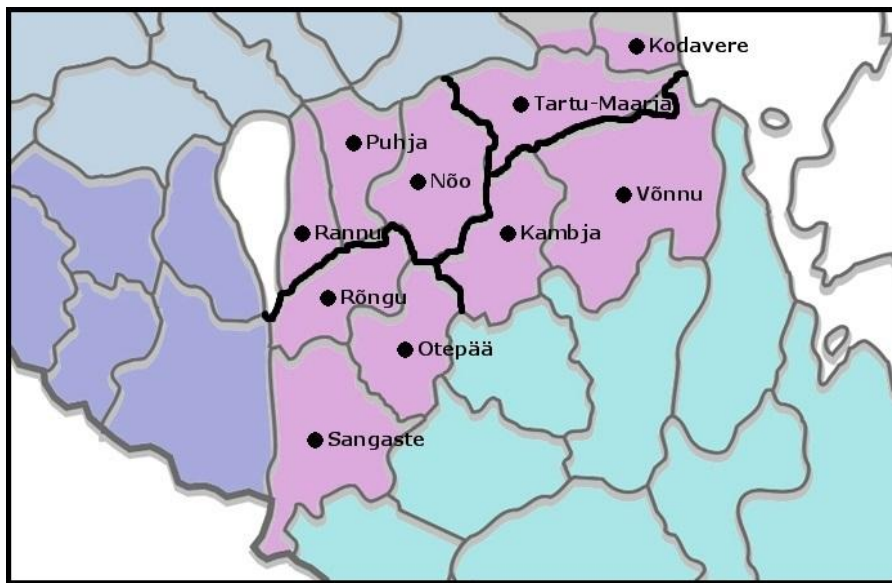
Tartu murdeala ei ole keeleliselt ühtlane. Keeleline keskus on ajalooliselt olnud Otepää, hilisemate arengute kohaselt Nõo. (EMJK 2009: 176) Tartu murre koosneb kümnest murrakust, mida keelelise arengu põhjal saab jaotada neljaks rühmaks. Tartu murde põhjarühmas on põhjaeesti murdejoontega Tartu-Maarja ja Kodavere Kavastu murrak; idarühmas Võnnu ja Kambja; lõunarühmas Otepää, Rõngu ja Sangaste; läänerühmas Rannu, Puhja ja Nõo murrak. (Keem 1970: 12)

Põhjarühma (Tartu-Maarja, Kodavere Kavastu murrak) murre on siirdemurre südaeesti idamurdele ja seega erineb Tartu murdest. Põhjarühmas madalduvad järgsilpide kõrged vokaalid. Käändsõnades on nõrgaastmeline *de*-mitmus; mitmuse osastava lõpus on *-sid* ja saava käände lõpus *-st*. Verbides on ainsuse esimeses pöördes kasutusel *n*-lõpuga vormid, mineviku ainsuse kolmandas pöördes on (*s*)*is*-lõpp, umbisikulistes oleviku vormides *sse*-lõpp. Selles rühmas kasutatakse põhja- ja lõunaeesti vorme vaheldumisi. (EMJK 2009: 176–177)

Idarühma (Võnnu, Kambja) murdepiirid on hajusad ning murdekeel ei ole piirkonnas ühtne. Üleminek Kambjalt Nõo ja Otepää murrakule on sujuv. (EMJK 2009: 177) Võnnut on Hella Keem nimetanud Tartu-Võru sega-alaks, mis jaguneb omakorda kaheks (st lääne- ja loodeosa on tekkinud Tartu murde alusel ning kagu- ja lõunaosa sarnaneb Võru murdega) (Keem 1970: 24). Idarühmale iseloomulikud arhailised tunnused on personaalne passiiv (kolmandas pöördes), võrupärane *v*-tunnusega kaudne kõneviis ja larüngaalklusiil kui mitmuse nimetava tunnus. Võnnu lääne- ja loodeosa on tartupärased (epenteetiline palatalisatsioon, keskkõrged vokaalid ei kõrgene nasaalide ees), kuid kagu- ja lõunaosa on võrupärased (näiteks *he*-illatiiv, *e*-minevik). Võnnus on tartumurdelistel *p*-tunnusega ainsuse kolmanda pöörde vormide kõrval ka räpinapärased *ze*-vormid. Eriomane on veel nõrga astme diftongide täielik assimileerumine, järgsilbi *o*, saava käände lõpp *-st*. Kambjas ilmnevad *p*-tunnusega ainsuse kolmas pööre ja *i*-minevik. Kambja lõunaosa on võrupärane (näiteks *se*-minevik). (EMJK 2009: 178)

Lõunarühmas (Otepää, Rõngu, Sangaste) on lõunaesti keelejooni kõige rohkem. Siin on säilinud sõnaalguline afrikaat (esineb ka ületaotlust), kaasrõhulistes silpides on säilinud pikad vokaalid ja diftongid. Lõunarühmas levib Võru murdega sarnaselt tüvekonsonandi geminatsioon, täielik vokaalharmoonia ja *i*-mitmus. Preesensi ainsuse kolmanda pöörde vormides on *p*-lõpp, samuti esinevad lõunaestilised lühivormid ja algselt **ksen*-lõpuga vormidest kujunenud verbivormid. Ilmnevad ka mitmuse esimese pöörde lõpp *-mi* ja mitmuse teise pöörde lõpp *-ti* ~ *-di*, topelttunnusega mitmusevormid, *i*- ja *se*-minevik, *v*-tunnusega kaudne kõneviis (kahe- ja enamasilbilistes tüvedes) ning *idi*-tunnusega umbisikuline imperfekt. (Keem 1970: 27–29)

Keeleliselt ühtne läänerühm (Rannu, Puhja, Nõo) on olnud Kesk-Eesti mõjuväljas. Läänerühmas on lõunaestiline sõnaalguline afrikaat asendunud *s*-iga. Sõna lõpus võivad klusiilid häälduda lühikesena. Verbimorfoloogias on kasutusel põhjaestipärane *si*-imperfekt. Teise ja kolmanda välte vastandus puudub, st teisevältelisi sõnu võib hääldada rõhulises lausepositsioonis kolmandas vältes. Samuti kasutatakse sel alal tugevaastmelist *i*-mitmust, *na*-tunnuselisi kaudse kõneviisi oleviku vorme ning *keli*- ja *veli*-liitelisi määrsõnu. Muu hulgas võib läänerühmas leida niisuguseid sõnu, milles on *v*-häälik vokaalistunud, ning *n*-i kaoga isikulisi asesõnu. (EMJK 2009: 177)

Joonis 1. Tartu murdeala jagunemine (koos murrakurühmade piiridega).

1.2. Tartu kirjakeel ja selles kirjutatud luule

Tartu murde säilimist soodustas lõunaeesti kirjakeel, nn tartu keel, mis oli kiriku-, kooli- ja asjaajamisekeel veel 19. sajandi teisel poolel (Keem 1970: 12). Tartu murre oli lõunaeesti kirjakeele ehk tartu keele alus, kuid ajalooline tartu keel ei ole võrdväärne Tartu murdega (näiteks oli lõunaeesti keeles rohkem põhjaeestipärasusi kui Tartu murdes). Nõnda on oletatud, et tartu kirjakeel põhines Tartu linna kunagisel kõnekeelel, mis kujunes lõuna- ja põhjaeesti murdealade piiril. (EMJK 2009: 173)

16. sajandil arenesid välja põhjaeestiline tallinna keel ja lõunaeestiline tartu keel. Tartu keele arengut soodustas 1583. aastal Lõuna-Eestis alanud Poola katoliiklik vastureformatsioon, mille keskus oli Tartu. (Laanekask 2004: 15–16)

17. sajandi tartu keele standard ei olnud veel lõplikult välja kujunenud, murdebaas oli autoritel erinev (Laanekask 2003: 113). 1622. aastal ilmus Braunsbergis katoliiklik käsiraamat „Agenda Parva“, milles on ristimise, laulatuse, haigepihi ja viimse salvimise sõnu nii ladina, läti, eesti, poola kui ka saksa keeles. Tekst toetub ladina kirjaviisile ning on kirjutatud lõunaeesti keeles. Näiteks esineb seal selliseid lõunaeesti keelele iseloomulikke jooni: vokaalharmoonia, *ks*-i asemel *ss*, *ps*-i asemel *ts*, ainsuse esimese pöörde lõpus puudub *-n*, mitmuse nimetava ja mineviku kesksõnade lõpus *-d*. Nii

sõnavara (*man, veli, koolnu, perrä*) kui ka lausestus on lõunaeestiline. „Agenda Parvas“ esinevad murdelised jooned viitavad Tartumaa lõunaosa või Võrumaa lääneosa murdele. (Kask 1970: 58–59)

Joachim Rossihniuse 1632. aastal ilmunud kaheosalises kirikukäsiraamatus on esimene osa (katekismus) eesti ja saksa keeles, teine osa aga eesti keeles. Käsiraamatus leidub lõunaeestilisi jooni morfoloogias (*n*-inessiiv; *ss*-translatiiv; preesensi ainsuse esimene pööre *n*-lõputa) ning sõnavaras (näiteks *eckua* ‘õkva’). Muu hulgas tekkis kindla kõneviisi mitmuse kolmanda pöörde sulghäälikuta vorm Tartu murdes hiljem, sest 16. sajandi ja 17. sajandi alguse tartukeelsetes tekstides esineb sulghäälikuta vormi vaid ühel korral. (Laanekask 2004: 24–25)

Johannes Gutsclaff andis 1648. aastal Tartus välja esimese lõunaeesti grammatika ja sõnaraamatu „Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam“ („Grammatilised vaatlused eesti keelest“ (Kask 1970: 61)), mille keel toetub suuresti Tartu murdele, kuid selles leidub ka Võru murde Urvaste murraku jooni (Laanekask 2004: 25).

Adrian ja Andreas Virginiuse ning teiste abiliste tõlgitud 1686. aasta uue testamendi tõlget „Meije Issanda Jesusse Kristusse Wastne Testament“ nimetatakse kõige silmapaistvamaks tartu keele mälestusmärgiks (Laanekask 2004: 26). Lõunaeesti häälikujoontest esinevad selles vokaalharmoonia ja *ks*-i assimilatsioon, vormistikus on verbide kolmas pööre ja mineviku keskõnad *t*-lõputa. Käändelõpud on lõunaeestilised: inessiivi lõpp on *-n*, illatiivil *-he* või *-tte*, translatiivil *-sz*. Sealjuures on Virginiuse sõnavara lõunaeestilisem kui eelmiste autorite oma. (Kask 1970: 63) 1686. aasta Wastses Testamendis on Tartu murde erijoontest näiteks *saijen* ‘saades’ ja *om jättetu* ‘on jäetud’ (EMJK 2009: 173).

18.–19. sajandi tartukeelsest ilmalikust kirjandusest võib nimetada 1737. aastal ilmunud J. Chr. Quandti „Se wagga Karjus, Henning Kuse“, 1805. aasta G. G. Marpurgi lugemiku „Weikenne oppetusse nink luggemisse Ramat“ ning 1806. aasta perioodikaväljaande „Tarto maa rahwa Näddali-Leht“ (Laanekask 2004: 32). Viimases esinevad järgmised lõunaeestilised jooned: juhuslik järgsilbi *ä*; järgsilbi *o*; sisekadu (teise silbi vokaali kadu kolmesilbilistes ja pikemates sõnades, mille esimene silp on pikk) (Peebo 1998: 85–86); *de*-lõpuline illatiiv; üksikud *he*-illatiivi vormid; *n*-inessiiv; *s*-translatiiv (Peebo 1998: 93–95); *mb*-tunnuseline komparatiiv jm (Peebo 1998: 102).

Siim Kärneri koostatud „Ime kütken tähe poole kist. Eesti murdeluule antoloogia“ (Ime ... 2002) põhjal liigitatakse magistritöös lõunaeesti kirjakeelsete ehk tartu kirjakeelsete autorite hulka Käsü Hans (Ime ... 2002: 19–27) ja Gustav Adolph Oldekop (Ime ... 2002: 28–35).

Käsü Hansu kohta on biograafilisi andmeid vähe. Teatakse, et ta oli Puhja köster 1701.–1710. aastal ja et ta suri 1715. aastal. Käsü Hansu kaebelaul on säilinud mitmes käsikirjas ning see on 32 salmist koosnev luuletus Tartu linna hävitamisest Põhjasõja ajal, täpsemalt 1708. aastal. (EKA I 1965: 174) Käsü Hansu kaebelaulu „Oh ma vaene Tardo liin“ keelelises analüüsis toetatakse Aino Valmeti artiklile (1993: 161–173).

Häälikuliselt võib esisilbis vokaali *õ* asemel olla *a* (*lahhoti*), *o* (*voisi*), *ö* (*kõrgest*) või see jääb samaks (*põrrut*, *lõi*). Vokaal *ä* on esisilbis enamasti *ä* (*käsi*, *kävva*, *nätta*), kuid võib ka kõrgeneda *e*-ks (*hedda*, *veggi*). Pikk *ä* esineb diftongistumata kujul (*sääl*, *hää*, *pääl*) ning samuti võib *ä* olla järgsilbis (*middägit*, *lähhät*).

o esineb nii pearõhusilbis (*oppust*, *optu*) kui ka järgsilbis (*koddo*, *jätko*, *mitto*). Vokaali *e* madaldunud kujud on näiteks *mes* ja *melles*, lõunaeestiline *e* on ka *r*-i ees (*seperrast*). Vokaal *u* madaldub esisilbis vokaaliks *o* (*johtu*). *ö* on lühike diftongi esikomponendis (*möi*) ja pikk sõnavormides *rööksva*, *sööva*. Diftongide puhul esineb vokaal *a* diftongi esikomponendis (*saisa*) ning *eu*-diftong on sõnades *keus*, *teus*.

Vokaal *i* esineb pearõhusilbis (*kirjotage*) ning vokaal *u* nii pearõhusilbis (*tulliva*) kui ka mineviku partitsiibi vormides (*tennu*, *täudetü*). *ü*-häälik on nii lühike (*tükki-mürrin*, *nüidiki*) kui ka pikk (*nüüd*). Sisekadu ilmneb *i*- ja *u*-tüvelistes pikavärtelistes verbivormides (*rööksva*, *riisma*), samuti laensõnades *provesri* ja *asesri* ning lühivärtelises verbis *luggda*.

Konsonantidest on siirdehäälik *v* gemineerunud (*lavva*). Iseloomulikud tunnused on veel afrikaadid (*üts*, *näts*); klusiilikadu (*koa*, *peljota*); *v*-ta kujul verb *jäetama*; algushäälik *n* verbis *nakkama*; sõnaalguline *h* (*hedda*, *halle*, seejuures *h*-ta variandid: *unnik*, *alle*); geminatsioonid ainsuse osastavas (*varra*), substantiivides (*kerriku*, *rahha*, *kivvi*, *lavva*), adjektiivides (*torre*, *vihhane*), pronoomenites (*minnoga*, *mitto*, *omma*), verbivormides (*elli*, *tulli*, *olli*) ja adpositsioonides (*ülle*). Laadivahelduslikult on mugandamata laensõnade genitiivivormid *pombi* ja *raadi*. Palatalisatsiooni (*mitt'*, *pääl'*) ja larüngaalklusiili (*tenn'*, *tull'*) markeeritakse 'märgiga.

Noomenimorfoloogias võib ainsuse nominatiivis täheldada üle-eestiliste sõnade kõrval ka lõunaeeetilisi sõnu (*liin*). Genitiivivormid on enamjaolt üle-eestilised keelendid. Ainsuse partitiivis on *d*-lõpp ühesilbilistes (*maad*) ja kaheasilbilistes sõnades (*meeld*), viimane on omane Tartu murdele. Partitiivi *t*-lõpp on *ne*- ja *s*-sõnades (*naest*, *õnnetust*, *rahvast*), samuti esineb lõputa ainsuse partitiivivorme (*varra*).

Ainsuse illatiivis on käändelõputa vormid (*kirja*) ja *de*-lõpp (*meelde*). Tartumurdelistel inessiivivormide tunnus on *-n* (*liinan*, *vangin*, *sisen*). Elatiivivormid on näiteks *pattust* ja lõunaeeetiline adverb *siist*. Ainsuse allatiivi lõpus on nii *-le* (*venne-male*) kui ka *-l* (*rahval*, *hennel*). Adessiivi tunnus on *-l* (*mehhel*); ablatiivil *-lt* (*säält*); translatiivil *-s* (*paljas*) ja *-st* (*illusast*); abessiivil *-ta* (*armota*).

Noomeni mitmuse vorme on vähe. Nominatiivis on mitu Tartu murdele omast tunnusetat vormi (*kik laane*, *torre maja*), põhjaeeetiline *d*-lõpp on sõnas *tuddentid*. Demonstratiivpronoomeni *se* mitmus on *ne*. Genitiiv on *i*-mitmuslik (*saksu*), sealjuures on *i*- ja *de*-mitmuse kontaminatsioon Tartu murdele omaselt sõnades *uulitside* ja *neide*. Mitmuse partitiivis esinevad sõnad *teid* ja *neid*; elatiivis näiteks *neist müürist*; allatiivis *neile*; adessiivis *neil vaesil*. Komitatiivis on *i*-mitmuslik vorm *asjuga*.

Pronoomenitest esinevad *ke* 'kes'; madaldunud *mes* 'mis' ja *melles* 'milleks'; *henda* 'enda'; *hennele* 'enesele, endale'. Tartu murdele on tüüpiline demonstratiivpronoomenite *sii* 'see' ja *ni*, *ne* 'need' kasutus. Omadussõnade võrdlusastmetes on kaebelaulus lõunaeeesti murretele iseloomulik *mb*-lõpuline komparatiiv (*vaamb*), adverbis esinevad tunnused *-m* (*ennam*) ja *-mb* (*ennamb*). Kasutusel on *ste*-liitelised viisiadverbid (*rohkeste*, *häste*).

Verbimorfoloogia tegumoekategoorias on oleviku partitsiibi vorm *perrantullev*, mineviku partitsiip on isikulises tegumoes *nu*-tunnuseline (*tennu*, *lännu*) ja umbisikulises tegumoes *tu*-tunnuseline (*optu*, *täudetu*). Kõneviisikategoorias on tingiva kõneviisile iseloomulik *s*-lõpp (*tees*, *olles*), käskivas kõneviisis liitub ainsuse kolmandas pöördes tüvele *-go* või *-ko* (*käängo*, *võtko*).

Ajakategoorias on preesensis ja imperfektis esimene isik lõputa (*kaiba*, *lätsi*). Preesensi ainsuse teise pöörde lõpp on *-t* (*saat*). Preesensi kolmanda pöörde vormis esineb lõunaeeestipärane *om*, teistes verbides võib täheldada *b*-lõppu (*kaeb*, *tulleb*).

Preesensi mitmuse vormides tuleb esile kolmanda pöördde lõpp *-va* (*rööksva*). Eitavatest vormidest on olevikus näiteks *ei sa*.

Imperfektivormid on *i*-tunnuselised ainsuse esimeses pöördes (*naari*) ja ainsuse kolmandas pöördes (näiteks gemineerunud tüvega verbivorm *olli*, sealhulgas lõunaeesti vormid, milles ei ole enam *i*-tunnust: *and*, *pand*). Mitmuse kolmandas pöördes ilmneb *va*-lõpp (*olliva*). Veel esineb *e*-imperfekti (*olle*, *saje*). Imperfekti eitavad vormid on eituspartikliga *es* (*es olle*, *es tunne*). Tulevikuvorm on moodustatud verbivormi *saab* abil (*saab tullema*).

Verbi infiniitvormides esineb nii *ma*-infinitiivi vorme (*tullema*) kui ka sisekaolise (*riisma*) ja konsonandikaolise tüvega vorme (*hätetama*). *da*-infinitiivis on tunnuslikud vormid *kävva*, *nätta*. Kaebelaulule on iseloomulikud veel *ma*-infinitiivi inessiivivorm *söddaman* ning *n*-lõpuline *des*-gerundiiv vormides *elladen*, *tappelden*, *vallaten*.

Tartumurdeline kaebelaul sarnaneb kõige rohkem loodeosaga ning selles on lõunaeestilist sõnavara (näiteks *ent* 'aga, vaid'; *joht* 'küll mitte, sugugi mitte'; *kik* 'kõik'; *liin* 'linn'; *lähhät* 'saatis'; *vaik* 'vait'; *tälle* 'sinna'; *tääl* 'siin'; *ütsik* 'üksnes').

Gustav Adolph Oldekop (1755–1838) oli Põlva pastor, kes alustas kirjanduslikku tegevust 18. sajandi lõpul (EKA I 1965: 300). Eesti murdeluule antoloogias on neli Oldekopi tartu kirjakeelset luuletust („Poisikesse rõõm talve perrast“, „Suvve õddang“, „Poimu laul“, „Laiskleja“) (Ime ... 2002: 28–35).

Häälikuliselt esineb luuletustes vokaal *a* diftongi esikomponendis (*haina*, *vaiv*); *i* madaldub vokaaliks *e* (*eggäl*, *essi*, *mes*) või keskkõrge vokaal *e* kõrgeneb (*mihhe*). Pikk *ä* on diftongistumata (*hää*, *pää*l), *ä* võib kõrgeneda esisilbis *e*-ks (*perrast*). Pikk *e* aga diftongistub (*keage*). Diftongi *ea* asemel kasutatakse pikka vokaali *e* (*teedma*), *ai* asemel pikka *a*-d (*naane*). Diftongidest esinevad murdelised *äü*- (*käüp*) ja *äi*-diftong (*päiva*). Järgsilpides on nii *ä* (*pelgävä*, *külmä*) kui ka *o* (*hõngo*, *rahhoga*). Sisekadu esineb vormides *müügvä* ja *kinksit*.

Konsonantidest on geminatsioonid nii ainsuse osastavas (*kittust*), substantiivides (*hamme*, *mihhe*, *jalla*), adjektiivis (*vanna*), pronoomenites (*temmal*, *omma*, *minno*), numeraalides (*üttel*, *ütte*), verbivormides (*olleme*, *verretap*, *tetta*) kui ka adpositsioonides (*ülle*, *ülles*). Afrikaat ilmneb sõnades *tsirk* ja *ütskõrd*. *h* või *ht* gemineerub lõunaeestiliseks *tt*-ks (*üttel*, *ütte*); *ks* muutub *s*-iks (*jooseme*) ning *j*-i

märgitakse seal, kus see hääldamisel esineb siirdehäälikuna (*muijale*). Ka *v* esineb siirdehäälikuna (*kavva, süvva, jõvvap*, aga ka näiteks sõnas *jõuvvap*). Samuti ilmneb klusiilikadu (*tahhava*). Palatalisatsioon on markeeritud '-märgiga (*hennel', lillil', kõrval'*).

Noomenimorfoloogias on ainsuse partitiivi lõpus *-d* (*hoold*); ainsuse illatiiv on käändelõputa (*tarre*) või *he-lõpuga* (*tõhe*); ainsuse inessiivilõpp on *-n* (*ravvan, hulgan, väen*); ainsuse adessiiv on tunnusetä (*süggise*); ainsuse translatiivi lõpus on *-s* (*vaise's, perrenaise's*). Mitmuse nominatiiv on tunnusetä (*paljo poisi*) ning mitmuse allatiivis on *i*-mitmuse vormid (*vaisille*).

Pronoomenitest esinevad *ke* 'kes'; *mes* 'mis'; *henda* 'enda'; *hennel'* 'enesel, endal'; *minno* 'minu'; *täl* 'tal'; *neide* 'nende'; *se* 'see'. Viisiadverbide lõpus võib olla *-ste* (*rõõmsaste, armsaste, heldeste*), *-de* (*selgede*) või *-lt* (*kaddelikkult*). Omadussõna komparatiiv on *mb*-tunnuseline (*ausamb*), *mb*-liide on ka adverbis *ennamb*.

Verbimorfoloogias ilmneb sisekaolisi vorme (*krooksva*). Tegumoe kategoorias on mineviku partitiibi tunnus isikulises tegumoes *-nu* (*ellänu, vaivanu*) ja umbisikulises tegumoes *-tu* (*toidetu*). Kõneviisikategoorias on tingiv kõneviis *s*-tunnuseline (*olle's, purre's*) ja *ss*-tunnuseline (*keess*), käskivas kõneviisis ilmneb lõpp *-go* (*olgo*).

Preesensi ainsuse esimese pöörde lõpp on tunnusetä (*saa*); ainsuse teise pöörde lõpp on *-t* (*saat, peesitat*). Ainsuse kolmanda pöörde vormidest esineb lõunaeestilik *om*, muudel verbidel on *p*-lõpp (*tännitap, kaep*) või on tegu lühivormidega (*tund, läät, lätt*). Preesensi mitmuse vormides tuleb esile kolmanda pöörde lõpp *-va* (*pelgävä, mõtleva, tahhava*). Preesensi eitava kõne vorm moodustatakse eituspartikliga *ei* (*ei olle*).

Oldekopi murdeluuletustes kasutatakse *e*-minevikku (*ande, olle*). Mineviku mitmuse kolmandas pöördes ilmneb *va*-lõpp (*näiva*). Imperfekti eitava kõne vorm moodustatakse eituspartikliga *es* (*es olle*). Verbi infiniitvormidest kaob *da*-infinitiivi vormistikus klusiil formatiivist (*kaija*, kuid samas ilmneb vorm *kaeda*) ning esineb ka gemineerunud *tt*-d (*tetta*).

Oldekopi murdeluuletustes on kasutusel lõunaeestiline murdesõnavara (*eggaüts* 'igaüks'; *ent* 'aga, vaid'; *essäke* 'isake'; *hain* 'hein'; *kik* 'kõik'; *mõts* 'mets'; *nilbe* 'libe'; *perrä* 'järele, päri'; *sis* 'siis'; *tsirk* 'lind'; *õddang* 'õhtu'; *üts* 'üks'; *ütskõrd* 'ükskord').

19. sajandil hakkasid pidevalt ilmuma põhjajaeestikeelsed ajalehed ja ajakirjad, sajandi teisel poolel kujunes eesti rahvus, rahvuskeelena võeti kasutusele põhjajaeesti kirjakeel (Keem 1970: 47). Tartu keel, mis oli umbes 200 aastat traditsioonidega kirjakeel (Hint 2009: 89), hääbus 1912. aastal, kui trükiti „Lühikene Tartu keele Palwuse raamat“ (Tóth 2013: 88). Tartu keel hääbus mitme asjaolu tõttu (Laanekask 2004: 36–37):

1. Tartu keele väiksem territoorium ja kasutajate arv ei olnud majanduslikult tasuv.
2. Tartukeelsete teoste maht oli väiksem ja need olid sisult vaesemad.
3. Tartu keeles ei olnud piisavalt grammatikaid ja sõnastikke (Gutslaff 1648; Hupel 1780, 1818; Wiedemann 1864 (Raag 2008: 59)).
4. Tallinna ja tartu keel olid suhteliselt lähedased.
5. Moderniseerual Eesti ühiskonnal oli vaja ühist suhtlusvahendit.
6. Ühine kirjakeel oli üks rahvusliku ideoloogia ja eestlaste ühtse identiteedi kujunemise tugisambaid.
7. Tartu keelel ei olnud 1830. aastatest alates piisavalt autoriteetseid pooldajaid.

1.3. Noor-Eesti ja Tartu murdeluule

Eesti kirjanduses määratleti esimene kirjanduslik kaanon 20. sajandi alguses. Kaanoni loojad olid nooreestlased eesotsas Tuglasega ja selle alus oli uusromantiline kirjandus. (T. Hennoste 1997: 147) Noor-Eesti rühmituse moodustasid Johannes Aavik, Villem Grünthal-Ridala, Gustav Suits, Friedebert Tuglas ja Bernhard Linde (Olesk, Laak 2008: 7). Muu hulgas tuleb märkida, et kui käsitletakse nooreestlaste vaateid, käsitletakse peamiselt Suitsu ja Tuglase vaateid (T. Hennoste 2006: 15). Rühmituse tegevus hõlmab ajavahemikku 1905–1915 (Olesk, Laak 2008: 12).

Noor-Eesti taotles euroopluse ja esteetilise kultuuri levikut ning selle kirjandust iseloomustab modernism (Kallas: 1921: 25). Noor-Eesti uusromantikud vastandusid realismile-romantismile, rahvuslikule, ühiskondlikule ja moralistlikule kirjandusele, sealjuures oli kirjanduses eetika asemel kesksel kohal esteetika. Nooreestlaste loomingule oli tunnuslik ka sümbolism. (T. Hennoste 2014: 98)

Eesti murdeluule antoloogia alusel on magistritöösse valitud nooreestlastest tartumurdelised luuletajad Gustav Suits (Ime ... 2002: 59–66) ja Friedebert Tuglas (Ime ... 2002: 52–54).

Gustav Suits (1883–1956) õppis Tartu kroonugümnaasiumis ning 1905.–1910. aastal Helsingi ülikoolis filoloogiat, mille lõpetas filosoofiakandidaadina. Hiljem töötas ta Helsingi ülikooli raamatukogus ning oli ka soome ja rootsi keele õpetaja. Suits oli 1921.–1944. aastal Tartu ülikooli eesti ja üldise kirjanduse professor. (EKP 2008: 784–785) Tema sünnikoht oli Tartumaal Võnnus (Iher 2009: 95). Eesti murdeluule antoloogias on esitatud Suitsu „Võnnu motiive“ ja „Kerkokell“ (Ime ... 2002: 59–66). „Võnnu motiivide“ kohta on ülevaade siinse töö autori bakalaureusetöös (Zovo 2013: 47–50), „Kerko-kella“ ja „Võnnu motiive“ on omavahel analüüsinud Leili Iher (2009: 101–102).

Häälikuliselt on Suitsu murdeluuletustes esisilbis *o* (*opsi*) ja *e* (*hengämissse, esiki*); algupärane *ü* säilib nii teises kui ka kolmandas vältes (*küünüma, küündrepikkus*) ning nõrga astme diftongid assimileeruvad (*ea* muutub pikaks *ä*-ks (*pää, häämeel*) või pikaks *i*-ks (*tiidma*); samuti võib *ea*-diftong pikeneda *e*-ks (*teeda*)). Luuletustes esineb järgsilpides *o* (*varjo, nägo, palo*) ja *ä* (*hätsevä, ärä, emä*), näiteid on ka *ü*-harmoonias (*mälestüs, mäletüs*). Lõunaeestilistest diftongidest esinevad *ai*- (*saise*), *äi*- (*säitsme, päivä*) ja *õi*-diftong (*tõine*). Diftong *äi* pikeneb vokaaliks *ä* (*käävä*). Sisekadu ilmneb vormides *mängma, jooksva, kandva*.

Konsonantide puhul klusiilid tugevnevad (*öösükäv*); nõrga astme vormides on kadunud *l*-i järel olev *j* (*külekaarde*); *hr*-ühendis püsib *h* (*karjatahrast*); *ht* asendub *tt*-ga (*ütte*) ja *h* asendub *t*-ga (*kate*); *ks* muutub *s*-iks (*misjaos*); lõunaeestiline *n* esineb verbis *nakka*. Geminatsioonid on nii substantiivides (*kirjasõnna, kivvupuntra, kässi*), adjektiivides (*helle, vanna, pimme*), numeraalis (*ütte*), verbides (*olli, tulli*) kui ka adverbides (*kavva, nõnna*). Peale selle on kasutusel siirdehäälik *v* (*kavva, nõvvat, püvväs*) ja afrikaat (*tsäuguline, tsiapõrssit, lautsin*). Ilmneb ka klusiilikadu (*rüäpõllu, karas*). Palatalisatsiooni märgitakse 'märgiga (*tümmehal'l'as, pal'l'o, pal'l'ast, väl'l'ä, oll'*).

Noomenimorfoloogias on ainsuse illatiivi vormides võrupärane *he*-lõpp (*kabelihe*). Inessiivis on kasutusel tartulik *n*-lõpp (*karjan, mõteten, pähnän, päitsin*). Mitmuse

nominatiiv on tunnuset (*imelise, silmä, peijelise*), mitmuse genitiivis kasutatakse Tartu murdele iseloomulikku *i-* ja *de-*mitmuse kontaminatsiooni (*häälmide, linakolmide*).

Demonstratiivpronoomenitest on kasutusel näiteks *tu* 'too' ja *nu* 'nood'. Omadussõnade komparatiivi tunnus on *-mb* (*uhkemb, pikembä, armsambal*), liide *-mb* on samuti adverbides *enämb* ja *vähämbält*. Eripärane on veel ulatuslikult kasutusel olev Tartu murdele iseloomulik *tse-*liide (*hommokutsen, poritse, pähütse*).

Verbimorfoloogia tegumoe kategoorias on mineviku partitsiibi isikulise tegumoe lõpp *-nu* (*jäänu, armastanu*). Kõneviisikategoorias on konditsionaalis kasutusel *s-*tunnus (*oles, tahas, püvväs*).

Preesensi singulari esimene pööre on tunnuset (*astu*) või kasutatakse lõunaeestilisi lühivorme (*lää*). Teise pööre lõpp on *-t* (*peät*). Kolmanda pööre vormis esineb lõunaeestipärane *om*, kolmanda pööre lõpus võib olla *-p* (*kumendap, kaibap, ikep*). Preesensi pluurali kolmas pööre on *va-*lõpuga (*käävä, häitsevä*).

Murdeluuletustes esineb nii *i-*imperfekti (*kõneli, ai, jäi*); *si-*imperfekti (*opsi, võitsi*); *se-*imperfekti (*jõudse, näitsevä*) kui ka *e-*imperfekti (*näije, käve, saije*). Eitava kõne minevikuvormid moodustatakse eituspartikliga *es* (*es tiiä, es kuule, es kaiba*). *des-*gerundiivis on kasutusel lõunaeestilised *n-*lõpulised vormid (*rappuden, loogelden, kävven*).

Murdesõnavara on lõunaeestilist päritolu: *heng* 'hing', *hätsemä* 'õitsema', *iks* 'ikka', *karjatahr* 'karjaaed', *katessa* 'kaheksa', *kõrd* 'kord', *latse* 'lapsed', *manu* 'juurde', *mehine* 'mesilane', *mõts* 'mets', *nüsk* 'lüpsik', *poig* 'poeg', *pähn* 'pärn', *tsilkma* 'tilkuma', *tu* 'too', *udsus* 'udu', *undse* 'udune', *ubin* 'õun', *õkva* 'kohe', *õtak* 'õhtu' jm.

Friedebert Tuglas (1886–1971) ei lõpetanud revolutsiooni tõttu gümnaasiumi, seetõttu puudus tal ka ülikooliharidus, kuid ta täiendas ennast pidevalt. Tuglas elas 1906.–1917. aastal paguluses, 1920. aastate algul juhtis ta Eesti Kirjanikkude Liidu ja Loomingu tegevust. (Annus jt 2001: 195) Tuglase sünnikodu oli Ahjal (Viires 1937: 5). Eesti murdeluule antoloogias on esitatud luuletus „Suvine päev“ (Ime ... 2002: 52–54).

Esisilbi vokaalides kõrgeneb *e* vokaaliks *i* (*innegi*) või on madaldunud (*eski, esiki, mes*); *õ* asemel on *a* (*palas*); *u* madaldub *o*-ks (*kos*). Järgsilpides on *o* (*pallo, kaho*) ja *ä* (*küllält, minnä*). Pikkade vokaalide puhul muutub pikk *õ* lühikeseks *e*-ks (*sevä*) või pikaks *ü*-ks (*tüüile*). Pikk *ä* on diftongistumata (*pääl, säääl*). Murdepärastest diftongidest

esinevad *üi-* (*nüit*), *uo-* (*puol, tuopi*), *ie-* (*viel, iel*), *ei-* (*veivä*), *ai-* (*taivane, aiga, haina*) ja *ia*-diftong (*pia*). Sisekadu on toimunud vormides *sündku, ummva*.

Konsonantidest on vokaali *u* asemel siirdehäälik *v* (*süvvä, lüvvä*). *ks*-ühend muutub lõunaeesti *ss*-iks (*pessä*). Iseloomulik on ka konsonantide epenteetiline palatalisatsioon (*üits*). Geminatsioonid on nii substantiivides (*jummäl, essä*) kui ka verbides (*olli, süvvä, lüvvä, pessä*). Samuti on luuletuses afrikaadid (*tsilk, tsia', üits*), larüngaalklusiil (*viiskü', tsia', lamba'*) ja klusiilikadu (*sin*).

Noomenimorfoloogias on ainsuse translatiivi tunnus *-s* (*rikkas*); mitmuse nominatiiv on tunnusetu (*aja, tsia*) või *t*-lõpuga (*ruublit*). Pronoomenitest esineb *mes* 'mis', adverbis *inämb* on kasutusel komparatiivi lõunaeestiline *mb*-liide.

Verbimorfoloogias on konditsionaal *s*-lõpuline (*annas, oles, pelgas*). Preesensi ainsuse oleviku teise pöörde lõpus on *-t* (*makat, saat, näet, läät*); ainsuse kolmanda pöörde lõpus on nii *-p* (*saap, tulep*) kui ka *-b* (*lääb*), samuti esineb lõunaeestiline verbivorm *om*. Mitmuse kolmanda pöörde lõpus on *-va* (*sevä, seivä, leiva, veivä, ummva*). Murdeluuletuses kasutatakse nii *e*-minevikku (*satte*) kui ka *i*-minevikku (*kasvi, olli, sai*). Eitava kõne minevikuvorm moodustatakse eituspartikliga *es* (*es saa*).

Lõunaeestilisest sõnavarast on kasutusel sõnad *esiki* 'isegi', *jo* 'juba', *kaema* 'vaatama', *kos* 'kus', *mõts* 'mets', *palama* 'põlema', *sis* 'siis', *tsilk* 'tilk', *üits* 'üks' jm.

1.4. Tartu murdeluule Eesti kõrgstiili kujundajana

Avangard tuleb kirjanduse ja kunsti mõistena kasutusele prantsuse keeles 19. sajandi lõpul ning tähendab kunsti, mis vastandus akademismile. Hiljem nimetatakse avangardseteks 20. sajandi algupoole uuenduslikke kirjandus- ja kunstiliikumisi, mille moodustavad uuendajad eri manifestide ja programmidega, milles esindatakse elu- ja eetikakesksust ning vastandatakse romantilisele, realistlikule, sümbolistlikule ja estetistlikule kirjandusele. Avangardi põhiideed on radikaalne kirjandusuuendus ja radikaalne poliitilis-ideoloogiline tegevus. See algab 1909. aastal ja kestab 1920. aastate keskpaigani. Eesti avangard saab alguse 1914. aastal, selle kõrgaeg on 1919. ja lõpp 1922. aastal. Eesti kirjandusavangardi kuulusid enamasti Siuru rühmituse liikmed

(Semper, Visnapuu, Barbarus, Hiir, Kivikas, ka Under), kes järgisid futurismi või ekspressionismi, kirjutasid manifeste jm. (T. Hennoste 2014: 97–100)

Avangardi eesmärk oli kirjanduskeelt radikaalselt uuendada. See hõlmas keeleeksperimente, keelemänge ja -loomingut ning kirjanduskeele sidumist eluga, mis seisnes allkeelte – murrete, argi- ja suulise keele ning slängi – toomises kirjanduskeelde. 1916. aastal pakub Johannes Aavik välja selliseid keeleuuendusi: lõputa osastav, lühike illatiiv, *lle*-illatiiv, *i*-mitmus, *i*-lihtminevik, *i*-superlatiiv, *tet*- ja *t*-partitsiip, *nd*-partitsiip, lõputa infinitiiv – neist suur osa on lõunaeestilised tunnused. Selle juurde moodustub teinegi rühm lõunaeestilist päritolu radikaalseid uuendusi: *n*-inessiiv, *u* asemel *vv*, tegijanime *ja*-tunnuse asemel *i*-tunnus, *kui* asemel *kun*, *des*-vormi asemel *den*-vorm). Kõige esimesena kasutab neid uuendusi Visnapuu. (T. Hennoste 2014: 101)

Henrik Visnapuu (1890–1951) oli algkooliõpetaja, ta õppis 1916.–1921. aastal Tartu Ülikoolis filosoofiateaduskonnas ja 1922.–1923. aastal Berliini ülikoolis. Visnapuu töötas ajakirjaniku ja vabakutselise kirjanikuna ning oli 1941.–1944. aastal Eesti Draamateatri dramaturg. (EKP 2008: 788–189) Ta oli pärit Leebiku vallast Maardinalt (Viljandimaa) (Peep 1989: 9). 1920.–1930. aastatel tõi Visnapuu oma luulesse mitu Tartu ja Mulgi murdele omast joont (EMJK 2009: 122). Eesti murdeluule antoloogias on luuletused „Oo, jätke mo“, „Ja sina, sa jumala emä“, „Õdango laul“, „Ilo kavva on kahele“, „Surnuk sõnade surise“ (Ime ... 2002: 67–69).

Häälikuliselt muutub esisilbi vokaalides *e* õ-ks (*mõtsikut*); vokaal *i* madaldub *e*-ks (*henge*), *e* ä-ks (*sälgä*) ja *u* o-ks (*korjus*, *kon*). Järgsilbis esinevad vokaalid *ä* (*päevä*, *läävä*, *vägevät*) ja *o* (*rahon*, *elo*). Pikk *u* lüheneb (*suta*) ja lühike *ä* pikeneb (*häävitä*). Pikkades vokaalides kõrgeneb *ö* vokaaliks *ü* (*üüsi*, *lüü*); *e* kõrgeneb *i*-ks (*viil*, *tii*); *o* kõrgeneb *u*-ks (*suuni*). Pikk *ä* esineb diftongistumata kujul (*sääl*). Ilmneb murdepärane *äi*-diftong (*päiv*). Sisekadu esineb vormides *pöördä*, *astva*, *janup*.

Konsonantide puhul klusiilid tugevnevad (*makat*), vokaali *u* asemel on siirdehääl *v* (*kavva*, *põvven*); *h* kaob sõna alguses (*ämärüs*, *angus*). Põhjaeestiline *ks*-ühend muutub lõunaesti *sk*-ks (*joosk*), *tk*-ühendi asemel on *k* (*sōko*, *sōkup*); *ht* gemineerub *tt*-ks (*ütte*) ja *mb* gemineerub *m*-iks (*üimmer*). Geminatsioonid on adjektiivis (*pimmega*), pronoomenis (*minno*), numeraalis (*ütte*), verbides (*lännü*, *punerdavva*), adverbis (*kavva*)

ja adpositsioonis (*ümm*). Klusiilikadu ilmneb vormis *joosva* ning afrikaati leiab vormis *üts*.

Noomenimorfoloogias on ainsuse illatiivis *lle-lõpp* (*laulikulle*); ainsuse inessiivis on *n-lõpp* (*sügavan, een, südämen*); ainsuse allatiivi lõpus on *-le* asemel *-l* (*kaugel, surmal*). Mitmuse nominatiivis tunnus puudub (*tii, kire*) ning mitmuse genitiivis liitub *de*-mitmus *i*-mitmuse tüvele (*jumalide*) või on *i*-mitmuslik (*puhti, palgi, asju*). Lühikest *i*-mitmust esineb ka elatiivis (*käsist, säsis*). Tegijanimes on *ja*-tunnuse asemel *i*-tunnus (*rahustai*). Pronoomenitest esinevad *ke* 'kes', *mo* 'mu', *minno* 'minu', *naa* 'nema'.

Verbimorfoloogia tegumoekategoorias on mineviku partitsiibi tunnus isikulises tegumoes *-nu* (*lännü, võtnu*), erandina *-no* (*heitno*), ning umbisikulises tegumoes *-tu* (*ehästetü*). Kõneviisikategoorias on konditsionaali tunnus *-ss* (*saass*). Imperatiivis on kasutusel vormid *ärä lüü, ärä sõko*.

Preesensi ainsuse esimese pöörde lõpp on tunnusetu (*aele, lähene, tiia*), ainsuse teise pöörde lõpp on *-t* (*makat*). Ainsuse kolmandas pöordes on lõunaeeestiline *p-lõpp* (*kisop, vihkap, janup*) ja põhjaeeestipärane *b-lõpp* (*paistab*) ning lõunaeeesti lühivormid (*joosk, kisk*). Samuti esineb lõunaeeestiline ainsuse kolmanda pöörde vorm *om*. Mitmuse kolmanda pöörde lõpus on tunnus *-va* (*joosva, läävä, lämbutava*). Perfekti vormid on *om tõmmanu, om jäänü*. Preesensi eitav kõne moodustatakse eituspartikliga *ei* (*ei pelgä*).

Verbi infiniitvormidest esineb *ma*-infinitiivi lõunaeeestipärane *n-inessiiv* (*heljoman*). *da*-infinitiivis ilmnevad vormid *pöördä, suta, ellä* ning *vat*-infiniit on tunnusetu (*tundva*).

Lõunaeeestilisest murdesõnavarast on Henrik Visnapuu murdeluules kasutusel näiteks *heng* 'hing', *kon* 'kus', *leelo* 'laul', *mano* 'juurde', *perrä* 'juurde', *üts* 'üks'.

1.5. Tartu murdeluule viimastel aastakümnetel

Tänapäeval on tartukeelset kirjandust vähe – Mart Velsker toob oma doktoritöös esile Urmas Karu tartukeelse luulekogu „Lehekuutuul ja ritsikasirin“ (2007) ja Mats Traadi loomingut, sealjuures on Traat üks eesti kirjanduse kesksemaid autoreid (Velsker 2014: 65). Magistritöös analüüsitakse mõlema autori murdeluuletusi lähemalt.

Mats Traat (1936) on pärit Tartumaalt Palupera vallast. Ta õppis Moskva Kirjandusinstituudis, läbis Moskvast kõrgemad režissööride ja stsenaristide kursused ning töötas 1960. aastatel Tallinnfilmis. (Annus jt 2001: 571) Mats Traat on tartumurdelistest kirjanikest kõige tuntum, oma loomingus kasutab ta Otepää murrakut (EMJK 2009: 122). Eesti murdeluule antoloogias on tema luuletustest esitatud „Külv“, „Kauge suvi“, „Kinu“, „Pulm“, „Pagulane“, „Süüü poole“, „Külämiis“, „Tüütegija“, „Kuletuspäiv“, „Armastuse päiv“, „Inemine“, „Ajalugu“ ja „Kuu“ (Ime ... 2002: 157–161).

Häälkulisest küljest on esisilbi vokaalides *i* (*nigu*) ja *e* (*esi, egän, engepiinaga, mes*). Vokaal *e* muutub *õ*-ks (*mõtsa*); *õ* asemel on lõunaestiline *a* (*puulpalanu*); *u* madaldub *o*-ks (*koskil*); *o* asemel on kasutusel lõunaesti *õ* (*kõllane*); vokaal *ä* muutub tagavokaalseks *a*-ks (*tahtiss*). Järgsilbis esineb *ä* (*tühjä, vällä, perän*) ja *o* (*vajoss*). Pikk *u* lüheneb (*kulless*). Pikk *e* kõrgeneb *i*-ks (*miis, miil, miildü*); pikk *o* kõrgeneb *u*-ks (*puulpalanu*); pikk *õ* kõrgeneb *ü*-ks (*üü, tüü, müüdä*). Pikk *ä* esineb diftongistumata kujul (*pääl, ää*) ning *ea*-diftong pikeneb *e*-ks (*teedussin*); *ui*-diftong pikeneb *u*-ks (*muudu*). Murdelistest diftongidest ilmnevad *iä*- (*kiäki*), *üi*- (*nüid, süitesegu, küinitäs*), *ai*- (*taiva, vai, saiseva*), *äi*- (*päiv, näil*) ja *õi*-diftong (*tõiste*). Ilmneb sisekadu (*kevädeomgu, lõõtseva*).

Konsonantidest esineb *h* kadu sõna alguses (*äitsevä, ommiku, alle*); klusiilid tugevnevad (*ültse, nink, lake*); vokaali *u* asemel on siirdehäälik *v* (*juvvas, tuvvas, kavva*); vokaalide vahel on *n*-i kadu (*mia*); põhjaeesti *ks*-ühend gemineerub lõunaesti *ss*-iks (*usse*). Iseloomulikud jooned on veel klusiilikadu (*süämen, joosep*); afrikaat (*läits, üits, tsia*), sealjuures konsonantide epenteetiline palatalisatsioon (*üits, läits*). Geminatsioonid ilmnevad nii substantiivides (*tallitaja, Jummal, usse*); adjektiivides (*lämmi, alle*); pronoomenites (*minnu*); verbides (*olliva, kulless, tullu*) kui ka adverbides (*kavva, vällän*).

Noomenimorfoloogias on ainsuse inessiiv *n*-lõpuline (*unen, laudanukan, pimedusen*); ainsuse elatiivis on *hV*-lõpule lisatud *st*-lõpp (*sehest*); ainsuse adessiiv on tunnusetu (*ommiku*); ainsuse translatiiv on *ss*-lõpuline (*jutuss, alliss, pikembäss*).

Mitmuse nominatiiv on tunnuseta (*pilve, lehmä, tii*); mitmuse genitiivis on *de*-lõpp (*aknade*) ja *i*-mitmusele liidetud *de*-mitmuse lõpp (*õdagide*); mitmuse partitiiv on lõputa (*sälgi, silmi*). Ka inessiiv on *i*-mitmuslik (*värvilidsin, rõivin*).

Demonstratiivpronoomenitest esinevad *tuu* 'too' ja *taa* 'see seal'. Peale selle on luuletustes pronoomenid *kiä* 'kes', *mes* 'mis', *nä* ja *na* 'nemad', *n*-i kaoga *mia* 'mina'. Komparatiivile viitab *mb*-liide adjektiivis *pikembäss*. Samuti on *mb*-liide kasutusel adverbis *enämb* ja pronoomenis *mõlembi*.

Verbimorfoloogia tegumoekategoorias on isikulises tegumoes mineviku partitsiibi tunnus *-nu* (*puulpalanu, pulstunu*, kuid ilmneb ka *n*-lõpuline *kakenun*) või *-nut* (*murdunut, engunut*), erand on gemineerunud tüvega vorm *tullu*. Umbisikulises tegumoes on mineviku partitsiibi lõpus *-tu* (*lastu*). Kõneviisikategoorias on konditsionaali tunnus *-s* (*juvvas*) või *-ss* (*lastass, tuvvas*).

Preesensi ainsuse esimese pöörde lõpp on tunnuseta (*lää, tii, ole*); ainsuse teise pöörde lõpp on *-t* (*saat, olet*). Preesensi ainsuse kolmanda pöörde lõpus on *-p* (*sõidap, käip, joosep*). Kasutatakse ka lõunaeestilisi lühivorme (*võtt, lask, taht*) ja algselt **ksen*-lõpust kujunenud vorme (*kaess, äitsess*). Tunnuslik on lõunaeestipärase kolmanda pöörde verbivormi *om* kasutus. Mitmuse kolmanda pöörde lõpp on *-va* (*äitsevä, lõõtseva*). Eitava kõne olevikuvormid moodustatakse eituspartikliga *ei* (*ei koole, ei tii*).

Imperfektis kasutatakse *si*-imperfekti (*vedäsi*); *i*-imperfekti (*ai, lauliva, näi*); seejuures geminatsioonilist *i*-imperfekti (*olli, olliva*) ning imperfekti hilisemat *se*-vormi, milles preesensi kolmandale pöördele lisatakse *se*-lõpp (*paistse, vahtse*). Verbi infiniitvormidest esineb *ma*-infinitiivis lõunaeestiline *n*-inessiiv (*tuleman, mineman*).

Lõunaeestilisest murdesõnavarast võib välja tuua sõnad *eng* 'hing'; *esä* 'isa'; *kiä* 'kes'; *kiäki* 'keegi'; *ladvaupin* 'ladvaõun'; *like* 'märg'; *man* 'juures'; *manu* 'juurde'; *mõts* 'mets'; *puulpalanu* 'poolpõlenud'; *tüü* 'töö'; *õkva* 'just, otse'; *üits* 'üks'; *üitskõrd* 'ükskord'.

Urmas Karu on pärit Tartumaalt ja on hariduselt muusik, kelle jaoks on Tartu murre lapsepõlve suhtluskeel. Tartukeelne „Lehekuutuul ja ritsikasirin“ (2007) on Urmas Karu esikluulekogu. (Tartu PM 2007)

Häälikulisest küljest on esisilbi vokaalis *i* (*nigu, tiikond*); madaldunud *e* (*esi, henge, mes*); *o* (*kost, joba*). Järgsilbis on *ä* (*keväjätse, siristävä, nätä*) ja *o* (*elost, kajo, vajosi*).

Pikkadest vokaalidest lüheneb *u* (*kulle*). Pikk *o* kõrgeneb *u*-ks (*nuur*, *luurbre*, *juuskva*); pikk *ö* kõrgeneb *ü*-ks (*lüüp*, *üüd*); pikk *e* kõrgeneb *i*-ks (*miil*, *tiip*). Diftongistumata kujul esinevad vokaalid *ä* (*sääl*, *päält*, *ülepääkaala*) ja *a* (*naarap*, *ülepääkaala*). *ei*-diftong muutub lühikeseks *õ*-ks (*tõne*); *õi* muutub *õ*-ks (*õge*) ja *õu* muutub *õ*-ks (*tõset*). Lõunaeeestilistest diftongidest on kasutusel *üi*- (*nüid*), *ai*- (*taivakummi*, *aigu*, *vai*) ja *ae*-diftong (*laenet*). Ilmneb sisekadu (*trampma*, *kisknu*, *lap'ma*).

Konsonantidest tugevnevad klusiilid (*takast*, *ültse*, *maka*) ning vokaalidevaheline *j* märgitakse *i*-ga (*muial*). Iseloomulikud tunnused on veel *n*-i kadu personaalpronoomenites (*mia*, *miu*, *miuga*); *n*-i esinemine verbi alguses (*nakap*, *nakseva*); vokaali *u* asemel siirdehääliku *v* kasutus (*niikavva*, *uvveste*, *jõvva*). Kahesilbilistes sõnades on tugevarõhuline lõpp märgitud *s*-iga (*valluss*, *nelläss*, *viæss*). *ts*-ühend muutub *st*-ks (*äkiste*); *ht* gemineerub *tt*-ks (*tet'ti*); *tk* gemineerub *kk*-ks (*ikke*), *ks* aga *ss*-iks (*usse*, *massa*, *jaoss*).

Klusiilikadu esineb vormides *süä*, *miaki*, *nõnna*. Geminatsioonid toimuvad substantiivides (*jummäl*, *sann*, *säl'lä*, *usse*); adjektiivides (*valluss*, *rummal*); numeraalides (*nelläss*, *viæss*); verbides (*kulle*, *ikke*, *massa*, *puttu*, *tet'ti*); adverbides (*väl'lä*, *nõnna*) ja adpositsioonides (*jaoss*, *kül'len*). Veel esineb afrikaati (*sohilatse*, *tsirgu*, *lätsi*) ning märgitakse ka palatalisatsiooni (*oll'*, *tul'li*, *säl'lä*, *tet'ti*), sealjuures kohtab konsonantide epenteetilist palatalisatsiooni (*kaitse*, *läits*, *üits*).

Noomenimorfoloogias kasutatakse ainsuse illatiivis *de*-lõppu (*kerkude*) ning ainsuse inessiivis *n*-lõppu (*rinnakorvin*, *egän*, *kerän*). Omapärane joon on *hVn*-lõpuline inessiivivorm sellises adverbistunud vormis nagu *sehen* 'sees'. Ainsuse elatiivis esineb *st*-lõpp (*sehest*). Ainsuse adessiivis on kasutusel lõputa vorm *hommuku*. Ainsuse translatiiv on *ss*-tunnuseline (*hal'las*, *tümäss*, *rõõmuss*).

Mitmuse nominatiiv on tunnusetu (*tundmuse*, *tsirgu*, *luurbre*), muu hulgas ilmneb *kse*-liide (*kalakse*, *jutikse*, *mutikse*). Nii mitmuse genitiivi (*kemmergude*) kui ka illatiivi (*merde*) lõpus on *-de*; genitiivis esineb ka *i*- ja *de*-mitmuse kontaminatsiooni (*aastide*).

Pronoomenitest on kasutusel murdepäraseks *mes* 'mis', *mia* 'mina', *miu* 'minu', *na* 'nemad'. Samuti ilmneb demonstratiivpronoomenite *sii* 'see', *tuu* 'too' ja *nuu* 'nood' kasutus. Omadussõnades näitab komparatiivi *mb*-tunnus (*suurembat*), kuid esineb ka komparatiivi tugevaastmelist varianti (*kergeemp*, *etempä*, *kallimpat*). Tugevaastmeline

mp-liide on ühtlasi kasutusel ka adverbides (*enämp, ennemp, rutemp*) ja pronoomenis (*mõlempil*). Tunnuslik on Tartu murdele omane *tse*-liide (*keväjätse, pihelgatse, silitse*), mida murdeluuletustes kasutatakse laialdaselt. Tegijanimes on *ja*-tunnuse asemel *i*-tunnus (*elläi, palvetai, purjutai*). Kasutusel on ka *ste*- (*häste, iluste*) ja *st*-liitelised viisiadverbid (*aigsast*).

Verbimorfoloogia tegumoekategoorias on isikulise tegumoe mineviku partitsiibi tunnused *-nu* (*vallasaanu, pandnu, kisknu*, muu hulgas *n*-lõpuline vorm *mõtsistunud*) ja *-nd* (*ütlend*), leidub ka gemineerunud tüvega verbivorme (*tullu, tennu*). Umbisikulises tegumoes on mineviku partitsiibi tunnus *-tu* (*pantu*). Kõneviisikategoorias on konditsionaali lõpus *-ss* (*tihkass, oless*).

Preesensi ainsuse esimese pöörde lõpp on tunnusetä (tiiruta, kulle, koole); ainsuse teise pöörde lõpus on *-t* (*porrat, jorrat, tõset*). Ainsuse kolmanda pöörde lõpp on tunnusetä (*tule*) või *p*-lõpuga (*pessäp, hõigup, lüüp*), esinevad lõunaeestilised lühivormid (*taht, pand, an'd, võtt*) ja kasutusel on ka lõunaeestipärane *om*. Mitmuse kolmanda pöörde tunnus on *-va* (*juuskva, siristävä, ikevä*). Eitav kõne moodustatakse olevikuvormides eituspartikliga *ei* (*ei kulle*) ja minevikuvormides eituspartikliga *es* (*es ole, es tiiä, es kulle*), kuid esineb ka *'i*-konstruktsioon (vormis *perrä'i*).

Murdeluuletustes kasutatakse *si*-imperfekti (*krabasi, pagesi*); *se*-imperfekti (*pandse, jõudse*); *i*-imperfekti (*lätsi*, seejuures gemineerunud tüvega verbivormi *tulli*); *e*-imperfekti (*teije, sai'je*). Perfekti vormid on näiteks *om ollu, om luudu*.

Verbi infiniitvormidest on *da*-infiniitivis klusiil formatiivist kadunud (*kai'ja, sai'ja*) või on *da*-infiniitiv tunnusetä (*mängi, tantsi*). *des*-gerundiivi vormid on *n*-lõpulised (*laulden, lõkerdaden, unetaden, ärgäten, oiaten*), muu hulgas esineb verbivorm *kai'jen*. *ma*-infiniitivi inessiiv on *n*-lõpuline (*tundman, oleman*).

Lõunaeesti sõnavarast kasutatakse sõnu *aig* 'aeg'; *edimält* 'esmalt'; *esi* 'ise'; *hain* 'hein'; *ikma* 'nutma'; *iks* 'ikka'; *kaema* 'vaatama'; *katski* 'katki'; *kevväi* 'kevad'; *kikass* 'kukk'; *like* 'märg'; *lämmi* 'soe, kuum'; *man* 'juures'; *mõskma* 'pesema'; *mõts* 'mets'; *nõklama* 'nõelama'; *peri* 'pärit'; *sann* 'saun'; *tigane* 'tihane'; *tsirk* 'lind'; *õkva* 'otse, kohe' jm.

1.6. Kokkuvõte

Tartu murre kuulub lõunaeesti murdealale, seda on peetud keskseks nii maa-alaliselt kui ka kultuurilooliselt. Tartu murre on hääliku- ja vormijoontes sarnane Mulgi murdega, sõnavara poolest aga Võru murdega.

Tartu murde säilimist soodustas lõunaeesti kirjakeel ehk tartu kirjakeel, mis põhines Tartu linna kunagisel kõnekeelel. Lõunaeestiline tartu keel arenes välja 16.–17. sajandil ja hääbus lõplikult 1912. aastal. Tartu kirjakeelt kasutati enamasti kirikukirjanduses, hiljem on Tartu murre kasutusel ilmalikus kirjanduses, muu hulgas luules, näiteks kirjakeele radikaalse uuendamise eesmärgil toodi murdeid ja teisi allkeeli kirjanduskeelde.

Käsu Hans elas 18. sajandil tartu kirjakeelses keskkonnas ning töötas Puhjas kõstrina. Kuna tallinna ja tartu keel olid tollal suhteliselt lähedased, kasutas Käsu Hans kaebelaulus nii tallinna kui ka tartu keelele omaseid tunnuseid. Kaebelaulus antakse murdekeele kaudu ülevaade Liivimaa üleüldisest eluolust 18. sajandil, täpsemalt ka Tartu linna olmekultuurist. Käsu Hans kasutab murret, et kirjeldada Tartu linna rüüstamist ja hävingut Põhjasõja ajal ning pärast sõda algavat vangipõlve.

Tartu kirjakeelses keskkonnas elanud Gustav Adolph Oldekop töötas 18.–19. sajandil Lõuna-Eestis, täpsemalt Põlvas pastorina. Tema murdeluuletustes ilmnevad lõunaeesti vormide kõrval selgelt ka põhjaeestipärasused. Oldekopi murdekasutuse eesmärk oli kujutada tolleaegset talupoja eluolu, eeskätt talupoega otseselt puudutavaid teemasid: maatööd, kosimist, abielu, vaesust jm. Olulisel kohal on ka usk ja palvetamine – murde abil ülistatakse ja tänatakse jumalat.

Võnnust pärit Gustav Suits kasutab Tartu murret eeskätt selleks, et kujutada oma mälestusi karjas ja koolis käimisest ning anda edasi kodukoha looduskirjeldusi. Suitsule olid tähtsad ka perekonnasidemed (näiteks oma ema ja lallega), ennekõike ema-poja suhe, sealjuures kirjeldades maaelu ja -tööd. Ahjalt pärit Friedebert Tuglas kasutab murret dialoogides (seda on osalt teinud ka Suits), täpsemalt peremehe-sulase dialoogides, andes ülevaate talupoja suvistest töödest.

Gustav Suitsu ja Friedebert Tuglase loomingus on põhiliselt kasutatud põhjaeestilist moodsat kirjakeelt, Tartu murde kasutus seostus neil lapsepõlvega, mis võimaldas erilist

tundeväljendust. Suitsu ja Tuglase eesmärk ei olnud oma kodukoha murdekeelt täpselt edasi anda, vaid pigem rõhutada kohalikku koloriiti. Selleks kasutasid nad kunagise Tartu kirjakeelega sarnaseid keelevorme, mille kaudu säilis nende lõunaestikeelsetes tekstides side vanema tartu keelega.

Henrik Visnapuu, kes oli pärit Maardinalt, elas 19.–20. sajandil nagu Gustav Suits ja Friedebert Tuglaski. Ta oli mõjutatud avangardist, mille eesmärk oli kirjanduskeelt radikaalselt uuendada ehk siduda see allkeeltega (näiteks murdekeelega). Visnapuu võttis kasutusele Johannes Aaviku radikaalseid keeleuuendusi, mis olid enamjaolt lõunaestilist päritolu. Visnapuu eesmärk oli luulesse tuua mitmesuguseid Tartu ja Mulgi murdele iseloomulikke jooni. Oma murdeluule loomingus kasutas ta Tartu murret eeskätt tunnete, suhete väljendamiseks (kesksel kohal on armastusluule). Visnapuule on tunnuslikud keele-eksperimendid ja keelemängud.

Mats Traat kui kõige tuntum praegusaegne tartumurdeline kirjanik ja üks eesti kirjanduse põhiautoreid on pärit Palupera vallast. Traat kasutab Tartu murret, et kujutada maaelu ja pagulaselu, suhteid, abielu. Teise nüüdisaegse tartumurdelise kirjaniku Urmas Karu loomingus viitab murdekasutus osalt ka ajaloolisele aspektile. Nii Mats Traadi kui ka Urmas Karu puhul on Tartu murre tähtsal kohal, et markeerida nende päritolu, kodukohta ja lapsepõlve.

Järgmisena võrreldakse tabeli 1 põhjal Gustav Suitsu murdeluules esinevate Tartu murde joonte kasutust teiste autorite tartumurdeliste joontega. Tabelis 1 märgib plussmärk vastava keelenähtuse esinemist (sealjuures on paralleelselt kasutatav(ad) vorm(id) sulgudes). Miinusmärk näitab keelenähtuse mitteesinemist (sel juhul on sulgudes keelenähtuse asemel kasutatav(ad) vorm(id)). Lahter jääb tühjaks, kui nähtust ei saa kirjeldada, st nähtust ei esine (nimetatud tunnus puudub). Tabelis 1 kasutatakse lühendeid GS (Gustav Suits), KH (Käsu Hans), GAO (Gustav Adolph Oldekop), FT (Friedebert Tuglas), HV (Henrik Visnapuu), MT (Mats Traat) ja UK (Urmas Karu).

Tabel 1. Gustav Suitsu ja teiste autorite murdeluules esinevate Tartu murde joonte võrdlus.

GS	KH	GAO	FT	HV	MT	UK
<i>o</i> järgsilbis	+	+	+	+	+	+
<i>ä</i> -harmonia	+	+	+	+	+	+
<i>ü</i> -harmonia						
tugevnenud klusiilid				+	+	+
<i>h</i> püsi <i>hr</i> -ühendis						
<i>ht</i> → <i>tt</i>		+		+		+
<i>ks</i> → <i>s</i>		+	- (-ss)	- (-sk)	- (-ss)	- (-ss)
eL <i>n</i> verbis <i>nakkama</i>	+					+
subst geminatsioon	+	+	+		+	+
adj geminatsioon	+	+		+	+	+
verbi geminatsioon	+	+	+	+	+	+
adv geminatsioon				+	+	+
siirdehäälik <i>v</i>	+	+	+	+	+	+
afrikaat	+	+	+	+	+	+
sisekadu	+	+	+	+	+	+
klusiilikadu	+	+	+	+	+	+
palatalisatsioon ('-märk)	+	+	- (EP)		- (EP)	+
sg ill <i>-he</i>	- (-de; lõputa)	+		- (-lle)		- (-de)
sg ine <i>-n</i>	+	+		+	+	+
pl nom tunnuseta	+	+	+	+	+	+
pl gen <i>-i</i> + <i>-de</i>	+			+	+	+
dempron <i>nu</i>						-
dempron <i>tu</i>					-	-
adj komp <i>-mb</i>	+	+			+	+
adv komp <i>-mb</i>	+	+	+		+	-
<i>tse</i> -liide						+
<i>nu</i> -kesksõna	+	+		+	+	+
knd <i>-s</i>	+	+	+	-	+	-
pr sg1 lõputa	+	+		+	+	+
pr sg2 <i>-t</i>	+	+	+	+	+	+
pr sg3 <i>om</i>	+	+	+	+	+	+
pr sg3 <i>-p</i>	-	+	+	+	+	+
eL lühivormid	+	+		+	+	+
pl3 <i>-va</i>	+	+	+	+	+	+
<i>i</i> -imperfekt	+		+		+	+
<i>si</i> -imperfekt					+	+
<i>se</i> -imperfekt					+	+
<i>e</i> -imperfekt	+	+	+			+
imperfekti neg <i>es</i>	+	+	+			+
<i>n</i> -ger	+					+

Tabeli 1 põhjal võib väita, et Gustav Suits ja teised tartumurdelised autorid kasutavad murdeluules selliseid sarnaseid Tartu murde jooni nagu järgsilbi *o*, *ä*-harmoonia, geminatsioon verbides, siirdehäälik *v*, afrikaat, sise- ja klusiilikadu, tunnuseta mitmuse nominatiiv (lisaks kasutab Käsü Hans *d*-, Tuglas *t*- ja Karu *kse*-lõppu), *t*-lõpp preesensi ainsuse teises pöördes, preesensi ainsuse kolmanda pöörde verbivorm *om* ning *va*-lõpp mitmuse kolmandas pöördes.

Üldjoontes on mõningate eranditega Gustav Suitsule ja teistele autoritele iseloomulikud järgmised murdetunnused:

- 1) geminatsioon substantiivides (v.a Visnapuu, kelle murdeluules tunnus puudub);
- 2) geminatsioon adjektiivides (v.a Tuglas, kellel tunnus puudub);
- 3) inessiivi *n*-lõpp (v.a Tuglas, kellel tunnus puudub; sealjuures on Karul kasutusel veel *hVn*-lõpp);
- 4) mitmuse genitiivis *i*- ja *de*-mitmuse kontaminatsioon (v.a Oldekop ja Tuglas, kellel tunnus puudub; peale *i*- ja *de*-mitmuse kontaminatsiooni esineb Käsü Hansul ja Visnapuul ka *i*-mitmus ning Traadil ja Karul *de*-lõpuga mitmus);
- 5) *mb*-liide adjektiivides (v.a Tuglas ja Visnapuu, kellel tunnus puudub; lisaks on Karul kasutusel tugevaastmeline *mp*-liide);
- 6) *mb*-liide adverbides (muu hulgas kasutab Käsü Hans *m*-liidet; Visnapuul tunnus puudub; Karu loomingus esineb tugevaastmeline *mp*-liide);
- 7) *nu*-kesksõna (v.a Tuglas, kellel tunnus puudub; Visnapuu kasutab ka *no*-, Traat *nut*- ja Karu *nd*-lõpulist kesksõna);
- 8) *s*-tunnuseline konditsionaal (Oldekopil ja Traadil paralleelselt ka *ss*-tunnus; Visnapuul ja Karul *s*-tunnust ei esine, selle asemel *ss*-konditsionaal);
- 9) preesensi ainsuse esimene pööre tunnuseta (v.a Tuglas, kellel tunnus puudub);
- 10) preesensi ainsuse kolmandas pöördes *p*-lõpp (v.a Käsü Hans, kes kasutab põhjaeestipärast *b*-lõppu; Tuglas ja Visnapuu kasutavad paralleelselt ka *b*-lõppu; Traadil on *p*-lõpuga kasutusel veel *ss*-lõpp);
- 11) lõunaeestilised lühivormid (v.a Tuglas, kellel tunnus puudub);
- 12) *i*-imperfekt (v.a Oldekop ja Visnapuu, kellel tunnus puudub);
- 13) *e*-imperfekt (v.a Visnapuu ja Traat, kellel tunnus puudub);

14) eitava kõne minevikuvormid eituspartikliga *es* (Karul lisaks *'i*-konstruktsioon; Visnapuul ja Traadil tunnus puudub).

ht-ühend gemineerub lõunaestiliseks *tt*-ks nii Suitsu, Oldekopi, Visnapuu kui ka Karu loomingus. Seevastu *ks*-ühend muutub *s*-iks Suitsu ja Oldekopi murdeluules, kuid Tuglasel, Traadil ja Karul gemineerub *ks*-ühend *ss*-iks, Visnapuul on kasutusel *sk*-ühend. Lõunaestilist *n*-i (näiteks verbis *nakkama*) ilmneb peale Suitsu ka Käsü Hansu ja Karu murdeluules. Palatalisatsioon markeeritakse *'*-märgiga nii Suitsul, Käsü Hansul, Oldekopil kui ka Karul, Tuglasele ja Traadile on iseloomulik konsonantide epenteetiline palatalisatsioon.

Võrupärane *he*-lõpuline illatiiv on omane nii Suitsule kui ka Oldekopile (seejuures kasutab Oldekop ka lõputa illatiivi vorme). Käsü Hans kasutab lõputa vorme ja *de*-illatiivi, Visnapuu aga *lle*-illatiivi ja Karu *de*-illatiivi. *des*-gerundiivis on *n*-lõpp nii Suitsul, Käsü Hansul kui ka Karul.

Tartu murde jooned, mis on omased ainult Gustav Suitsule, on *ü*-harmonia ja *h* püsi *hr*-ühendis (teistel autoritel need tunnused puuduvad). Demonstratiivpronoomenit *nu* kasutab vaid Suits, sealjuures on Karu murdeluules kasutusel pikem *nuu*-variant. Ka demonstratiivpronoomen *tu* on omane vaid Suitsule, muu hulgas kasutavad praegusaegsed tartumurdelised kirjanikud Traat ja Karu pikemat *tuu*-varianti.

Gustav Suitsule ja hilisematele autoritele (Visnapuu, Traat, Karu) omased jooned on klusiilide tugevnemine ja geminatsioon adverbides. Suitsu, Traati ja Karu iseloomustab *se*- ja *si*-imperfekti kasutus. Üksnes Suits ja Karu kasutavad murdeluules Tartu murdele eriomast *tse*-liidet.

Kokkuvõtteks saab järeldada, et Suitsu tartumurdelises luules on nii mõndagi ühist teiste tartumurdeliste autorite luules esinevate tunnustega (järgsilbi *o*, *ä*-harmonia, geminatsioon verbides, siirdehäälik *v*, afrikaat, tunnuseta mitmuse nominatiiv, *t*-lõpp preesensi ainsuse teises pöördes, *va*-lõpp mitmuse kolmandas pöördes jm). Samas on vaid Suitsule eriomased jooned *ü*-harmonia ja *h* püsimine *hr*-ühendis, aga ka demonstratiivpronoomenite *nu* ja *tu* kasutus.

2. Gustav Suitsu lõunaeestiline murdeluule

Gustav Suits on kirjutanud palju luuletusi, mille sõnavara on murdelist päritolu, ent vähe leidub läbinisti murdekeelset luulet.

Suitsu eripärast sõnavara, muu hulgas murdelist sõnavara on uurinud Lauri Laane diplomitöös „Eripärast sõnavara G. Suitsu loomingus aastatel 1899–1917“ (1972), Kersti Kukk diplomitöös „Eripärast sõnavara G. Suitsu loomingus aastail 1918–1930“ (1974) ning Merle Urn diplomitöös „Eripärast sõnavara G. Suitsu loomingus 1930. aastal“ (1978).

Siinse töö autori bakalaureusetöö „Murdesõnad Gustav Suitsu hilisluules“ (Zovo 2013) käsitleb peale murdesõnade eraldi peatükis ka viieosalist tsükli „Võnnu motiive“, mis on „Kerko-kella“ kõrval teine Suitsu murdekeelne luuletus. „Võnnu motiive“ (1950) ilmus „Kerko-kellast“ (1913) mitukümmend aastat hiljem ning on viieosaline tsükkel, milles võib „Kerko-kellaga“ leida sarnasusi ja erinevusi (Zovo 2013: 47).

Mõlemas tekstis on nii murdesõnu kui ka lugejale kergesti mõistetavaid sõnu. Lõunaeesti joontest esinevad murdeluuletustes nõrga astme diftongide assimileerumine („Võnnu motiive“ (VM): *pää*, „Kerko-kell“ (K): *sääl*); hilised geminatsioonid (VM: *tulli*, K: *olli*); afrikaat (VM: *tsilkma*, K: *lautsin*); *n*-inessiiv (VM: *käen*, K: *mõteten*); ajalooline tunnus nimisõnade mitmuse nominatiivis kadunud (VM: *laadalise*, K: *peijelise*); tartumurdelised *p*-lõpuga vormid preesensi ainsuse kolmanda pöördes (VM: *kumendap*, K: *kaibap*); Võru murde mitmus (VM: *sumisiva*, K: *näitsevä*); *i*-imperfekt (VM: *ai*, K: *jäi*); *e*-imperfekt (VM: *aije*, K: *käve*); *nu*-kesksõna (VM: *jäänu*, K: *armastanu*). (Zovo 2013: 48–49)

Erinevustest kahe murdeluuletuse vahel võib välja tuua järgsilbi *o* kasutuse ja vokaalharmoonia esinemise. „Võnnu motiivides“ kasutatakse järgsilbi *o*-d järjepidevalt (*elo*, *varjo*), kuid „Kerko-kellas“ see nii ei ole (näiteks *palo*, kuid *manu*). Vokaalharmooniat esineb küll mõlemas murdetekstis, aga „Kerko-kellas“ on see pigem üldine (*külä*, *külmän*), „Võnnu motiivides“ vokaalharmoonia vaheldub (*endäl*, aga näiteks *mängma*). (Zovo 2013: 49–50)

Gustav Suitsu murdesõnade kasutus oli osalt tingitud nooreestlaste uuenduste mõjutustest, samas säilis ka tema kodukeele kasutus. Suitsu murdekeelne mõte jõuab lugejani lihtsalt ja selgelt. Nii „Võnnu motiivides“ kui ka „Kerko-kellas“ võib leida tema kodumurrakule Võnnule sarnaseid jooni, samas esineb ka Võru murde tunnuseid. Mõlemad murdekeelsed luuletused kirjeldavad suuremal või väiksemal määral Suitsu lapsepõlve. (Zovo 2013: 50)

2.1. Sünnikodu ja perekond

Gustav Suits oli pärit Lõuna-Eestist, täpsemalt Tartumaa kaguosast Võnnu kihelkonnast. Tema esivanemad olid põlised Võnnu aleviku elanikud. Suitsu vanavanaisale Klempsi Hindrekule, kelle sünniaeg ulatub 18. sajandisse, anti 19. sajandi alguses perekonnanimeks Suits. Hindreku abikaasa nimi oli Eeva, neil oli kaks poega: vanem poeg Peeter (sündis 28.08.1816) ja noorem poeg Kotlip (sündis 21.01.1819), kes oli Gustav Suitsu vanaisa. Kotlip abiellus Ahja koolmeistri tütre Maiga (Suitsu vanaema). (Mihkla 1933: 522–523)

Kotlip ja Mai Suits võtsid abielu algusaastatel endale kasutütre Miina Tenno. Nende esimene poeg Hindrek (st Gustav Suitsu isa) sündis 1. mail 1846. aastal. Teine poeg Jaan Suits (ehk Gustav Suitsu lell) sündis 11. mail 1853. aastal. Oma lelle, kes oli Võnnu kiriku kellamees, mainib Suits ka „Kerko-kellas“ (*Oh kuule: kerkokellä liivväs, / see lööjä om so oma lell!*). Kotlipu ja Mai kolmas poeg Kusta (sündis 28.03.1863) suri väikese lapsena (1865). (Mihkla 1933: 523)

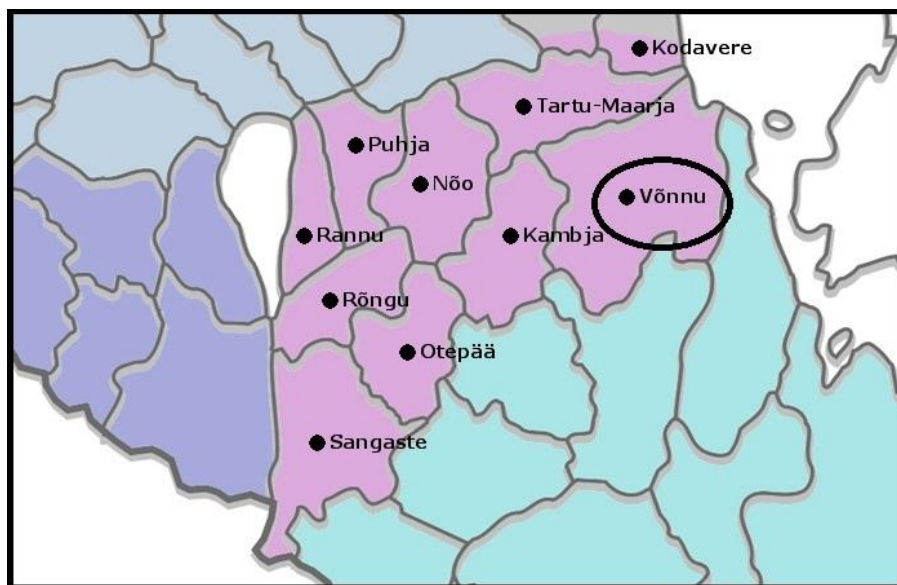
5. detsembril 1865. aastal abiellus perepoeg Hindrek (Gustav Suitsu isa) Võnnu koolmeistri Jaan Kerge tütre Liisiga (sündis 16.02.1845). Hindrek ja Liis asusid elama Võnnu koolitarre ning 1865. aastal sai Hindrekust Võnnu külakooli õpetaja. Hindrekul ja Liisil oli kaks last: tütar Ann (sündis 22.03.1868) ja poeg Gustav (sündis 30.11.1883). (Mihkla 1933: 524)

Gustav Suits õppis väga varakult lugema (4-aastaselt). Lugema õpetas Gustav Suitsu tema onu Jaan Suits. Eriti tekkis Suitsul huvi muinasjuttude vastu. Võnnu külakoolis oli ta üks andekamaid õpilasi. Külakooli lõpetas Suits 1895. aastal, sama aasta sügisel alustas ta õpinguid Tartus, algul III algkoolis ja aasta pärast kroonugümnaasiumis.

Linnas kooliskäimisega eraldus Suits oma lapsepõlvkodust Võnnust, oma emast ja lellest, kuid jällenägemine koolivaheaegadel oli südamlük. (Mihkla 1933: 525–527)

Gustav Suitsu ema Liis Suits oli töökas ja väsimatu naine, eriti hoolitses ta loomade eest (sellest kirjutab Suits ka „Kerko-kellas“). Liis Suits suri 1911. aasta detsembris. Gustav jõudis abikaasa Ainoga Helsingist Võndu ema matuse ajaks (1. jaanuar 1912). (Mihkla 1933: 527–528)

Gustav Suits püüdis kodustega kõnelda murdes. Tema murdeluule katsetes ilmneb keeletundlikkus ja hoolivus kodukeele ja kodukoha vastu. „Kerko-kellas“ on murdelised muutevormid ja tekstil on murdeline kõla, ent selle sõnavara on kirjakeelsele lugejale kergesti mõistetav (näiteks *lämmäl*, *lüvväs*, *püvväs*, *süvväs* jm). Nii Gustav Suitsu kirjakeelses luules kui ka „Kerko-kellas“ oleneb tõlgendus teksti kui terviku lugeja tajust. (Iher 2011: 421–422)

Joonis 2. Gustav Suitsu kodumurraku Võnnu asukoht Tartu murdealal (ringiga esile toodud).

2.2. Võnnu murraku jooned

Tartu murde idarühm, millesse kuuluvad Võnnu ja Kambja murrak, on konservatiivne ning põhjaeestilise kirjakeele mõjudele vähe alistunud. Sõnaalguline afrikaat on säilinud kogu murdealal, vokaalharmoonia on täielik. (Keem 1970: 22–23) Idarühma murdepiirid on hajusad (EMJK 2009: 177).

Hella Keem (1970: 24) on Võnnu murrakut nimetanud Tartu-Võru sega-alaks, mis jaguneb kaheks osaks. Võnnu lääne- ja loodeosa keel on tekkinud Tartu murde põhjal (seda kinnitavad mitmed tartulikud häälikunähtused, näiteks samalaadne palatalisatsioon). Seevastu Võnnu kagu- ja lõunaosas domineerib võrupärane palatalisatsioon, samuti on tagavokaalide läheduses lateraalne *l*. (Keem 1970: 24)

Kindlat murdepiiri lääne- ja loode- ning kagu- ja lõunaosa vahel ei ole, ent mida lähemale Rāpinale ja Põlvale, seda võrulikum on keelekasutus (näiteks esineb kagu- ja lõunaosas Võru murdele iseloomulikku sõnaalgulist *h-d*; nõrga astme vormides järgneb *l*-ile palataalspirandi kadu; nõrgas astmes kaob *l-i*, *r-i*, *h-* ja *s-i* järel häälik *j*; vokaal *e* muutub *i*-ks, kui on *m-i* ja *n-i* ees; kasutatakse larüngaalklusiili) (Keem 1970: 24–25). Seega on kagu- ja lõunaosa üsna võrupärased (EMJK 2009: 178).

Samuti võib Võnnu lääne- ja loodeosas tartupäraste keelenähtuste hulgas leida mitu Võru murde joont (näiteks Tartu murdele omaste *p*-lõpuliste olevikuvormide kõrval esinevad ühesilbilistest tüvedest **ksen*-lõpust moodustatud rāpinapärased singulari kolmanda pöörde vormid, samuti **ksen*- ja **ksek*-lõpust arenenud lõunaeestilised pöörded ning lõunaeesti murretele omased lühivormid). Sealjuures kasutatakse tartupärast *i*-imperfekti vähem kui Võru murde idarühmale iseloomulikku *e*-imperfekti. (Keem 1970: 25) Sellegipoolest on Võnnu lääne- ja loodeosa suhteliselt tartupärased: levinud on epenteetiline palatalisatsioon ning keskkõrged vokaalid ei ole kõrgenenud nasaalide ees (EMJK 2009: 178).

Idarühma ühendavad arhailised jooned: personaalne passiiv (eelkõige kolmandas pöördes), võrupärane *v*-tunnusega kaudne kõneviis ning larüngaalklusiil kui mitmuse nimetava tunnus (EMJK 2009: 178).

Kokkuvõttes on Võnnu murrakule iseloomulikud sellised tunnused:

- 1) täielik vokaalharmoonia (Keem 1970: 23);

- 2) rohke *o* kasutamine järgsilpides (Keem 1970: 26);
- 3) tüvekonsonandi geminatsioon (Keem 1970: 23);
- 4) pikkade kõrgete vokaalide alanemine (Keem 1970: 17);
- 5) algupärase *ü* säilimine nii teises kui ka kolmandas vältes (Keem 1970: 26);
- 6) nõrga astme diftongide täielik assimilatsioon (EMJK 2009: 178);
- 7) nõrgaastmeline *i*-mitmus (Keem 1970: 18);
- 8) kaks erinevat pluurali partitiivi vormi: tartulikud pikenenud klusiiliga partitiivid ning vanapärased partitiivid, milles järgsilpide pikk vokaal säilib (Keem 1970: 26);
- 9) illatiivi funktsioonis sageli kasutusel allatiiv (Keem 1970: 26);
- 10) *de*-illatiivi lõpp vaid vähestes adverbides (näiteks *vastatside* 'vastamisi'), kasutusel pigem võrupärane *he*-illatiiv (Keem 1970: 25);
- 11) paralleelselt kasutusel nii tartupärane *n*-lõpuga inessiiv kui ka Võru murde inessiivilõpp *-h*, ühesilbilistes sõnades *-hn* (Keem 1970: 26);
- 12) *st*-lõpuga translatiiv (Keem 1970: 14);
- 13) *ga*-lõpuline komitatiiv (Keem 1970: 26);
- 14) võrupärase *v*-tunnusega potentsiaal (Keem 1970: 18);
- 15) osaliselt kasutusel personaalne passiiv (pluurali kolmandas pöördes) (Keem 1970: 23);
- 16) tartumurdelistel *p*-tunnusega ainsuse kolmanda pöörde vormide kõrval räpinapärased *ze*-vormid (EMJK 2009: 178);
- 17) Võru murde idarühmale iseloomulik *e*-minevik (EMJK 2009: 178).

3. „Kerko-kella“ originaalteksti keeleline analüüs

Kolmandas peatükis analüüsitakse keeleliselt Gustav Suitsu tartumurdelist „Kerko-kella“ originaalteksti, mis avaldati 1913. aastal (Suits 1913: 83–86). Keeleline analüüs hõlmab häälikuliste joonte, noomeni- ja verbimorfoloogia ning sõnavara käsitlust. Osa jooniseid murdelevikute kohta pärineb „Väikese murdesõnastiku“ veebiaadressilt (VMS 1982), osa jooniseid on koostanud töö autor (seejuures on jooniste põhjad pärit „Väikese murdesõnastiku“ veebiaadressilt (VMS 1982) ning murdelevikute joonised on koostatud murdesõnastike EMS I,4 1996; EMS II,8 1998; EMS II,9 1999; EMSS II,10 2001; EMS V,24 2013 ning VMS II 1989 põhjal).

3.1. Häälikulised jooned

3.1.1. Vokaalid

Vokaalidest käsitletakse vokaalharmooniat, järgsilpides *o* ja *e* esinemist ja pika *ä* püsimist. Lisaks vaadeldakse keskkõrgeid vokaale, diftonge ja sisekaolisi vorme.

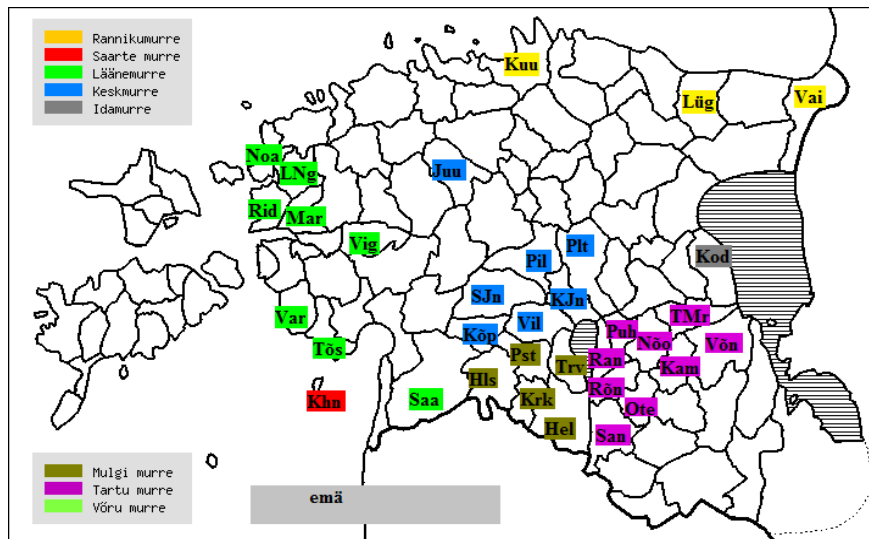
3.1.1.1. Vokaalharmoonia

Tartu ja Võru murde sega-alal paiknevale Võnnu murrakule on tunnuslik täielik vokaalharmoonia (Keem 1970: 23). „Kerko-kellas“ kasutatakse järjekindlalt *ä*-harmooniat vormides *emä*, *emäs*, *enämb*, *häitsevä*, *hätä*, *kerkokellä*, *kodokülä*, *külmän*, *lehmä*, *lämmäl*, *lööjä*, *lüvväs*, *näitsevä*, *nätä*, *perän*, *püvväs*, *süvväs*, *sälgä*. Üksikul juhul esineb murdeluuletuses ka *ü*-harmooniat (sõnas *mäletüs*). Samas esinevad ka sellised vormid, milles võiks eeldada vokaalharmooniat, kuid seda ei ole siiski kasutatud (näiteks puudub *õ*-harmoonia vormis *tõbe*). Vokaalharmooniliste vormide *emä*, *enämb*, *sälg*, *lämmäl* ja *mäletüs* murdelevikud esitatakse joonistel 3, 4, 5, 6 ja 7.

Vorm *emä* esineb lõunaeesti murretest nii Tartu kui ka Mulgi murdes. Samuti ilmneb *emä* rannikumurdes (Kuusalu, Lüganuse, Vaivara murrakus). Läänemurdes esineb *emä* Loode-Läänemaal (Noa, Lääne-Nigula, Ridala ja Martna murrakus) ning Vigala, Varbla,

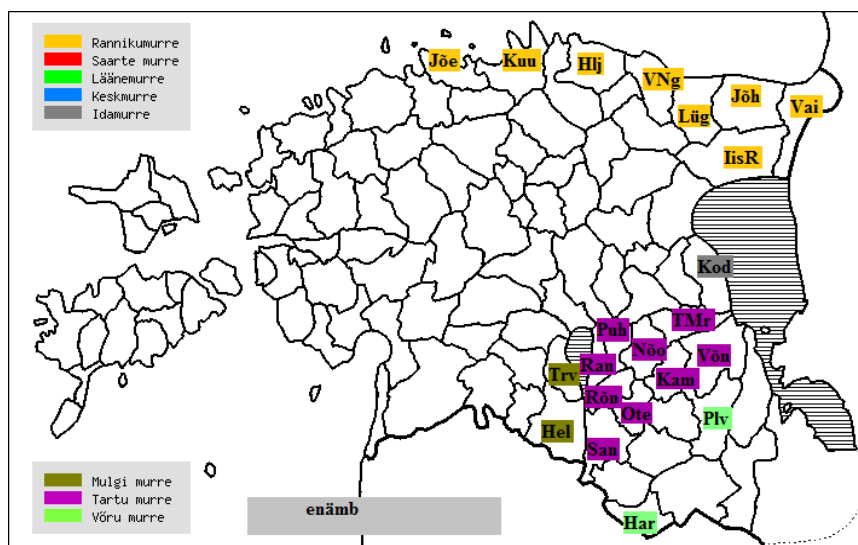

Tõstamaa ja Saarde murrakus. Saarte murdes on *emä* kasutusel Kihnus. Keskmurdes esineb *emä* Juuru murrakus ning sporaadiliselt Põhja-Viljandimaal (Põltsamaa, Pilistvere, Kolga-Jaani, Suure-Jaani, Kõpu ja Viljandi murrakus), idamurdes aga Kodavere murrakus. (EMS I,4 1996)

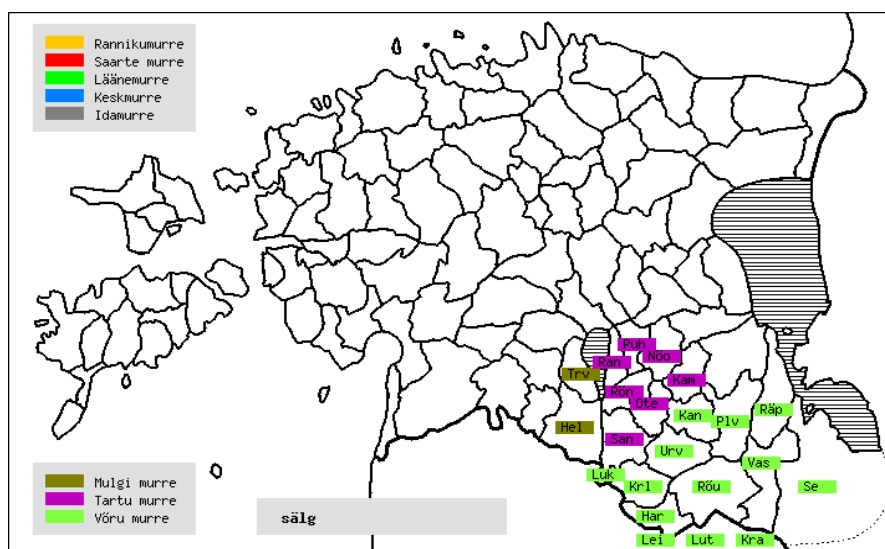
Joonis 3. Vormi *emä* murdelevik.

Vorm *enämb* 'enam' esineb rannikumurdes sporaadiliselt (Jõelähtme, Kuusalu, Haljala, Viru-Nigula, Lügänuuse, Jõhvi, Iisaku, Vaivara), idamurdes aga Kodavere murrakus. Lõunaeesti murdealal on *enämb* levinud Tartu murdes, aga ka Mulgi murdes (Tarvastu, Helme) ning Võru murdes (Hargla ja Põlva murrakus). (EMS I,4 1996)

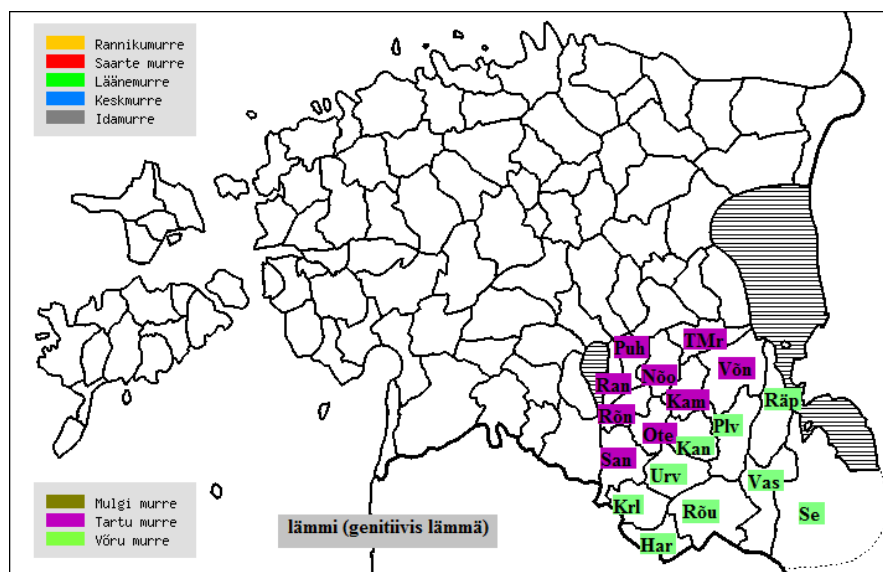
Joonis 4. Vormi *enämb* murdelevik.

„Kerko-kellas“ on kasutusel vorm *sälgä* ‘selga’. Vaid lõunaeesti murretes esinev *sälg* ‘selg’ ilmneb kogu Võru murdealal (ka Võru murde keelesaartel: Leivu, Lutsi, Kraasna murrakus), Tartu murdealal (Kambja, Puhja, Nõo, Rannu, Rõngu, Otepää, Sangaste murrakus), Mulgi murdes on *sälg* levinud Tarvastu ja Helme murrakus (VMS II 1989).

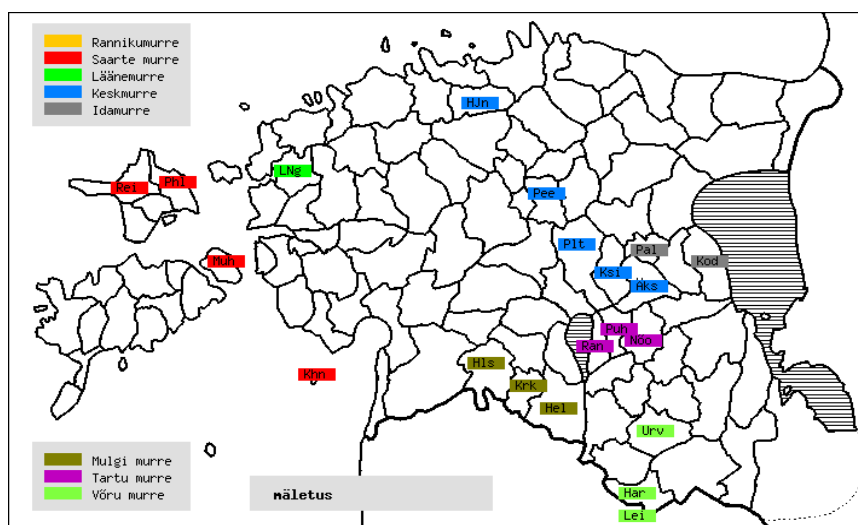
Joonis 5. Vormi *sälg* murdelevik (VMS 1982).

„Kerko-kellas“ ilmneb vorm *lämmäl* ‘soojal’. Adjektiiv *lämmi* (genitiivis *lämmä*) ‘soe, kuum’ on kasutusel nii Tartu kui ka Võru murdes (EMS V,24 2013).

Joonis 6. Vormi *lämmi* (genitiivis *lämmä*) murdelevik.

„Kerko-kellas“ on kasutusel lõunaeestiline *mäletüs* ‘mälestus’. Murdesõnastikus esinev *mäletus* (*mäletüss*) on lõunaeesti murretest Tartu (Puhja, Rannu ja Nõo), Mulgi (Halliste, Karksi ja Helme) ning Võru murdealal (Urvaste ja Hargla, seejuures Leivu murrakus). Saarte murdes esineb *mäletus* Kihnu, Muhu, Reigi ja Pühalepa murrakus; läänemurdes Lääne-Nigula murrakus; keskmurdes Harju-Jaani, Peetri, Äksi, Kursi ja Põltsamaa murrakus; idamurdes Kodavere ja Palamuse murrakus. (VMS II 1989)

Joonis 7. Vormi *mäletus* murdelevik (VMS 1982).

3.1.1.2. Vokaal *o* järgsilpides

Võnnu murrakule on iseloomulik rohke *o* kasutus järgsilpides (Keem 1970: 26). Enamasti esineb „Kerko-kella“ originaaltekstis järgsilpides vokaal *o* (*kodokülä, talo, palo, kadonu, nägo, elo, kodo*). Samas ei ole algne *u* madaldunud vormides *korjus, orjus* ja *manu*.

3.1.1.3. Vokaal *e* järgsilpides

Võru murdele on iseloomulik *e*-harmoonia kasutus (EMJK 2009: 182). Järgsilpides esineb sekundaarne *e* lõunaeestilistes vormides *lõunevahel* ja *inemise*. Vormis *lõunevahel* on madal vokaal *a* kõrgenenud vokaaliks *e*, vormis *inemise* on järgsilbis aga kõrge vokaal *i* madaldunud vokaaliks *e*.

3.1.1.4. Pika *ä* püsimine

Põhjaeestiliste pikkade vokaalide diftongistumise asemel esineb lõunaeesti murretes pikkade madalate vokaalide püsimine (EMJK 2009: 76). Nii ilmneb murdeluuletuses pika madala vokaali *ä* püsi vormides *pääl* ja *sääl*.

3.1.1.5. Keskkõrged vokaalid

Võnnu murraku lääne- ja loodeosas ei ole lühikesed keskkõrged vokaalid nasaalide ees kõrgenenud (EMJK 2009: 178). Nii on ka „Kerko-kellas“, kus vokaalid *e* ja *o* ei kõrgene nasaalide ees (näiteks on kasutusel vormid *emä*, *enämb*, *heng*, *oma*, *peni*). Esisilbis ei kõrgene ka keskkõrge vokaal *o* vormis *poja* ega vokaal *e* vormis *kerkokell*.

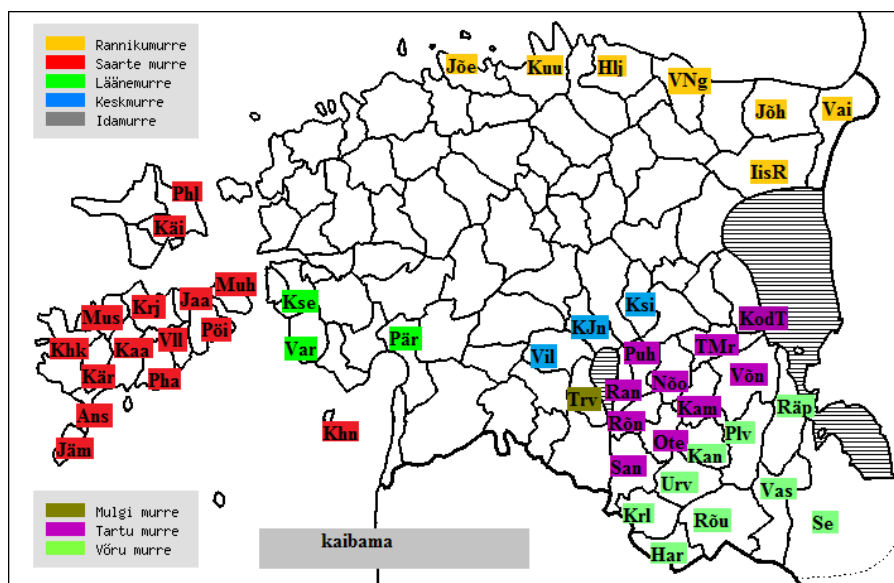
Lühike keskkõrge vokaal *e* on säilinud *r*-i ees (*perän*) – siinkohal on samuti tegu lõunaeesti murrete erijoonega (EMJK 2009: 77), algse *e* säilimine *r*-i ees on ka üks Tartu murde erijooni (Keem 1970: 36).

Keskkõrgete pikkade vokaalide kõrgenemist ei ole märgitud vormides *kooli*, *kooljat*, *lööjä*, *löö*, *meelt*, *teed*, *teelt*, *toobripuud*, *veel*, *veelgi*.

3.1.1.6. Diftongid

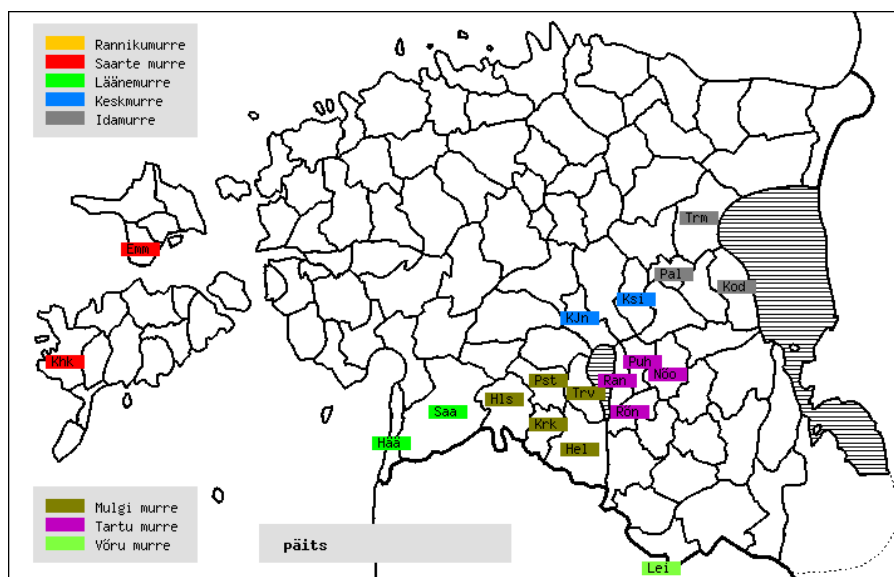
Kui vokaal *i* on põhjaeesti murretes järelkomponendina madaldunud, esineb lõunaeesti murretes vokaal *i* diftongi lõpul (EMJK 2009: 77). Diftongidest kasutatakse „Kerko-kellas“ algupäraseid lõunaeestilisi *ai*-diftongilisi vorme (*taiva*, *kaibap*, *kaiba*), aga samas ilmneb murdetekstis kirjakeelne vorm *vaene*. Esinevad ka murdelised *oi*-diftong (*poig*), *äi*-diftong (*hätsevä*, *näitsevä*, *päitsin*) ja sekundaarne *eä*-diftong (*veäp*). Vormi *kaibama* murdelevik esitatakse joonisel 8 ja vormi *päitsin* murdelevik joonisel 9.

Verbi *kaibama* murdelevik hõlmab rannikumurret (välja arvatud Lügänu) ning saarte murret (välja arvatud Emmaste ja Reigi murrak). Läänemurdes esineb *kaibama* Karuse, Varbla ja Pärnu murrakus ning keskmurdes Kursi, Kolga-Jaani ja Viljandi murrakus. Lõunaeesti murretes on *kaibama* levinud Mulgi murdes (Tarvastu murrakus), kogu Tartu murdealal ja ka Võru murdes. (EMS II,8 1998)

Joonis 8. Vormi *kaibama* murdelevik.

„Kerko-kellas“ esineb *päitsin* ‘peatsis’. Vorm *päits* ‘peats’ ilmneb Mulgi murdealal, Tartu murdes (Rannu, Puhja, Nõo, Rõngu), saarte murdes (Kihelkonna, Emmaste), läänemurdes (Häädemeeste, Saarde), keskmurdes (Kursi, Kolga-Jaani) ja idamurdes (Kodavere, Torma, Palamuse murrakus) (VMS II 1989).

Joonis 9. Vormi *päits* murdelevik (VMS 1982).

3.1.1.7. Sisekadu

Tartu murde üks erijooni on kirjakeelega võrreldes laialdasem sisekadu (Keem 1970: 37). Murdeluuletuses on sisekadu toimunud vormides *jooskva*, *kandva*, *laknu*, *lõpnu*, *kaknu* ja *saatva*.

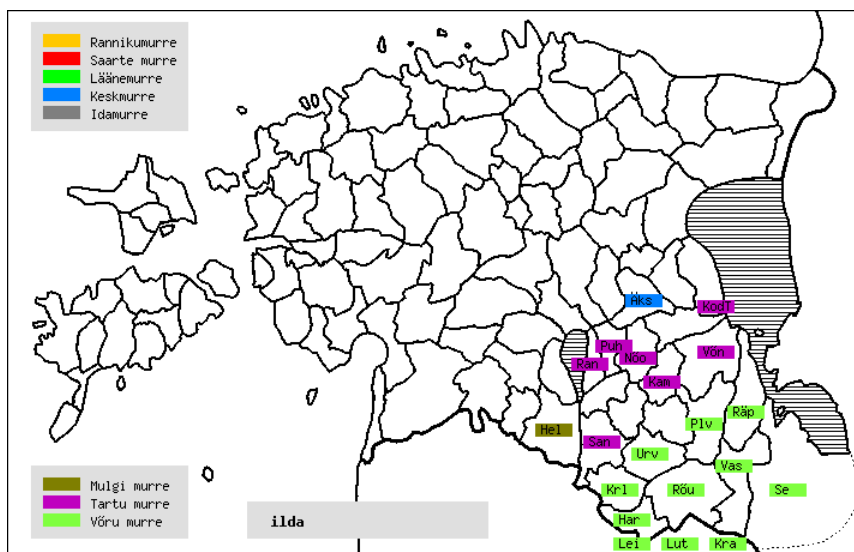
3.1.2. Konsonandid

Konsonantidest vaadeldakse sõnaalgulist *h*-d ja *t*-d, vokaalidevahelist *j*-i, siirdehäälikut *v*, lisaks larüngaalklusiili mittemärkimist ning palatalisatsiooni, konsonantühendite ja hilisgeminaatide esinemist.

3.1.2.1. Sõnaalguline *h*

Võru murdes on *h* tugevam kui Tartu ja Mulgi murdes ning see on säilinud kõigis positsioonides (EMJK 2009: 182). Tartu murdele on omane *h* kadu sõna algul (EMJK 2009: 174). *h* kadu sõna algul ei ole „Kerko-kellas“ markeeritud – sõnaalguline *h* esineb vormides *heng* ja *hilda*. Võru murdele iseloomulik sõnaalguline *h* ilmneb veel sõnas *hätitsevä*. Lõunaestilise vormi *ilda* murdelevik on kujutatud joonisel 10.

ilda ‘hilja’ on levinud Tartu (Kodavere Kavastu, Võnnu, Kambja, Nõo, Puhja, Rannu, Sangaste), Mulgi (Helme) ja Võru murdes (Räpina, Setu, Vastseliina, Põlva, Urvaste, Rõuge, Karula, Hargla, lisaks Leivu, Lutsi ja Kraasna murrakus) (VMS I 1982). Sõnaalgulise *h*-ga vorm *hilda* levib Setu, Kanepi ja Urvaste murrakus (EMS I,5 1997).

Joonis 10. Vormi *ilda* murdelevik (VMS 1982).

3.1.2.2. Sõnaalguline *t*

Lõunaeeesti murretele on mõnes sõnas iseloomulik sõnaalguline *n* (põhjaeestilise *t* asemel), näiteks *tõstma* – *nõstma* (EMJK 2009: 75). Suits kasutab murdeluuletuses eeldatava lõunaeestilise *n*-i asemel põhjaeestipärast sõnaalgulist *t*-d vormis *tõstnu*.

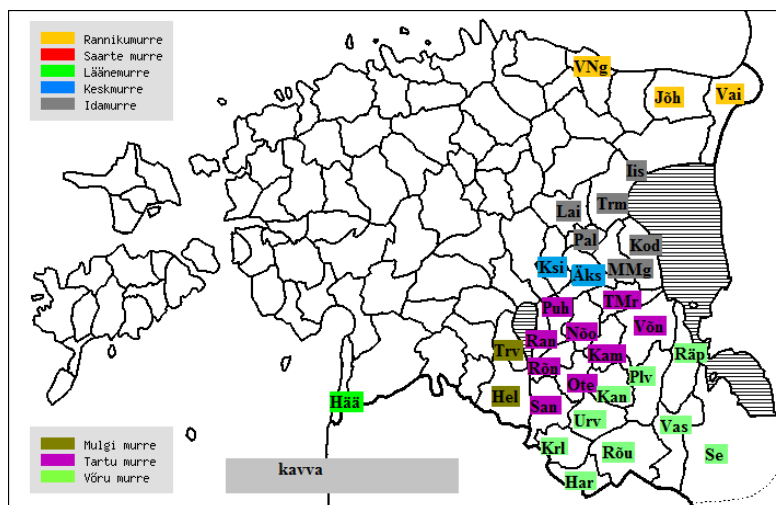
3.1.2.3. Vokaalidevaheline *j*

Häälikukadude ja geminatsioonide tõttu on Võru murdes tekkinud nelja tüvevariandi vastandusi eri käänete või muude grammatiliste vormide eristamisel (näiteks *laga* ‘lai’, *laja* ‘(genitiivis) laia’, *lakka* ‘(partitiivis) laia’ jm) (EMJK 2009: 183). „Kerko-kellas“ esineb mitmuse nominatiivis vorm *laja*. Vokaalidevaheline *j* ilmneb ka sõnas *peijelise*.

3.1.2.4. Siirdehäälik *v*

Tartu murdes, aga ka lõunaeeesti murretes üldiselt on *u*- ja *ü*-lõpulistele diftongidele järgnenud spirandi jätkaja nõrgas astmes *v*, sealjuures kaob diftongi järgosis ja lüheneb pikk vokaal (Keem 1970: 35). Niisamuti on lõunaeeesti murretes siirdehäälik *v* enamasti gemineerunud (Peebo 1998: 86). Lõunaeestiline *v* esineb vormides *juvvas*, *lüvväs*, *püvväs*, *siüvväs*, *kävven*, *kavva*, *havva*. Vormi *kavva* murdelevik on joonisel 11.

Adverb *kavva* ‘ajaliselt palju, pikka aega (kaua)’ on kasutusel Tartu ja Võru murdes, Mulgi murdes esineb see Tarvastu ja Helme murrakus. *kavva* ilmneb ka läänemurdes (Häädemeeste), keskmurdes (Kursi, Äksi) ja rannikumurdes (Viru-Nigula, Jõhvi, Vaivara murrakus) ning kogu idamurde alal. (EMS II,10 2001)

Joonis 11. Vormi *kavva* murdelevik.

3.1.2.5. Larüngaalklusiili mittemärkimine

Võru murdele on omane larüngaalklusiili esinemine paljudes grammatilistes vormides (nagu mitmuse nominatiivi ning terminatiivi, komitatiivi ja abessiivi lõpus, *da*-infinitiivis, imperatiivis, eitavas kõnes, pöördelõppude asemel imperfekti ainsuse ja mitmuse teises pöördes ning mitmuse kolmandas pöördes, *nud*-kesksõnade lõpus, *tud*-kesksõna mitmuses ning mitmuse teise ja kolmanda pöörde lõppudes, personaalpronoomenite ja määrsõnade lõpus) (EMJK 2009: 183). Larüngaalklusiili võib esineda ka lõunapoolsetes Tartu murrakutes (EMJK 2009: 174), samuti Tartu murde idarühma kuuluvas Võnnu murrakus markerib larüngaalklusiil näiteks mitmuse nominatiivi tunnust (EMJK 2009: 178).

„Kerko-kellas“ aga larüngaalklusiili esinemist sõna lõpul täheldada ei saa. Larüngaalklusiili ei märgita mitmuse nominatiivi vormides (*vaikse, talo, asja, imelise, latse, huule, käe, lehmä, peni, orjavitsa, peijelise, tee, kitsa, laja*); komitatiivis (*lustiga*); *da*-infinitiivis (*nätä*); imperatiivis (*kuule*); eitava kõne minevikuvormides (*es kaiba, es kuule, es anna*) ja olevikuvormides (*ei löö*); imperfekti mitmuse kolmanda pöörde vormis (*näitsevä*); *nud*-kesksõna vormides (*armastanu, lõpnu, kaknu, laknu*); personaalpronoomenis (*na*).

3.1.2.6. Palatalisatsioon

„Kerko-kellas“ on Suits märkinud palatalisatsiooni verbis *oll'*, mis viitab võrupärasele järelpalatalisatsioonile. Võrupärane palatalisatsioon domineerib Võnnu murraku kagu- ja lõunaosas (Keem 1970: 24).

3.1.2.7. Konsonantühendid ja hilisgeminaadid

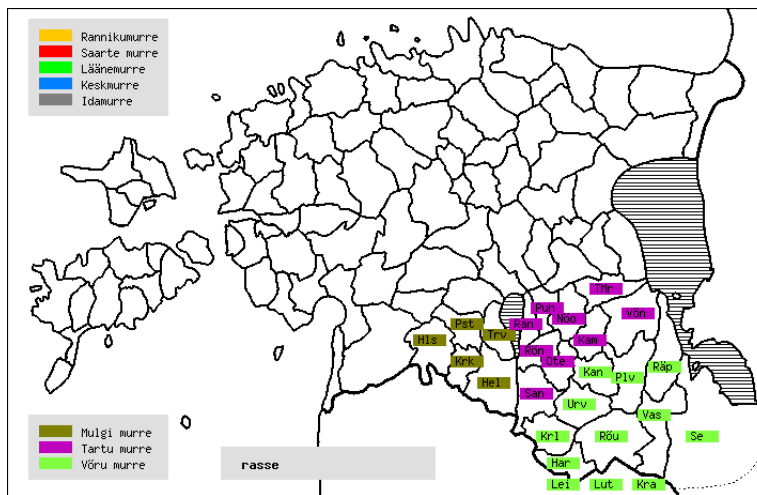
Konsonantühenditest esineb murdeluuletuses esmalt murdeline *sk*-ühend verbivormis *jooskva*, *st*-ühendi asemel ilmneb Suitsul *t* (*mäletüs*). Põhjaeestipärase *tk*-ühendi asemel on lõunaeeesti murretes geminatsiooniline (*k*)*k* (EMJK 2009: 75) – viimane ilmneb vormides *kaknu* ja *ikep*.

Võru murdes on järgsilpide häälikukadude tõttu esimese ja teise silbi piiril toimunud palju konsonantide geminatsioone (EMJK 2009: 183). Võru murdega sarnaselt ilmneb hiliseid geminatsioone ka lõunapoolsetes Tartu murrakutes (EMJK 2009: 174). „Kerko-

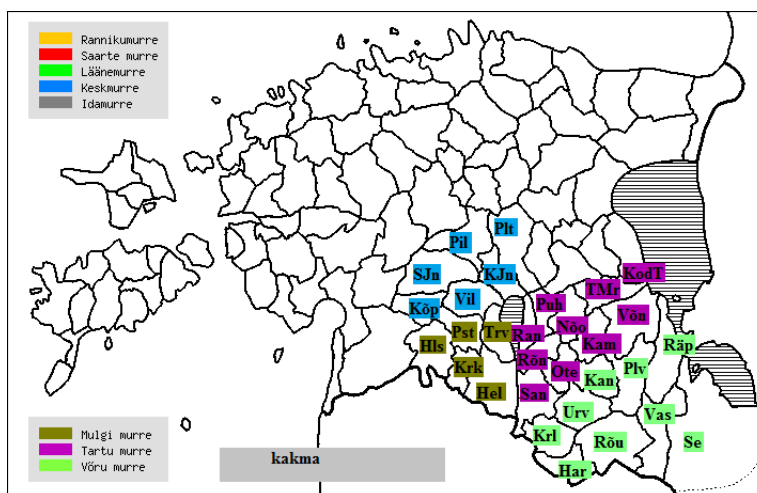
kellas“ on *sk*-ühend gemineerunud lõunaeesti murretele omaselt *ss*-iks (*rasselt*), seejuures ilmneb *s*-geminaat veel vormis *kässi*. Gemineerunud *m* esineb adjektiivis *lämmäl* ning *l* gemineerub verbide, nagu *olema* ja *tulema* minevikuvormides (*olli*, *tulli*, *oll'* ja *ollu*). *rasse* murdelevik on kujutatud joonisel 12 ja *kakma* murdelevik joonisel 13.

Vorm *rasse* levib lõunaeesti murretes, st nii Mulgi ja Tartu kui ka Võru murdealal (samuti keelesaartel: Leivu, Lutsi ja Kraasna murrakus) (VMS II 1989).

Joonis 12. Vormi *rasse* murdelevik (VMS 1982).

„Kerko-kellas“ on kasutatud verbivormi *kaknu* ‘katkunud’. Verb *kakma* on levinud keskmurdes (Põltsamaa, Pilistvere, Kolga-Jaani, Suure-Jaani, Kõpu, Viljandi murrakus) ning Mulgi, Tartu ja Võru murdes (EMS II,9 1999).

Joonis 13. Vormi *kakma* murdelevik.

3.2. Noomenimorfoloogia

Noomenimorfoloogias käsitletakse ainsuse illatiivi, inessiivi, ablatiivi ja translatiivi ning mitmuse nominatiivi, genitiivi ja partitiivi. Peale selle vaadeldakse noomenimorfoloogias ka komparatiivi.

3.2.1. Ainsus

3.2.1.1. Illatiiv

Tartu murdele on eripärane joon *de*-illatiiv (EMJK 2009: 175). Võnnu murrakus *de*-illatiivi ei ilmne, selle asemel kasutatakse Võnnus võrupäraseid *he*-lõpuga vorme (EMJK 2009: 178). „Kerko-kellas“ on ainsuse illatiivis kasutusel Võru murdele omane *he*-lõpp (*kabelihe*), kuid esineb ka lõputa illatiivivorm (*hauda*).

3.2.1.2. Inessiiv

Võnnu murrakus võib kohata nii tartupärast *n*-lõpulist inessiivi kui ka Võru murdele omast *h*-inessiivi (ühesilbilistes sõnades esineb *hn*-lõpuline inessiiv) (Keem 1970: 26). „Kerko-kellas“ kasutab Suits ainsuse inessiivivormides valdavalt tartulikku *n*-lõppu (*ilman, mõteten, külmän, lautsin, kirstun, päitsin*).

3.2.1.3. Ablatiiv

Tartu murdes toimub liikvidate järel ootuspärane muutus $t > d$ näiteks ablatiivis (Keem 1970: 38–39). „Kerko-kella“ originaaltekstis sellist muutust toimunud ei ole, selle asemel kasutatakse ainsuse ablatiivis *lt*-lõppu (vormis *teelt*).

3.2.1.4. Translatiiv

Võnnu murrakus on translatiiv *st*-lõpuline (Keem 1970: 26), lõunaeeesti murretes on üldiselt kasutusel *s*-lõpuline translatiiv (Keem 1970: 38). „Kerko-kellas“ kasutab Suits ainsuse translatiivis lõunaeeestilikku *s*-lõppu (*aus, emäs*).

3.2.2. Mitmus

3.2.2.1. Nominatiiv

Tartu murrakutes on mitmuse nominatiivis kadunud ajalooline tunnus (EMJK 2009: 175). „Kerko-kellas“ ilmnevad sellekohased mitmuse tunnusetad vormid *vaikse, talo, asja, imelise, latse, huule, käe, lehmä, peni, orjavitsa, peijelise, tee, kitsa ja laja*.

3.2.2.2. Genitiiv

i-mitmus on Tartu murdealal säilinud üsna hästi (EMJK 2009: 175). Mitmuse genitiivis esineb *i*-mitmus vormides *tuuli* ja *pilvi*.

3.2.2.3. Partitiiv

Üks üldlõunaeestilisi morfoloogilisi jooni on rohke *i*-mitmuse kasutus (Keem 1970: 37). Mitmuse partitiivi lõpp on „Kerko-kellas“ murdepärane *-it (ohtjit)* või ilmneb *i*-lõpuline hilisgeminatsiooniga vorm (*kässi*).

3.2.3. Komparatiiv

Komparatiivis esineb *mb*-ühend vormis *enämb* – lõunaeesti murretele omaselt on komparatiivitunnuses klusiil püsinud (Keem 1970: 38).

3.3. Verbimorfoloogia

Verbimorfoloogias käsitletakse eraldi preesensi, imperfekti, umbisikulise tegumoe ja konditsionaali vorme, muu hulgas eitava kõne minevikuvormide moodustamist ja verbi infiniitvorme.

3.3.1. Preesens

Lõunaeesti murretes on nii preesensis kui ka imperfektis ainsuse esimese pöörde vormid *n*-lõputa (Keem 1970: 37–38). „Kerko-kellas“ on samuti preesensi ainsuse esimene pööre *n*-lõputa (*astu*) (nagu ka imperfektis (*mõtli, tulli, võitsi, jäi*)).

Võnnu murrakus ilmnevad lõunaeesti murretele tunnuslikud lühivormid (Keem 1970: 25). „Kerko-kellas“ on preesensi ainsuse esimese pöörde vormis kasutusel lõunaeesti lühivorm *lää*.

Tartu murdes on oleviku ainsuse kolmanda pöörde vormid põhjaeesti päritolu, kuid lõunaeesti hääldusesse kohandatud *p*-lõpulised vormid (EMJK 2009: 175). Murdeluuletuses esinevad tartulikest *p*-lõpuga vormidest *kaibap*, *ikep* ja *veäp*.

„Kerko-kellale“ on iseloomulikud ka verbi *olema* lõunaeestiline oleviku ainsuse kolmanda pöörde vorm *om* ja mitmuse kolmanda pöörde vorm *oma*.

Tartu murde lõunarühmas ja Võru murde piiril esinevad topelttunnusega mitmusevormid. Tartu murdes on väga produktiivne mitmuse kolmanda pöörde *va*-lõpp, milles lisatakse olemasolevale *ze-/sse-* või *va*-lõpule liigne *-va* (ilmneb nii preesensis kui ka imperfektis). (Keem 1970: 27–28) „Kerko-kellas“ topelttunnusega pluuralivorme ei esine, preesensi mitmuse kolmanda pöörde vormides on kasutusel *va*-lõpp (*saatva*, *jooskva*, *kandva*, *häitsevä*).

3.3.2. Imperfekt

Lõunaeesti murretes on imperfektis säilinud vana *i*-mineviku vorm, uuemas lõunaeesti murdetavas levib *e-* ja *se*-minevik (EMJK 2009: 79). „Kerko-kellas“ kasutatakse nelja erinevat imperfekti.

Võru murde idarühmale ja samuti Võnnu murrakule on iseloomulik *e*-imperfekt (EMJK 2009: 178). Lõuna-Eesti idaosale omane *e*-imperfekt ilmneb verbivormis *käve*.

Võru murdes ja Tartu murde lõunarühmas on verbivormides kasutusel Võru murde uuendused, näiteks *se*-imperfekt (EMJK 2009: 178). Murdeluuletuses esineb lõunaeesti hilisem *se*-imperfekt verbivormides *jõudse* ja *näitsevä*.

Lõunaeesti murretes ilmneb ka *i*-imperfekt (Keem 1970: 38). „Kerko-kellale“ tunnuslik *i*-imperfekt leidub verbivormides *jäi* ja *mõtli*. Samuti esinevad gemineerunud tüvega *i*-imperfekti verbivormid *olli* ja *tulli*.

Tartu murde läänerühma verbimorfoloogias on kasutusel põhjaeesti *si*-imperfekt (EMJK 2009: 177). Murdeluuletuses on põhjaeestiline *si*-imperfekt verbivormis *võitsi*.

3.3.3. Umbisikuline tegumood

Umbisikulise tegumoe tunnus on eesti keeles *-ta/-da-* (erandid on *-a-*, *-la-*, *-ra-*, *-na-*). Kindla kõneviisi jaatavates olevikuvormides on tegumoetunnusele liitunud olevikutunnus *-kse*, mis on lõunaeeesti murretes muutunud *s*-iks. (Peebo 1998: 104) Umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku tunnused jaatavas kõnes on murdepärased *-as* (*juvvas*) ja *-äs* (*lüvväs*, *süvväs*). Umbisikulise tegumoe minevikus esinevad aga kirjakeelega sarnased *di*-tunnusega vormid (*joodi*, *löödi*, *söödi*).

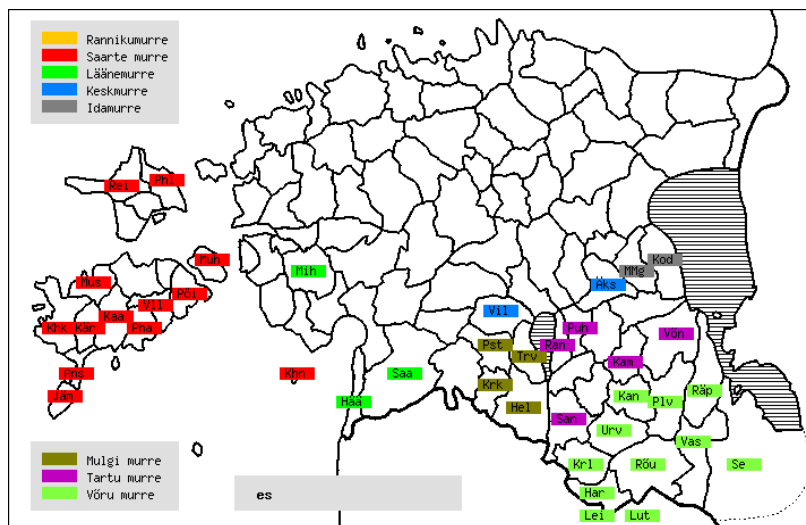
3.3.4. Konditsionaal

Lõunaeeesti murretes on konditsionaali tunnus *-s* (EMJK 2009: 79). Ka „Kerko-kellas“ on konditsionaal lõunaeeestipäraselt *s*-lõpuline (vorm *püvväs*).

3.3.5. Eitav kõne

Põhjaeeesti murretes asub eitusvorm verbi ees, lõunaeeesti südaalal verbi järel ja seda nii olevikus kui ka minevikus (EMJK 2009: 114). Põhjaeeesti murretes ja lõunaeeesti keeles esineb eituspartikkel *es* mineviku tähenduses (Künnap 2007: 971). Eitava kõne minevikuvormid on „Kerko-kellas“ moodustatud murdelise eituspartikli *es* abil (*es kaiba*, *es anna*, *es kuule*). Vormi *es* murdelevik esitatakse joonisel 14.

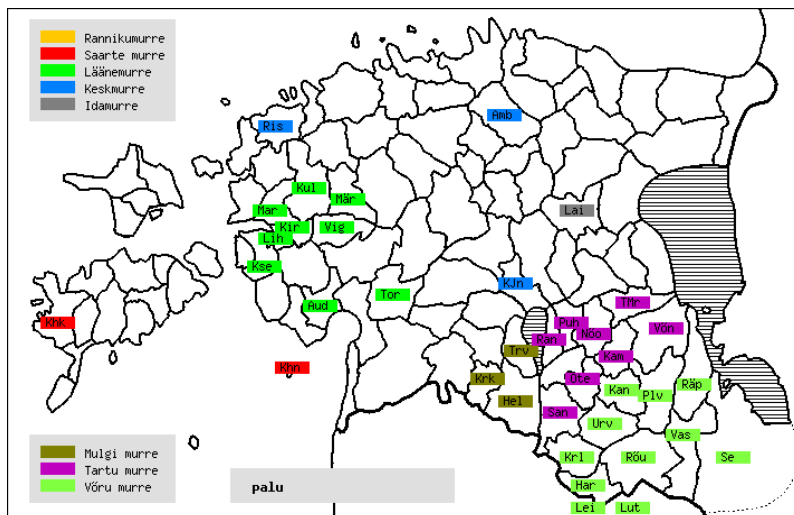
Lõunaeeestiline eituspartikkel *es* (*-s is as*) esineb saarte murdes (Reigi, Pühalepa, Muhu, Pöide, Valjala, Püha, Kaarma, Mustjala, Kärla, Kihelkonna, Anseküla, Jämaja, Kihnu), läänemurdes (Mihkli, Häädemeeste, Saarde), keskmurdes (Viljandi, Äksi), idamurdes (Kodavere, Maarja-Magdaleena), Mulgi murdes (Paistu, Tarvastu, Karksi, Helme), Tartu murdes (Võnnu, Kambja, Puhja, Rannu ja Sangaste murrakus) ning kogu Võru murdealal (lisaks Leivu ja Lutsi murrakus) (VMS I 1982).

3.4.1. Substantiivid

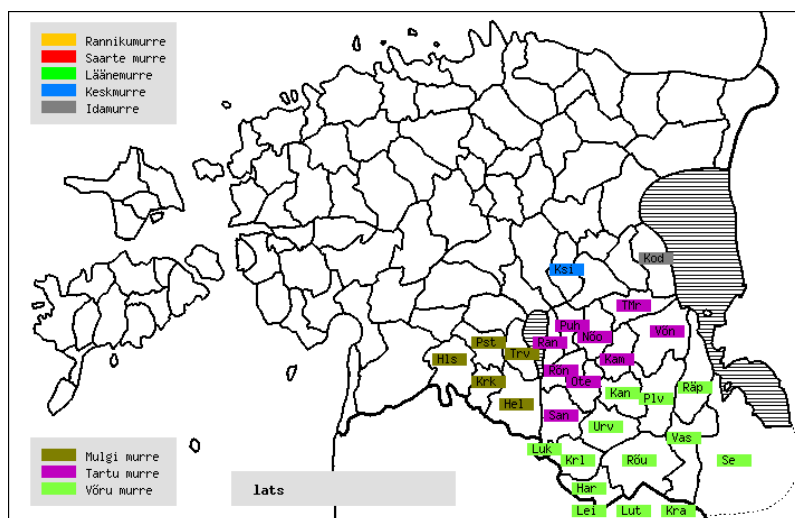
Substantiividest ilmnevad järgmised murdesõnad: *palo* ‘madal heinamaa’, *lats* ‘laps’, *kerk(o)* ‘kirik’, *peni* ‘koer’, *ohtja(s)* ‘ohakas’.

„Kerko-kellas“ on kasutusel substantiiv *palo*. Murdesõnastikus esineb *palu* (*palo*) tähenduses ‘madal heinamaa’, see on levinud saarte murdes (Kihelkonna, Kihnu), läänemurdes (Martna, Kullamaa, Märjamaa, Kirbla, Vigala, Lihula, Karuse, Audru, Tori), keskmurdes (Risti, Ambla, Kolga-Jaani) ja idamurdes (Laiuse murrakus), peamiselt aga lõunaeesti murretes: Tartu murdes (Võnnu, Tartu-Maarja, Kambja, Puhja, Nõo, Rannu, Otepää, Sangaste), Mulgi murdes (Tarvastu, Karksi, Helme) ja Võru murdealal (muu hulgas Leivu ja Lutsi murrakus) (VMS II 1989).

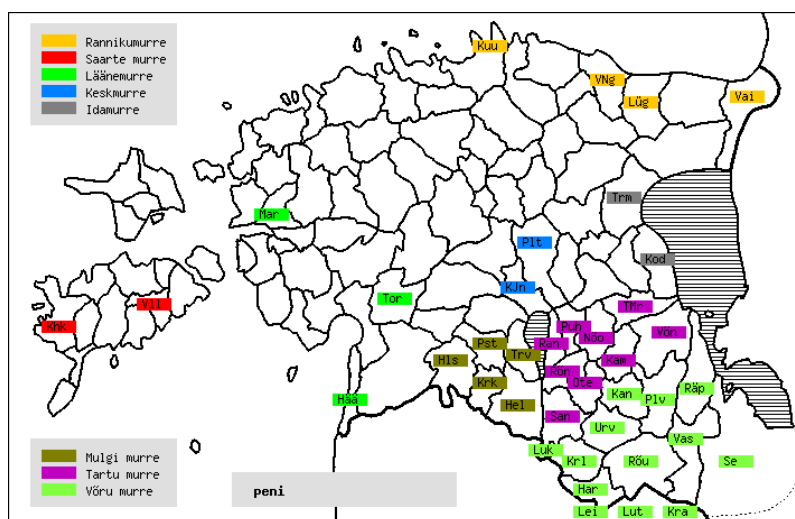

Joonis 15. Vormi *palu* murdelevik (VMS 1982).

„Kerko-kellas“ kasutab Suits mitmuses substantiivi *latse* ‘lapsed’. Murdeline *lats* ‘laps’ on lõunaeesti päritolu sõna (see esineb Tartu, Mulgi ja Võru murdes, seejuures Võru murde keelesaartel: Leivu, Lutsi ja Kraasna murrakus). Lisaks ilmneb *lats* idamurdes (Kodavere) ja keskmurdes (Kursi murrakus). (VMS I 1982)

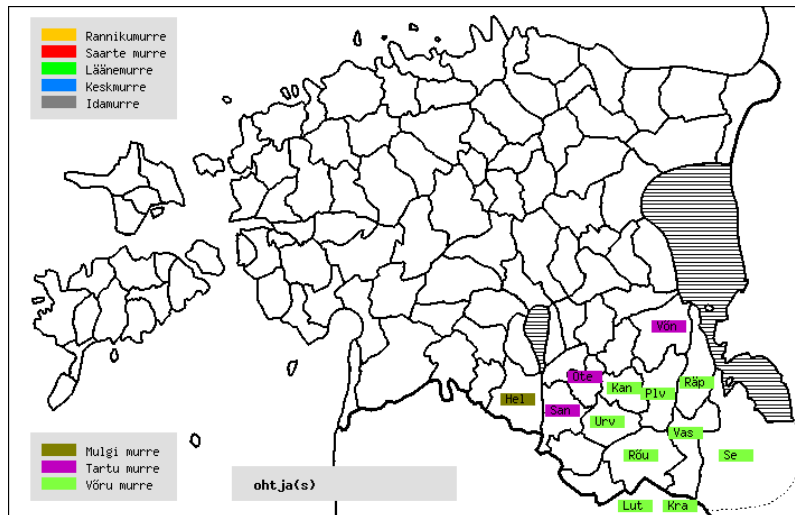

„Kerko-kellas“ on kasutusel substantiiv *kerkokell*. Selgusetuks jääb, kas *kerko* algvorm on *kerk* või *kerko*. Lõunaeesti murretes on tavalisem murdesõna *kerko*, Tartu murdes levib ka *kerk* (genitiivis *kerku*), Võnnu murrakus ilmneb *kerk* (genitiivis *kerko*) (EMS III 2001).

Suits kasutab „Kerko-kellas“ substantiivi *ohhtjit* ‘ohakaid’. Murdesõna *ohhtja(s)* levib Mulgi (Helme), Tartu (Võnnu, Otepää, Sangaste) ja Võru murdes (Kanepi, Urvaste, Rõuge, Põlva, Vastseliina, Räpina, Setu, Lutsi, Kraasna murrakus) (VMS II 1989).

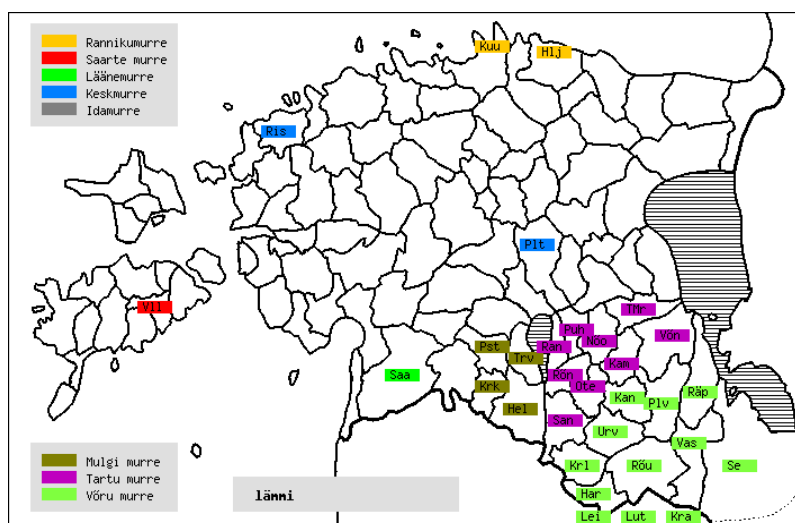

Joonis 18. Vormi *ohhtja(s)* murdelevik (VMS 1982).

3.4.2. Adjektiivid

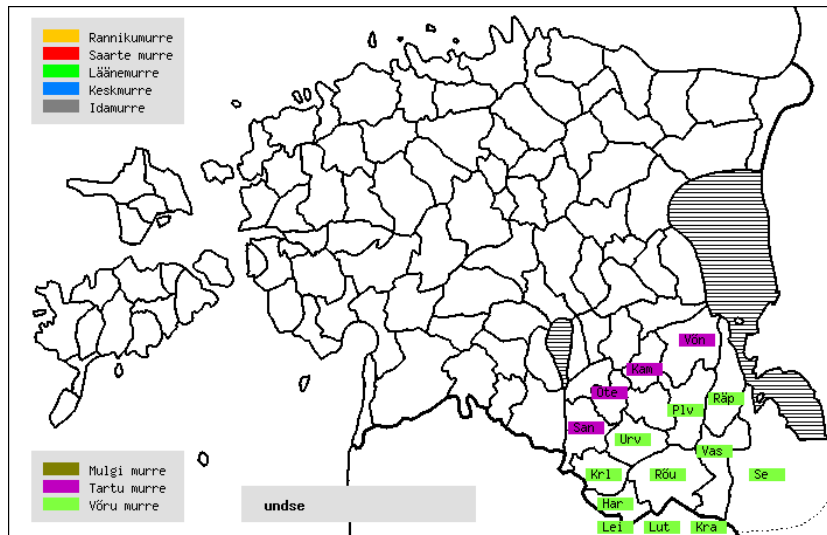
Adjektiividest esinevad lõunaeesti murdesõnad *lämmi* ‘soe, kuum’ ja *undse* ‘udune’.

„Kerko-kellas“ ilmneb vorm *lämmäl* ‘soojal’. Adjektiiv *lämmi* ‘soe, kuum’ esineb Tartu ja Võru murdes (ka Võru murde keelesaartel), lisaks Mulgi murdes (Paistu, Tarvastu, Karksi, Helme), saarte murdes (Valjala), keskmurdes (Risti, Põltsamaa), rannikumurdes (Kuusalu, Haljala) ja läänemurdes (Saarde murrakus) (VMS I 1982).

Joonis 19. Vormi *lämmi* murdelevik (VMS 1982).

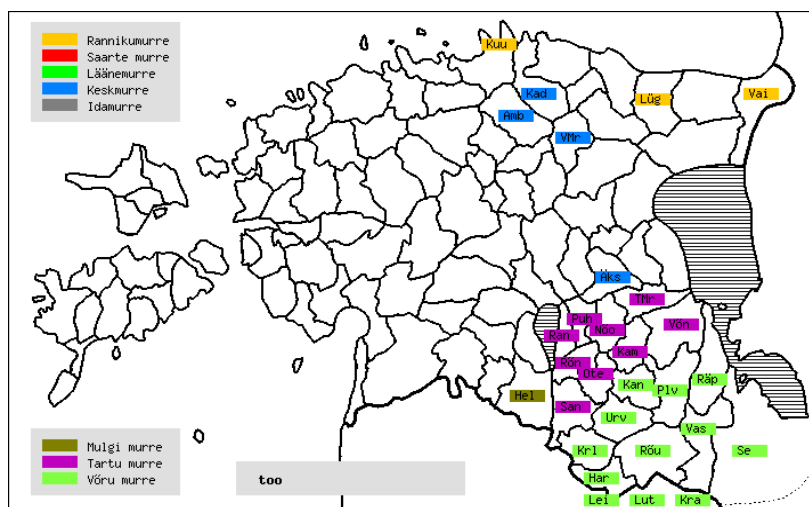
„Kerko-kellas“ esineb *undse* ‘(genitiivis) uduse’. Adjektiiv *undse* ‘udune’ levib Tartu murdes (Võnnu, Kambja, Otepää, Sangaste murrakus) ja Võru murdes (VMS II 1989).

Joonis 20. Vormi *undse* murdelevik (VMS 1982).

3.4.3. Pronoomenid

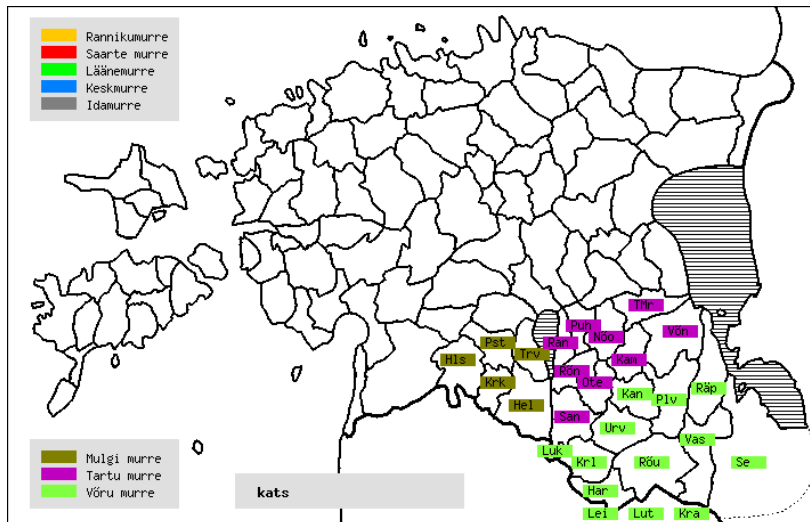
Tartu murdes on kasutusel demonstratiivpronoomen *tuu* (*tu*), et markeerida kaugel olevat ja abstraktset (EMJK 2009: 176). „Kerko-kellas“ ilmneb demonstratiivpronoomen *toda*. Murdeline *too* esineb Tartu ja Võru murdealal ning Mulgi murdes (Helme murrakus), samuti rannikumurdes (Kuusalu, Lüganuse, Vaivara) ja keskmurdes (Kadrina, Ambla, Väike-Maarja, Äksi murrakus) (VMS II 1989).

Joonis 21. Vormi *too* murdelevik (VMS 1982).

3.4.4. Numeraalid

Numeraalidest esineb „Kerko-kellas“ vorm *kate* ‘(genitiivis) kahe’. Lõunaeesiline murdesõna *kats* ‘kaks’ on levinud nii Tartu, Mulgi kui ka Võru murdes (VMS I 1982).

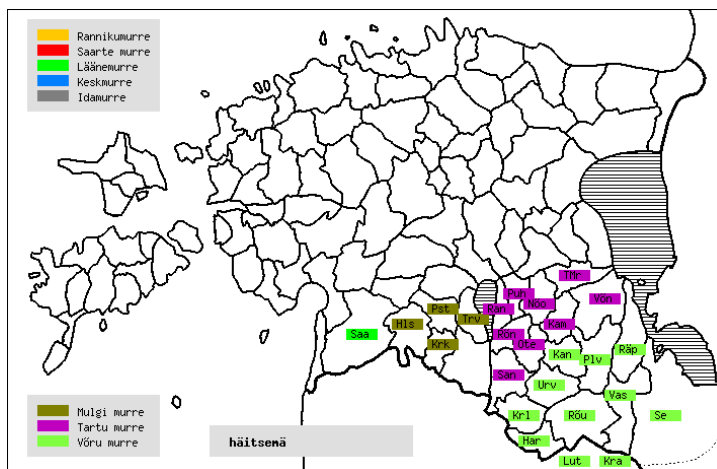

Joonis 22. Vormi *kats* murdelevik (VMS 1982).

3.4.5. Verbid

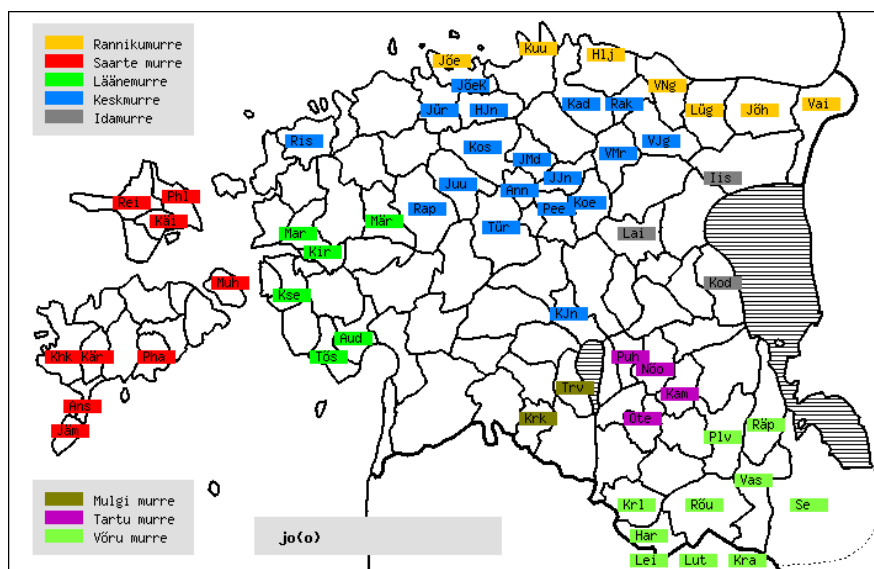
Verbidest ilmnevad murdelised *hääitsevä* ‘õitsevad’ ja *ikep* ‘nutab’.

hääitsemä ‘õitsema’ on peamiselt lõunaeesi murretes kasutusel olev verb, mis on levinud Tartu (välja arvatud Kodavere Kavastu murrak) ja Võru murdes (muu hulgas Lutsi ja Kraasna murrakus), samuti Mulgi murdes (välja arvatud Helme murrak) ning läänemurdes (Saarde murrakus) (VMS 1982).

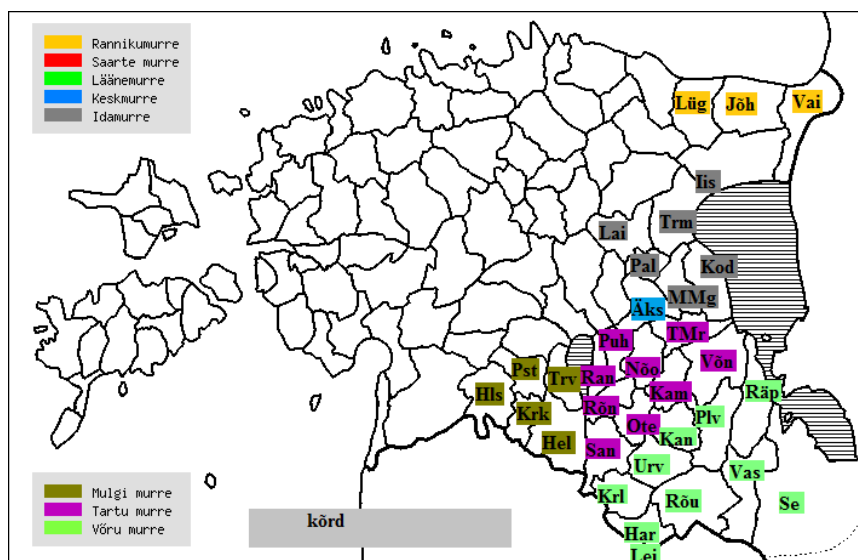
Joonis 23. Vormi *hääitsevä* murdelevik (VMS 1982).

Joonis 25. Vormi *jo(o)* murdelevik (VMS 1982).

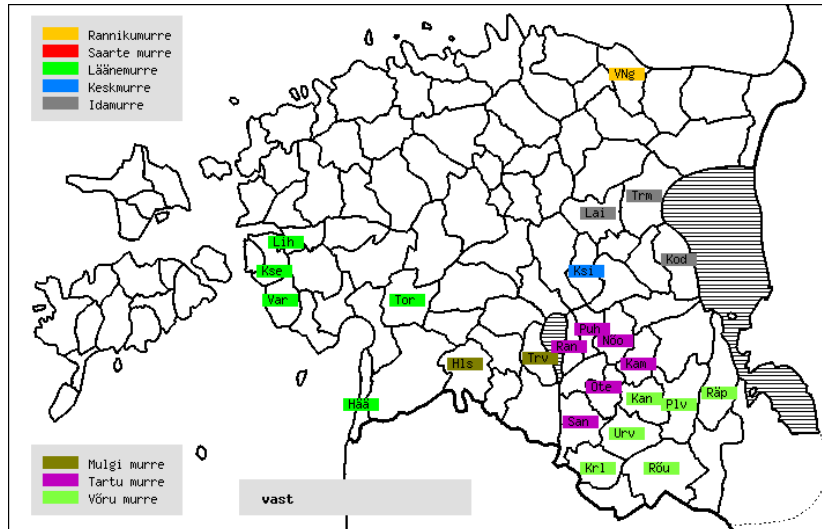
Adverb *kõrd* ‘kord’ on kasutusel nii lõunaäästi murretes (Tartu, Mulgi, Võru, sealjuures Leivu murrakus) kui ka kogu idamurde alal. *kõrd* esineb ka keskmurdes (Äksi) ja rannikumurdes (Lüganuse, Jõhvi, harva Vaivara murrakus). (EMS III,14 2003)

Joonis 26. Vormi *kõrd* murdelevik.

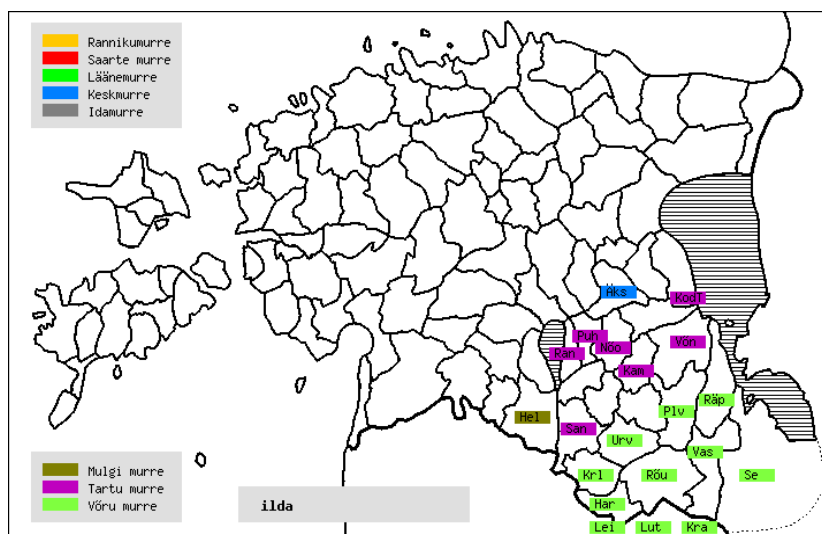
Adverb *vast* ‘vahest’ on levinud Tartu (Puhja, Nõo, Kambja, Rannu, Otepää, Sangaste), Mulgi (Halliste, Tarvastu) ja Võru murdes (Räpina, Põlva, Kanepi, Urvaste, Rõuge, Karula murrakus). *vast* esineb ka läänemurdes (Lihula, Karuse, Varbla, Tori,

Häädemeeste), keskmurdes (Kursi), idamurdes (Laiuse, Torma, Kodavere) ja rannikumurdes (Viru-Nigula murrakus). (VMS II 1989)

Joonis 27. Vormi *vast* murdelevik (VMS 1982).

„Kerko-kellas“ ilmneb adverb *hilda*. Murdesõna *ilda* ‘hilja’ esineb keskmurdes (Äksi), Tartu murdes (Kodavere Kavastu, Võnnu, Kambja, Puhja, Nõo, Rannu, Sangaste), Mulgi murdes (Helme) ja Võru murdes (Räpina, Põlva, Vastseliina, Setu, Urvaste, Rõuge, Karula, Hargla, Leivu, Lutsi, Kraasna murrakus) (VMS I 1982). Võru murdes (Kanepi, Urvaste ja Setu murrakus) levib ka adverb *hilda* (EMS I,5 1997).

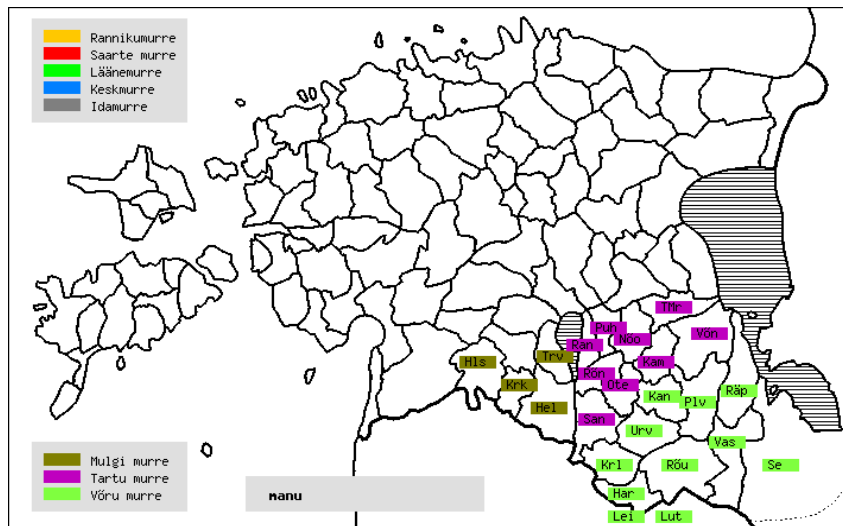

Joonis 28. Vormi *ilda* murdelevik (VMS 1982).

3.4.7. Adpositsioonid

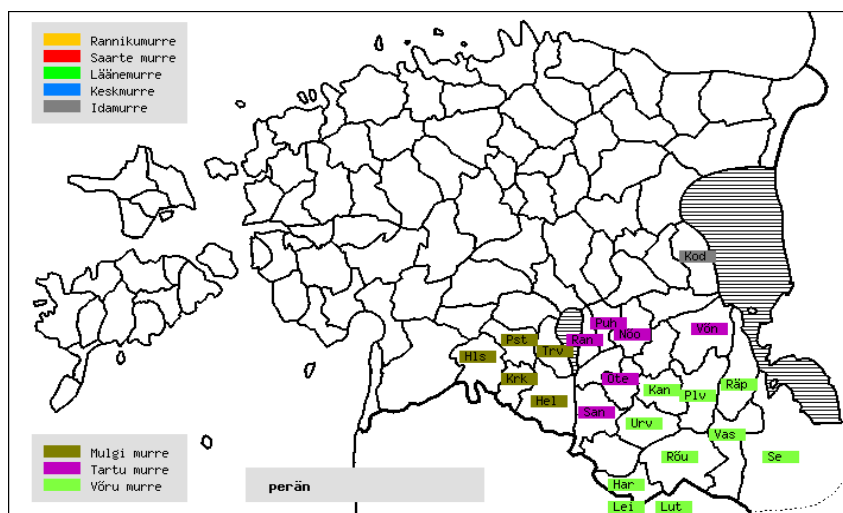
Adpositsioonidest esinevad lõunaestipäraseid *manu* ‘juurde’ ja *perän* ‘järel, pärast’.

manu ‘juurde’ levib Tartu ja Võru murdes (ka keelesaartel: Leivu ja Lutsi murrakus) ning Mulgi murdes (Halliste, Tarvastu, Karksi ja Helme murrakus) (VMS II 1989).

Joonis 29. Vormi *manu* murdelevik (VMS 1982).

Lõunaestiline *perän* ‘järel, pärast’ ilmneb Tartu murdes (Võnnu, Nõo, Puhja, Rannu, Otepää ja Sangaste murrakus), kogu Mulgi murdealal ja Võru murdes (Urvaste, Kanepi, Põlva, Rõpina, Hargla, Rõuge, Vastseliina, Setu, Leivu ja Lutsi murrakus), aga ka idamurdes (Kodavere murrakus) (VMS II 1989).

Joonis 30. Vormi *perän* murdelevik (VMS 1982).

3.5. „Kerko-kella“ originaalteksti keelelise analüüsi kokkuvõte

„Kerko-kella“ originaalteksti keelelise analüüsi kokkuvõtteks võib järeldada, et murdeluuletus on üldiselt lõunaestilistele murdetunnustele vastav, kuid see sisaldab ka põhjaestilisi tunnuseid. Murdetekst on n-ö kirjakeelsele lugejale kohandatud ja kergesti arusaadav. „Kerko-kellas“ ilmnevad nii lõunaesti murretele iseloomulikud jooned kui ka otseselt Tartu murde (muu hulgas Võnnu murraku) ja Võru murde erijooned.

Lõunaestilistest murdejoontest on „Kerko-kellale“ omased pikkade madalate vokaalide püsimine, keskkõrge vokaali *e* püsi *r*-i ees, vokaal *i* diftongi lõpul, siirdehäälik *v*, geminatsioonid, *s*-translatiiv, *i*-mitmus ja *mb*-komparatiiv. Samuti ilmnevad preesensi ainsuse esimeses pöördes lõputa vormid, lõunaesti lühivormid, *i*-imperfekt, *s*-konditsionaal, eituspartikkel *es* ja *nu*-kesksõna vormid.

Tartu murde joontest esinevad „Kerko-kellas“ sisekadu, ajaloolise tunnusetä mitmuse nominatiiv ning *p*-lõpp preesensi ainsuse kolmanda pöörde vormides. Võnnu murrakule omane vokaalharmonia ei ole „Kerko-kellas“ siiski täielik. Võnnu murraku tunnustest ilmnevad veel *o* kasutus järgsilpides, seejuures ei kõrgene lühikesed keskkõrged vokaalid nasaalide ees. Tunnuslik on ka *he*-illatiivi, *n*-inessiivi ja *e*-imperfekti kasutus.

Võrupärastest murdejoontest esinevad järgsilpides *e* (kuid see ei ole valdav), sõnaalguline *h*, tüvevariantide vastandused käänete eristamisel (*lai*, genitiivis *laja*), järeldatalisatsioon ja *se*-imperfekt.

„Kerko-kellas“ ei ole larüngaalklusiili märgitud. Lõunaestiliste *ai*-diftongiliste vormide kõrval ilmneb näiteks kirjakeelne vorm *vaene*. Murdeluuletusele on iseloomulikud jooned ka põhjaesti sõnaalgulise *t*, *si*-imperfekti kasutus jm.

Murdeluuletuse sõnavara on põhiliselt lõunaesti päritolu, kuid levinud ka mujal murretes (*palo*, *lats*, *peni*, *lämmi*, *too*, *hääsemä*, *ikma*, *sis*, *jo*, *kõrd*, *vast*, *perän*). Ainult lõunaesti murretes on kasutusel *kerk(o)*, *ohtja(s)*, *undse*, *kats* ja *manu*. Erandlikult vaid Võru murdes esineb murdesõna *hilda*.

Kui võrrelda Gustav Suitsu tartumurdelist „Kerko-kella“ kirjakeelse „Kirikukellaga“ (esitatud magistritöö lisas 1), võib väita, et murdekeel annab luuletusele sügavuse ja rütmikuse, kirjakeelses luuletuses läheb rütm aga kaduma. Rein Veidemanni (2011: 41) järgi on lõunaesti keel üks osa eesti ilukirjanduse keelest ning sellise kogemuse ja

tunnetemustri väljendaja, mida ei saa kirjakeelde üle kanda. Lõunaeesti keel annab murdeluuletusele emotsionaalsuse ning kui analüüsida luuletust kirjakeeles, kõlab see teises registris (Veidemann 2011: 41).

4. „Kerko-kell“ eri redaktsioonides

Neljas peatükk koosneb kolmest alapeatükist. Esimene alapeatükk käsitleb murdeluuletuse tekstiajalugu, mis põhineb bibliograafial „Gustav Suits. Personaalbibliograafia. Fondinimestik“ (GSPF 1998). Peale selle nimetatakse alapeatükis ära ka kõik hilisemast perioodist (st pärast 1998. aastat) pärit teosed, milles „Kerko-kell“ avaldati ning mida magistritöö analüüsid kasutatakse. Eraldi esitatakse murdeluuletuse tõlked eri keeltes nii luulekogudes kui ka üksiku luuletusena.

Teine alapeatükk sisaldab redaktsioonide võrdlust, mis jaotatakse viieks suuremaks osaks. Esiteks antakse ülevaade muudatustest redaktsioonides, teiseks analüüsitakse teksti esitust eri uustrükkides. Kolmandaks vaadeldakse kõiki ortograafilisi muudatusi, mis hõlmavad vana kirjaviisiga seotud eripärasid, palatalisatsiooni, interpunktsiooni, stiililisi parandusi, suurt ja väikest algustähte ning kokku- ja lahkukirjutamist. Seejärel käsitletakse eraldi redaktsioonides esinevaid kirjavigu ja tehnilisi probleeme.

Kolmandas alapeatükis analüüsitakse keeleliselt Paulopriit Voolaine setukeelset „Ker'kokella“ (Kodotulõ' ... 1924: 52–54), mida kõrvutavalt võrreldakse „Kerko-kella“ originaaltekstiga (Suits 1913: 83–86). Mõlemad murdetekstid on esitatud magistritöö lisas 2.

4.1. Murdeluuletuse „Kerko-kell“ tekstiajalugu

„Tuulemaa“ luuletusi on Suits järgmistes trükkides redigeerinud. Ennekõike arvestas ta uusredaktsioonides keelekorraldusega. Korrektse keele taotlemine põhjustas tihti ka väiksemaid kõlalisi muudatusi. (Andresen 1973: 664)

„Kerko-kell“ avaldati esimest korda 1913. aastal luulekogus (GSPF 1998: 20). Seejärel ilmus murdeluuletus luulekogus 1920., 1933., 1938., 1953., 1959., 1963., 1964., 1979., 1983. ja 1992. aastal (GSPF 1998: 21–22, 24–26, 28–34). Luulekogus on „Kerko-kell“ ilmunud veel 2007. aastal.

Üksiku luuletusena avaldati „Kerko-kell“ 1934., 1936., 1937.–38., 1945., 1946. (kahel korral), 1948. (kahel korral), 1958., 1967., 1970., 1972., 1981., 1989. (kahel korral) ja 1990. aastal (GSPF 1998: 41–43, 46, 48–49, 51, 53–54).

Üksiku luuletusena avaldati „Kerko-kell“ eri teostes, mida personaalbibliograafias ei kajastatud, ka 1920., 1923., 1929., 1930., 1933., 1934. (kahel korral), 1935. (kahel korral), 1936. (kolmel korral), 1939., 1940., 1942., 1943. (kolmel korral), 1945., 1981., 1993., 1996., 1997. ja 1998. aastal. 2000. aastatel avaldati see üksiku luuletusena 2000., 2002. (neljal korral), 2003. (kahel korral), 2005. ja 2008. aastal.

„Kerko-kella“ on tõlgitud nii inglise, saksa, soome, ungari kui ka vene keelde (GSPF: 56, 58, 62, 64–67). Murdeluuletuse tõlge luulekogus ilmus inglise keeles 1953. aastal (GSPF 1998: 56) ning vene keeles 1934. ja 1987. aastal (GSPF 1998: 66–67). Üksiku luuletusena avaldati „Kerko-kell“ inglise keeles 1953. ja 1977. aastal (GSPF 1998: 58), saksa keeles 1927. aastal (GSPF 1998: 62), soome keeles 1940. aastal (GSPF 1998: 64) ning ungari keeles 1975. aastal (GSPF 1998: 65).

4.2. Redaktsioonide võrdlus

Redaktsioonide võrdlus sisaldab redaktsioonide ülevaadet ning teksti esituse ja ortograafiaga seotud muudatusi. Ortograafias käsitletakse eraldi vana kirjaviisiga seotud eripärasid, palatalisatsiooni, interpunktsiooni, stiililisi parandusi, suure ja väikese algustähe ning kokku- ja lahkukirjutamise muudatusi eri redaktsioonides. Eraldi alapeatükkides esitatakse redaktsioonides ilmnenu kirjavead ja tehnilised probleemid.

4.2.1. Redaktsioonide ülevaade

Redaktsioonide ülevaates kirjeldatakse, kuidas on „Kerko-kella“ redaktsioonid aastakümnete kaupa üldiselt muutunud. Magistritöö analüüsides kasutatakse 61 redaktsiooni materjali.

1910. aastate alguses ilmub esimene „Kerko-kell“ (Suits 1913). Järgmine redaktsioon ilmub alles uuel kümnendil. 1913. aasta originaaltekstist saab nii-öelda baastekst, mille alusel ilmuvad järgmised uustrukid kas suuremate või väiksemate muudatustega. Üldiselt hakkab kujunema kaks suunda, milles üks järgib kõige esimese redaktsiooni

lõunaeestilist (tartumurdelist) joont, teine suund liigub aga murdeluuletuse põhjaeestipärastumise poole.

20. sajandi alguskümnenditel tehakse „Kerko-kella“ redaktsioonides väga palju muudatusi, seejuures võib 1920.–1940. aastate uustrükkides märgata ka palju kirjavigu (niisamuti ilmneb kirjavigu ka järgmiste kümnendite redaktsioonides). 1920. aastatel esineb rohkelt parandusi Kodu-Eesti redaktsioonides (kirjandusõpikutes, antoloogias ja luulekogus). Muudatused hõlmavad teksti esituse, ortograafilisi (st vana kirjaviisi, palatalisatsiooni, interpunktsiooni, stiililisi, suure ja väikese algustähe, kokku- ja lahkukirjutamise) ning keelelisi (hääldusvahelduse ja muutevormide) parandusi. Raimo Raag märgib (2008: 188), et Eesti keeleelus olid 1920. aastate algul kesksel kohal keeleuuenduse ja reeglipärasuse suund, normikeelt kujundati ümber. Tiiu Erelt (1983: 24) on 1920. aastaid nimetanud Suure Möllu ajaks eesti keelekorralduses.

1930. aastatel jätkuvad parandused kõigil eespool nimetatud tasanditel (ortograafias v.a palatalisatsioon; keelelistest parandustest lisanduvad muudatused sõnavaras) ja Kodu-Eesti redaktsioonides, enamjaolt taas kirjandusõpikutes, kuid muudatusi on tehtud ka antoloogias, luulekogudes ja perioodikaväljaandes.

1940. aastatel on parandusi juba nii Välis-Eesti kui ka Kodu-Eesti redaktsioonides. Välis-Eesti redaktsioonides esineb kõige rohkem muudatusi perioodikaväljaannetes, aga ka antoloogiates ja kirjandusõpikus. Kodu-Eesti redaktsioonides tehakse parandusi vaid kirjandusõpikutes. 1940. aastate redaktsioonide muudatused hõlmavad nii teksti esitust kui ka ortograafiat (v.a palatalisatsioon; muu hulgas ilmneb ühes Välis-Eesti redaktsioonis tehnilisi probleeme). Erandiks on asjaolu, et 1940. aastate uustrükkidest alates ei kasutata redaktsioonides enam vanale kirjaviisile omast *w*-tähte. Keeleliselt ilmnevad hääldusvaheldused ning muutevormide ja sõnavara muudatused.

1950. aastatest alates tehakse „Kerko-kella“ redaktsioonides muudatusi märksa vähem: paaril üksikul juhul Välis-Eesti antoloogias ja luulekogus ning Kodu-Eesti luulekogus. Ortograafias ilmnevad muudatused palatalisatsioonis, interpunktsioonis, stiilis ning kokku- ja lahkukirjutamises. Keeleliselt tehakse parandusi hääldusvahelduses.

1950. aastatele iseloomulik vähese redigeerimise tendents jätkub 1960. aastatel: murdeluuletust redigeeritakse üksikutel juhtudel Välis-Eesti luulekogus ning Kodu-

Eesti antoloogias ja luulekogus. Uustrükkides muudetakse teksti esitust, ortograafias kokku- ja lahkukirjutust, keeleliselt esinevad hääldusvaheldused.

1970. aastate redaktsioonides on muudatusi samuti vähe, parandusi tehakse vaid Kodu-Eesti redaktsioonides (antoloogias, kirjandusõpikus ja luulekogus). Ortograafias hõlmavad muudatused kokku- ja lahkukirjutust, keeleliselt ilmnevad hääldusvaheldused.

Ka 1980. aastate redaktsioonides on parandusi tehtud võrdlemisi tagasihoidlikult, kuigi redigeeringute muudatustes võib märgata kasvutendentsi. „Kerko-kella“ muudetakse Välis-Eesti redaktsioonides (kirjandusõpikus ja luulekogus) ning Kodu-Eesti redaktsioonides (antoloogias ja kirjandusõpikutes), seejuures tehakse uustrükkides stiililisi parandusi ning parandatakse ka suurt ja väikest algustähte. Keeleliselt esinevad hääldusvaheldused.

1990. aastad olid suurte ühiskondlike ja keeleliste muutuste kümnend, mil keeletarvitus muutus varasemaga võrreldes kiiremini (Erelt 2002: 258). Sellest kümnendist alates hakatakse murdeluuletust üha rohkem redigeerima. 1990. aastate muudatused esinevad eeskätt Välis-Eesti perioodikaväljaandes ning Kodu-Eesti antoloogias, kirjandusõpikutes ja luulekogus. 1990. aastate redaktsioonides tõusevad esile teksti esituse, ortograafias interpunktsiooni ja kokku-lahkukirjutuse (st pealkiri sisukorras) muudatused. Keeleliselt esinevad hääldusvaheldused ja sõnavara muudatused.

2000. aastatel muudetakse „Kerko-kella“ Kodu-Eesti redaktsioonides: luulekogus, antoloogiates ja kirjandusõpikutes. Valdkonniti tehakse parandusi teksti esituses, interpunktsioonis ja stiilis. Keeleliselt toimuvad muudatused hääldusvaheldustes, muutevormides ja sõnavaras.

Redaktsioonide ülevaate kokkuvõtteks võib 1920.–1940. aastaid pidada uustrükkide muudatuste kõrgajaks, 1950.–1970. aastatel redigeeriti murdeluuletust vaid vähesel määral. 1980. aastaid võib lugeda nii-öelda üleminekuajaks ning 1990.–2000. aastatel tehakse redaktsioonides muudatusi aktiivselt. Kõige rohkem on „Kerko-kella“ parandatud Kodu-Eesti kirjandusõpikutes, kõige vähem aga Välis-Eesti luulekogudes. „Kerko-kella“ redaktsioonides on enim tehtud keelelisi muudatusi (hääldusvaheldused, muutevormid, sõnavara).

4.2.2. Teksti esitus

Enamik luuletusi on esitatud neljarealiste salmide kaupa, kuid on ka erandeid (lõigutaane, esireataane, astmelised taanded, sealjuures värsiridade ja sõnade poolitamised, salmide eristamatus ja luuletuse neljaks salmiks jaotamine). Kõige rohkem on teksti esitust muudetud Kodu-Eesti kirjandusõpikutes, mõnel korral ka antoloogiates ja perioodikaväljaannetes ning ühel korral üksikluuletuses. Enim esineb teksti esituse muudatusi 1930. ja 1940. aastate redaktsioonides. Teksti esituse muudatused on eelkõige tingitud ruumipuudusest. Tekstinäited esitatakse loeteluna.

1. Esimese salmi esimesel värsireal oleva esimese sõna esisuurtäht on kahes antoloogias liigendatud lõigutaandega (0,5) (Põimik koduluulet 1946: 46; Sadaviiskümmend ... 1936: 203):

*Nii vaikse kodokülä talo,
kui undse Vooremäe pääl.
Teed kabelihe üle palo
lää lõunevahel lämmäl sääl.* (Põimik koduluulet 1946: 46)

- a. Ühes Välis-Eesti perioodikaväljaandes on tekst iga salmi esimesel värsireal vormindatud esisuurtähe lõigutaandega (0,5) (Suits 1946: 29):

*Nii vaikse kodukülä talo,
kui undse Vooremäe pääl.
Teed kabelihe üle palo
lää lõunevahel lämmäl sääl.*

*Oh kuule: kerkokellä liivväs,
see lööja om so oma lell!
Heng niikui taiva poole püivväs
nii rasselt kaibap, ikep kell.*

- b. Üksikluuletuses ilmneb esisuurtäht esimeses salmis kahel vārsireal (Suits 2000: ei ole):

N ii vaipse kodokūlā talo,
kui undse Vooremāe pāäl.
Teed kabelihe üle palo
lāā lõunevahel lāmmāl sāl.

- c. Lõigutaane (0,5) esineb Vālis-Eesti perioodikaväljaandes 8. salmi 32. vārsireal (Suits 1945: 2):

*Oh kuule: kerkokellā lüvvās,
see lõõja om so oma lell!
Heng niikui taiva poole püvvās
nii rasselt kaibap, ikep kell.*

2. Kodu-Eesti kirjandusõpikute luuletustes on iga salmi esimese rea esireataane 0,5 ning salme on eristatud reavahega (Grünthal-Ridala 1923: 129; Tamman 1930: 330; Tamman 1933: 330; Tamman 1935: 142–143):

*Nii vaipse kodukūlā talo,
kui undse Vooremāe pāäl.
Teed kabelihe üle palo
lāā lõunevahel lāmmāl sāl.*

*Oh kuule: kerkokellā lüvvās,
see lõõjä om so oma lell!
Heng niikui taiva poole püvvās,
nii rasselt kaibap, ikep kell. (Tamman 1933: 330)*

- a. Kodu-Eesti kirjandusõpikutes võivad salmid olla kogu tekstis eristatud üksteisest 0,5 esireataandega, kuid erinevalt eelmisest ei ole salmide vahele ruumi jäetud (Kampmann 1920: 21–22; Mihkla 1942: 66–68; Mihkla 1943: 66–68; Raielo 1943a: 91–93; Raielo 1943b: 91–93):

*Nii waikse kodokülä talo,
Kui undse Wooremäe pääl.
Teed kabelihe üle palo
Lää lõunewahel lämmäl sääl.
Oh kuule: kerkokellä liüwwäs,
See lööjä om so oma lell!
Heng nii kui taiwa poole püüwwäs,
Nii rasselt kaibap, ikep kell. (Kampmann 1920: 21)*

- b. 1990. aastate Kodu-Eesti kirjandusõpikute luuletustes on salmide esimese värsirea esireataane 1,5 ja salme on üksteisest eristatud reavahega (M. Hennoste 1993: 187–188; M. Hennoste 1997: 160–161):

*Nii vaikse kodokülä talo,
kui undse Vooremäe pääl.
Teed kabelihe üle palo
lää lõunevahel lämmäl sääl.*

*Oh kuule: kerkokellä liüvväs,
see lööja om so oma lell!
Heng niikui taiva poole püüvväs,
nii rasselt kaibap, ikep kell. (M. Hennoste 1997: 160)*

3. Ühes antoloogias on astmelised taanded salmiti (Eesti ballaad ... 2003: 216):

*Nii vaikse kodokülä talo,
kui undse Vooremäe pääl.
Teed kabelihe üle palo
lää lõunevahel lämmäl sääl.
Oh kuule: kerkokellä liüvväs,
see lööja om su oma lell!
Heng niikui taiva poole püüvväs,
nii rasselt kaibap, ikep kell.*

4. Ruumipuuduse tõttu on redaktsioonides 6. salmi 23. värsirida kahel real (Ambur jt 1936: 343), muu hulgas on 14. salmi 55. värsirida kahel real (ELA 1967: 242; Suits 1945: 2); 14. salmi 55. värsirida viimast sõna poolitatakse ja viiakse järgmisele reale (Vaigla 1936: 94; Tamman 1935: 143) või on 14. salmi 53. värsirida poolitatud ja 55. värsirida kahel real (Grünthal-Ridala 1923: 129; Ambur jt 1936: 344), näiteks

Kas kõrd ka kerko kellä lüv- (14. salmi 53. värsirida)

väs? –

Ei löö vist enämb oma lell!

Kas kõrd mo aus ka juvvas, (14. salmi 55. värsirida)

süvväs?

Oh kerko kell, oh kerko kell! (Grünthal-Ridala 1923: 129)

5. Ühes Kodu-Eesti kirjandusõpikus ei eristata salme, tekst on liigendamata (Hamburg 1934: 63):

Nii vaipse kodokülä talo,

kui undse Vooremäe pääl.

Teed kabelihe üle palo

lää lõunevahel lämmäl sääl.

Oh kuule: kerkokellä lüvväs,

see lööja om so oma lell!

Heng niikui taiva poole püvväs,

nii rasselt kaibap, ikep kell.

6. Luuletus on ühes Kodu-Eesti perioodikaväljaandes jaotatud nelja salmi (Suits 1937–38: 9):

*Nii vaikse kodokülä talo,
kui undse Vooremäe pääl.
Teed kabelihe üle palo
lää lõunavahel lämmäl sääl
Oh kuule: kerkokellä lüvväs,
see lööjä om su oma lell!
Heng niikui taiva poole püvväs,
nii rasselt kaibap, ikep kell.
Om asja ilman imelise
teed toda kävven mõtli ma:
säält saatva kooljat peijelise,
siin jooksva latse lustiga!
Om asja ilman imelise
nii jäin ma veelgi mõtlema:*

*sääl hauda kandva inemise,
siin, mõteten, veel astun ma!
Kõrd, talvel, kerkokellä löödi
ja lööjä olli oma lell.
Mo emä aus sis joodi, söödi –
see mälestüs om mulle hell.
Ma tulli, kui so vaene korjus
ja külmän lautsin magari
Maa pääl kui lõpnu oll' so orjus,
so emäs võtsi tagasi.
Es kaiba enämb huule häta
ja kadonu su tõbe lõhn.
Nii rahulik ja uhke näta
so nägo olli kirstun kõhn.*

*Oh kuule: kerkokellä lüvväs,
see lööjä om so oma lell!
Heng niikui taiva poole püvväs,
nii rasselt kaibap, ikep kell,
so käe oma ohtjit kaknu.
ja selgä tõstnu toobripuud.
So kässi lehmä, peni laknu,
so oma poig es anna suud.
Poig harva üle kodo läve
so manu jõudse kooli teelt
Siis tuuli, pilvi perän käve,
es kuule emä lihtsat meelt.
Kui imelik: om armastanu
nii kavva, kavva emä arm.*

*Kui valulik; veäp havva manu
liig hilja elo saatus karm!
Kõrd, talvel, kerkokellä löödi
ja lööjä olli oma lell.
Mo emä aus sis joodi, söödi –
see mälestüs om mulle hell.
So havva päitsen orjavitsa
nüüd kate puu all häitseva.
So poja tee om ollu kitsa,
vast laja küll na näitsevä.
Kas kõrd ka kerkokellä lüvväs? –
ei löö vist enämb oma lell!
Kas kõrd ka kerkokellä lüvväs? –
oh kerkokell, oh kerkokell!*

4.2.3. Ortograafia

Ortograafias esitatakse kõigepealt vana kirjaviisiga seotud eripärad, seejärel analüüsitakse palatalisatsiooni, interpunktsioonilisi ja stiililisi parandusi, suure ja väikese algustähe ning kokku- ja lahkukirjutamise muudatusi.

4.2.3.1. Vana kirjaviisiga seotud eripärad

Mart Velsker on märkinud (2001: 79), et 1920. aastate alguses loobuti iseseisvas eesti kultuurkeeles Oskar Looritsa eestvedamisel saksapärasest *w*-st ning kasutusele tuli *v*.

Siinses analüüsis ilmneb, et algustäheortograafias kasutatakse vanale kirjaviisile omast *w*-tähte kohanimes **Wooremäe** neljal korral ning seda nii 1910., 1920. kui ka 1930. aastatel: Suitsu „Kerko-kella“ originaaltekstis (Suits 1913: 83) ja kolmes Kodu-Eesti kirjandusõpikus (Kampmann 1920: 21; Mihkla 1934: 76; Mihkla 1935: 76), näiteks *Nii vaikse kodokülä talo, / kui undse Wooremäe pääl*. (Suits 1913: 83).

Seejuures on Mihkel Kampmanni õpikule (1920: 21–22) iseloomulik *w* läbivalt kasutusel nii substantiivides (*hawwa, läwe, orjawitsa, pilwi, taiwa*), adjektiivides (*waene, waikse, walulik*), verbivormides (*häitsewä, jookswa, juwwas, kandwa, käwe, käwwen, liiwwäs, näitsewä, püiwwäs, saatwa, süiwwäs, weäp, wõitsi*) kui ka adverbides (*harwa, kawwa, lõunewahel, talwel, wast, weel, weelgi, wist*). Selguse mõttes tuuakse näitelaused ilmnenu vormide kaupa sellises loetelus:

1) substantiivid

a. **hawwa**:

- i. 11. salmi 43. vārsireal: *Kui walulik: weäp hawwa manu / Liig hilda elo saatus karm!*
- ii. 13. salmi 49. vārsireal: *So hawwa päitsin orjawitsa / Nüüd kate puu all häitsewä.*

b. **läwe**: *Poig harwa üle kodo läwe / So manu jõudse kooli teelt.*

c. **orjawitsa**: *So hawwa päitsin orjawitsa / Nüüd kate puu all häitsewä.*

d. **pilwi**: *Sis tuuli, pilwi perän käwe / Es kuule emä lihtsat meelt!*

e. **taiwa**:

- i. 2. salmi 7. vārsireal: *Heng nii kui taiwa poole püiwwäs, / Nii rasselt kaibap, ikep kell.*

- ii. 8. salmi 31. värsireal: *Heng nii kui taiwa poole püwwäs, / Nii rasselt, kaibap, ikap kell.*

2) adjektiivid

- a. **waene**: *Ma tulli, kui so waene korjus / Jo külmän lautsin magasi.*
b. **waikse**: *Nii waikse kodokülä talo, / Kui undse Wooremäe pääl.*
c. **walulik**: *Kui walulik: weäp hawwa manu / Liig hilda elo saatus karm!*

3) verbid

- a. **hätsewä**: *So hawwa päitsin orjawitsa / Nüüd kate puu all hätsewä.*
b. **jookswa**: *Sääl saatwa kooljat peijelise, / Siin jookswa latse lustiga!*
c. **juwwas**: *Kas kõrd mo aus ka juwwas, süwwäs? – / Oh kerkokell, oh kerkokell!*
d. **kandwa**: *Sääl hauda kandwa inemise, / Siin, mõteten, weel astu ma!*
e. **käwe**: *Sis tuuli, pilwi perän käwe / Es kuule emä lihtsat meelt!*
f. **käwwen**: *Om asja ilman imelise / Teed toda käwwen mõtli ma:*
g. **lüwwäs**:
i. 2. salmi 5. värsireal ja 8. salmi 29. värsireal: *Oh kuule: kerkokellä lüwwäs, / See lööjä om so oma lell!*
ii. 14. salmi 53. värsireal: *Kas kõrd ka kerkokellä lüwwäs? – / Ei löö wist enämb oma lell*
h. **näitsewä**: *So poja tee om ollu kitsa, / Wast laja küll nad näitsewä.*
i. **püwwäs**:
i. 2. salmi 7. värsireal: *Heng nii kui taiwa poole püwwäs, / Nii rasselt kaibap, ikep kell.*
ii. 8. salmi 31. värsireal: *Heng nii kui taiwa poole püwwäs, / Nii rasselt, kaibap, ikap kell.*
j. **saatwa**: *Sääl saatwa kooljat peijelise, / Siin jookswa latse lustiga!*
k. **süwwäs**: *Kas kõrd mo aus ka juwwas, süwwäs? – / Oh kerkokell, oh kerkokell!*
l. **weäp**: *Kui walulik: weäp hawwa manu / Liig hilda elo saatus karm!*
m. **wõitsi**: *Maa pääl kui lõpnu oll su orjus, / So emäs wõitsi tagasi.*

4) adverbid

- a. **harwa**: Poig harwa üle kodo läwe / So manu jõudse kooli teelt.
- b. **kawwa**: Kui imelik: om armastanu / nii kawwa, kawwa emä arm.
- c. **lõunewahel**: Teed kabelihe üle palo / Lää lõunewahel lämmäl säääl.
- d. **talwel**: (5. salmi 17. vārsireal ja 12. salmi 45. vārsireal) Kōrd, talwel, kerkokellā lōōdi / Ja lōōjä olli oma lell.
- e. **wast**: So poja tee om ollu kitsa, / Wast laja küll nad näitsewä.
- f. **weel**: Säääl hauda kandwa inemise, / Siin, mõteten, weel astu ma!
- g. **weelgi**: Om asja ilman imelise / Nii jäi ma weelgi mõtlema:
- h. **wist**: Kas kōrd ka kerkokellā lüwwās? – / Ei lōō wist enāmb oma lell

4.2.3.2. Palatalisatsioon

Gustav Suits kasutab „Kerko-kella“ originaaltekstis palatalisatsiooni verbis *oll'*: *Maa pääl kui lõpnu oll' so orjus, / so emäs võitsi tagasi.* (Suits 1913: 84). Palatalisatsiooni ei märgita ühes Välis-Eesti antoloogias ja kahes Kodu-Eesti kirjandusõpikus (Eesti lüürika ... 1958: 168; Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 22), näiteks *Maa pääl kui lõpnu oll su orjus, / So emäs wõitsi tagasi.* (Kampmann 1920: 22).

4.2.3.3. Interpunktatsioon

Heli Laanekask on kirjutanud (1978: 149–150), et interpunktsiooni puhul tuleks säilitada kirjanikule isikupäraseid (st emotsionaalseid ja intonatsioonilisi) kirjavahemärke (ennekõike hüüumärke, mõttekriipse ja -punkte), muus antakse interpunktsioon edasi tänapäeva reeglite kohaselt.

Interpunktsooniliste muudatuste analüüsis aga selgub, et muudetakse ka kirjanikule isikupäraseid kirjavahemärke. Analüüsis ilmnevad punkti ja koma ärajätt ning koma lisamine, mõttekriipsu ärajätt ja mõttekriipsu esinemine koos küsimärgiga ning hüüumärgi ärajätt. Samuti asendatakse punkt komaga; hüüumärk punktiga või punkt hüüumärgiga; koolon hüüumärgi, semikooloni või komaga.

Punkt jäetakse lause lõpust ära kahes perioodikaväljaandes (Suits 1937–38; Suits 1945) ning neljal vārsireal.

1. *Teed kabelihe üle palo / lää lõunavahel lämmäl säääl*__ – punkt puudub 1. salmi 4. vārsireal (Suits 1937–38: 9).

2. *Mo emä aus sis joodi, söödi – / see mälestüs om mulle hell__* – punkt puudub 5. salmi 20. värsireal (Suits 1945: 2).
3. *Ma tulli, kui so vaene korjus / ja külmän lautsin magari__* – punkt puudub 6. salmi 22. värsireal (Suits 1937–38: 9).
4. *Poig harva üle kodo läve / so manu jõudse kooli teelt__* – punkt puudub 10. salmi 38. värsireal (Suits 1937–38: 9).

Komade ärajätu esineb interpunktsioonilistest muudatustest kõige rohkem. Selguse mõttes esitatakse näitelaused loeteluna.

1. *Nii vaikse kodokülä talo__ / kui undse Vooremäe pääl.* (Suits 1945: 2) – koma puudub 1. salmi 1. värsirea lõpus. Nähtus esineb kahes luuletuses (Grünthal-Ridala 1923: 129; Suits 1945: 2).
2. *Oh kuule: kerkokellä lüvväs__ / see lööjä om so oma lell!* – koma puudub 8. salmi 29. värsireal. Nähtus esineb ühes Kodu-Eesti antoloogias (Eesti ballaad ... 2003: 216).
3. *Heng niikui taiva poole püvväs__ / nii rasselt kaibap, ikep kell.* (Suits 1946: 29) – koma puudub 2. salmi 7. värsireal. Nähtus esineb kahes Välis-Eesti perioodikaväljaandes (Suits 1945: 2; Suits 1946: 29). Koma puudub ühel korral ka 8. salmi 31. värsireal: *Heng niikui taiva poole püvväs__ / nii rasselt kaibap, ikep kell.* (Suits 1945: 2).
4. *Om asja ilman imelise__ / teed toda kävven mõtli ma:* (Suits 1933: 72) – koma puudub 3. salmi 9. värsireal. Nähtus esineb kaheksas luuletuses (Eesti nüüdislühirika ... 1929: 45; M. Hennoste 1993: 187; Kampmann 1920: 21; Raielo 1943a: 91; Raielo 1943b: 91; Suits 1913: 84; Suits 1933: 72; Suits 1937–38: 9).
5. *Om asja ilman imelise__ / nii jäi ma veelgi mõtlema:* (Suits 1913: 84) – koma puudub 4. salmi 13. värsireal. Nähtus esineb neljas luuletuses (Eesti nüüdislühirika ... 1929: 45; Kampmann 1920: 21; Suits 1913: 84; Suits 1937–38: 9).
6. *Kõrd__ talvel__ kerko kella löödi / Ja lööjä oli oma lell.* – koma puudub 5. salmi 17. värsireal (Grünthal-Ridala 1923: 129), sealjuures ei ole 5. salmi 17. värsireal vormi *talve* ees ühel korral koma: *Kõrd__ talvel, kerkokellä löödi / ja lööja olli oma lell.* (Vaigla 1936: 94). Komad puuduvad kolmes Kodu-Eesti

kirjandusõpikus 12. salmi 45. vārsireal (Ambur jt 1936: 344; Hamburg 1934: 63; Hamburg jt 1936: 17), näiteks *Kõrd_ talvel_ kerkokellā löödi / ja lööja olli oma lell.* (Hamburg 1934: 63).

7. *Sis tuuli, pilwi perān kāwe_ / Es kuule emā lihtsat meelt!* – koma puudub 10. salmi 39. vārsireal (Kampmann 1920: 22).

Komasid lisatakse kolmele vārsireale.

1. *Kõrd, talvel, kerkokellā löödi_ / ja lööjä olli oma lell.* (Tamman 1935: 142, 143) – komad on nii 5. salmi 17. vārsireal kui ka 12. salmi 45. vārsireal. Nähtus esineb kolmes Kodu-Eesti kirjandusõpikus (Tamman 1930: 330; Tamman 1933: 330; Tamman 1935: 142, 143).
2. *sāäl hauda kandva inemise, / siin_ mõtetē_ veel astu ma!* (Laur, Vent 1934: 40) – komad ilmnevad 4. salmi 16. vārsireal. Nähtus esineb üheksas luuletuses (Eesti nüüdislühirika ... 1929: 45; Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 22; Laur, Vent 1934: 40; Suits 1913: 84; Suits 1937–38: 9; Tamman 1930: 330; Tamman 1933: 330; Tamman 1935: 142).
3. *Heng nii kui taiwa poole pūwwās, / Nii rasselt_ kaibap, ikap kell.* (Kampmann 1920: 22) – koma ilmneb 8. salmi 32. vārsireal.

Mõttekriips jäetakse pärast küsimärki ära kahes Kodu-Eesti kirjandusõpiku luuletuses (M. Hennoste 1993: 188; Raielo 1943b: 93), täpsemalt 14. salmi 53. vārsireal, näiteks *Kas kõrd ka kerkokellā lüvvās?_ / ei löö vist enāmb oma lell!* (Raielo 1943b: 93).

Küsimärki koos mõttekriipsuga kasutatakse 17 luuletuses (Ambur jt 1936: 344; Eesti nüüdislühirika ... 1929: 46; Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 22; Laur, Vent 1934: 41; Mihkla 1934: 77; Mihkla 1935: 77; Mihkla 1939: 53; Mihkla 1940: 29; Põimik koduluulet 1946: 48; Sadaviiskümmend ... 1936: 205; Suits 1913: 86; Suits 1937–38: 9; Suits 1946: 29; Tamman 1930: 330; Tamman 1933: 330; Tamman 1935: 143), täpsemalt on küsimärk koos mõttekriipsuga kasutusel 14. salmi 55. real, näiteks *Kas kõrd mo aus ka juvvas, süvvās?_ / oh kerkokell, oh kerkokell!* (Suits 1913: 86). Enamjaolt jäetakse redaktsioonides aga küsimärk mõttekriipsu eest ära, näiteks *Kas kõrd mo aus ka juvvas, süvvās_ / oh kerkokell, oh kerkokell!* (Vrager 1990: 33).

Hüüumärk jäetakse ära ühes 1920. aastate Kodu-Eesti kirjandusõpiku „Kerko-kellas“ ning seda 14. salmi 54. vārsireal: *Kas kõrd ka kerkokellā lüwwās? – / Ei löö wist enāmb oma lell* (Kampmann 1920: 22).

Punkt asendatakse komaga neljal vārsireal.

1. *Kõrd, talve, kerkokellā löödi / ja lööja oli oma lell* – koma esineb punkti asemel 5. salmi 18. vārsireal (Suits 1945: 2).
2. *Heng niikui taiva poole püvvās, / nii rasselt kaibap, ikep kell* – punkt asendatakse komaga 8. salmi 32. vārsireal (Suits 1937–38: 9).
3. *Poig harva üle kodo läve / So mano jõudse kooli teelt* – koma on punkti asemel 10. salmi 38. vārsireal (Grünthal-Ridala 1923: 129).
4. *So havva päitsin orjavitsa / nüüt kate puu all häitsevä* (Suits 1953: 69) – punkt asendatakse komaga 13. salmi 50. vārsireal (Eesti lüürika ... 1958: 169; Suits 1953: 69; Vragar 1990: 33).

Hüüumärk asendatakse punktiga kahes luuletuses (Grünthal-Ridala 1923: 129; Suits 1933: 72), näiteks *sääl hauda kandva inemise, / siin mõteten veel astu ma* (Suits 1933: 72). Punkt asendatakse hüüumärgiga ühes Kodu-Eesti kirjandusõpikus: *Sis tuuli, pilwi perän käwe / Es kuule emä lihtsat meelt* (Kampmann 1920: 22).

Kooloni asemel märgitakse hüüumärk kolmes Kodu-Eesti kirjandusõpiku luuletuses (Ambur jt 1936: 344; Hamburg 1934: 63; Hamburg jt 1936: 17), näiteks *Kui imelik om armastanu / nii kavva, kavva emä arm*. (Hamburg 1934: 63). Koolon asendatakse semikooloniga ühes Kodu-Eesti perioodikaväljaandes (*Kui valulik veäp havva manu / liig hilja elo saatus karm!* (Suits 1937–38: 9)) või on kooloni asemel koma Välis-Eesti perioodikaväljaandes ((2. salmi 5. vārsireal): *Oh kuule, kerkokellā lüvvās, / see lööja on su oma lell!* (Suits 1945: 2)).

Interpunkttsiooni muudatusi on tehtud ka murdeluuletuse pealkirjas. Üldiselt on redaktsioonides kasutusel **Kerkokell**. Erandid ilmnevad 1910.–1940. aastate murdeluuletuste pealkirjades: läbivate suurtähtede, sidekriipsu ja punktiga **KERKO-KELL**. (Eesti nüüdislüürika ... 1929: 44; Laur, Vent 1934: 40; Mihkla 1934: 76; Mihkla 1935: 76; Mihkla 1939: 52; Mihkla 1940: 28; Suits 1913: 83; Suits 1920: 105); läbivate suurtähtede ja sidekriipsuga **KERKO-KELL** (Tuulekannel ... 1948: 135); läbivate suurtähtede ja punktiga **KERKOKELL**. (Mihkla 1942: 66; Mihkla 1943: 66; Raielo

1943a: 91; Raielo 1943b: 91; Vaigla 1936: 93) või läbivate suurtähtede ja punktiga, kuid lahkukirjutatud **KERKO KELL**. (Valimik kirjandust I 1945: 276). Samuti esineb sidekriipsu ja punktiga **Kerko-kell**. (Hamburg 1934: 63; Kampmann 1920: 21; Tamman 1930: 330; Tamman 1933: 330; Tamman 1935: 142); sidekriipsuga **Kerko-kell** (Suits 1933: 72; Suits 1937–38: 9); punktiga **Kerkokell**. (Ambur jt 1936: 343; Hamburg jt 1936: 16) või punktiga, kuid lahkukirjutatud **Kerko kell**. (Grünthal-Ridala 1923: 129).

Huvipakkuv on ka see, et interpunktsioonilisi muudatusi võib leida ka sisukorras olevas luuletuse pealkirjas, seda nii 1910.–1940. aastate kui ka üksikutel juhtudel 1990.–2000. aastate redaktsioonide sisukordade pealkirjades. Enamasti kasutatakse sisukorras pealkirja **Kerkokell**, kuid esinevad ka sidekriipsuga **Kerko-kell** (Eesti nüüdislühirika ... 1929: 283; M. Hennoste 1993: 3; Suits 1913: 100; Suits 1920: 127; Tamman 1930: V; Tamman 1933: V; Tuulekannel ... 1948: 192); sidekriipsu ja punktiga **Kerko-kell**. (Hamburg 1934: 72; Kampmann 1920: 167; Mihkla 1940: 208) või sidekriipsu ja komaga **Kerko-kell**, (Tamman 1935: ei ole). Lisaks ilmnevad punktiga **Kerkokell**. (Mihkla 1942: 299; Mihkla 1943: 299; Vaigla 1936: 167) või läbivate suurtähtede ja punktiga kokkukirjutatud **KERKOKELL**. (Eesti luule ... 2002: 275). Muu hulgas puudub pealkiri sisukorrast üheksal korral (Mihkla 1934; Mihkla 1935; Mihkla 1939; Rebane 2003; Riismaa jt 2002; Suits 1937–38; Suits 1945; Suits 1946; Suits 2000).

4.2.3.4. Stiililised parandused

Stiililiste paranduste hulgas on salmide väljajätted, sõnade lühendamised ja asendused.

Redaktsioonides on ruumipuuduse tõttu murdeluuletuses väljajätteid tehtud salmide kaupa: ühes Välis-Eesti kirjandusõpikus jäetakse ära kaks viimast salmi, st 13. ja 14. salm (Estnisk ... 1981: 28). Kahes 2000. aastate Kodu-Eesti kirjandusõpikus jäetakse ära koguni kümme salmi, väljajätu markeerimiseks on kasutusel /.../ (Rebane 2003: 38) ja [---] (Riismaa jt 2002: 21), näiteks

<i>Nii vaipse kodoküla talo,</i>	<i>Om asja ilman imelise,</i>
<i>kui undse Vooremäe pääl.</i>	<i>teed toda kävven mõtli ma:</i>
<i>Teed kabelihe üle palo</i>	<i>sääl saatva kooljat peielise,</i>
<i>lää lõunevahel lämmäl sääl.</i>	<i>siin jooksva latse lustiga!</i>

/.../

Oh kuule: kerkokellä lüvväs, Kõrd, talvel, kerkokella löödi
see lööja om su oma lell! ja lööja olli oma lell.
Heng niikui taiva poole püvväs, Mo ema aus sis joodi, söödi –
nii rasselt kaibap, ikep kell. see mälestüs om mulle hell. (Rebane 2003: 38)

Erandlik nähtus on sõnade lühendamine. Näiteks lühendatakse pronoomenit *see* ning adverbide *nii* ja *siis*. Pronoomen *se* esineb ühes Suitsu 1950. aastate luulekogus 12. salmi 48. vārsireal: *Mo emā aus sis joodi, söödi – / se mälestüs om mulle hell.* (Suits 1953: 68). Adverb *ni* on kasutusel ühes Vālis-Eesti antoloogias: *Kui imelik, om armastanu / ni kavva, kavva emā arm.* (Tuulekannel ... 1948: 137).

Adverbide *sis* – *siis* vastandusel on redaktsioonides kasutusel enamasti lõunaeestiliselt lühem variant *sis*, pikem vorm *siis* esineb vaid kahes perioodikaväljaandes (Suits 1937–38: 9; Suits 1945: 2), näiteks *Siis tuuli, pilvi perān käve, / es kuule emā lihtsat meelt.* (Suits 1945: 2).

Sõnade asendamist kohtab kahes Kodu-Eesti redaktsioonis. Üldiselt on 14. salmis vārsiread niisugused:

Kas kõrd ka kerkokellā lüvvās? – (53.vārsirida)
ei löö vist enāmb oma lell! (54.vārsirida)
Kas kõrd mo aus ka juvvas, süvvās – (55.vārsirida)
oh kerkokell, oh kerkokell! (56.vārsirida) (Sõnarine ... 1989: 400).

Kahes Kodu-Eesti redaktsioonis asendatakse 14. salmi 55. vārsirida 53. vārsireaga (Eesti nüüdislūürika ... 1929: 46; Suits 1937–38: 9), näiteks

Kas kõrd ka kerkokellā lüvvās? – (53.vārsirida)
ei löö vist enāmb oma lell! (54.vārsirida)
Kas kõrd ka kerkokellā lüvvās? – (55.vārsirida)
oh kerkokell, oh kerkokell! (56.vārsirida) (Eesti nüüdislūürika ... 1929: 46).

4.2.3.5. Suur ja väike algustäht

Villem Grünthal-Ridala (1923: 129) ja Mihkel Kampmann (1920: 21–22) kasutavad kirjandusõpikute luuletustes iga värsirea alguses väikese algustähe asemel eranditult suurt algustähte. Värssteksti iseärasust, mille kohaselt alustatakse uut värsirida suure algustähega, võib täheldada teisteski Kodu-Eesti kirjandusõpikutes (Laur, Vent 1934; Raielo 1943a; Raielo 1943b; Tamman 1930; Tamman 1933; Tamman 1935) ning ühes Välis-Eesti luulekogus (Suits 1983: 31) ja antoloogias (Tuulekannel ... 1948).

Väike algustäht asendatakse suure algustähega substantiivis (*Teed*), pronoomenites (*See*, *So*), verbivormis (*Lää*), adverbides (*Jo*, *Liig*, *Nii*, *Nüüd*, *Nüüt*, *Siin*, *Sääl*, *Vast*, *Wast*), interjektsioonis (*Oh*) ja konjunktsioonides (*Ja*, *Kui*). Samuti kirjutatakse suure algustähega ka eituspartiklid *Ei* ja *Es*. Vormid on esitatud järgmistes näitelausestes:

- 1) substantiiv ***Teed*** (Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 21), näiteks *Om asja ilman imelise / Teed toda käwwen mõtli ma:* (Kampmann 1920: 21);
- 2) pronoomenid
  - a. ***See*** (Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 21, 22)
    - i. 5. salmi 20. värsireal ja 12. salmi 48. värsireal, näiteks *Mo emä aus sis joodi, söödi – / See mälestüs om mulle hell.* (Kampmann 1920: 22);
    - ii. 2. salmi 6. värsireal ja 8. salmi 30. värsireal, näiteks *Oh kuule: kerko kellä lüvväs, / See lööjä om so oma lell!* (Grünthal-Ridala 1923: 129);
  - b. ***So***
    - i. 6. salmi 24. värsireal (Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 22), näiteks *Maa pääl kui lõpnu oll su orjus, / So emäs wõitsi tagasi.* (Kampmann 1920: 22);
    - ii. 7. salmi 28. värsireal (Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 22; Laur, Vent 1934: 41), näiteks *Nii rahulik ja uhke nätä / So nägo olli kirstun kõhn.* (Laur, Vent 1934: 41);
    - iii. 9. salmi 36. värsireal (Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 22), näiteks *So kässi lehmä, peni laknu, / So oma poig es anna suud.* (Kampmann 1920: 22);

- iv. 10. salmi 38. vārsireal (Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 22; Tamman 1930: 330; Tamman 1933: 330; Tamman 1935: 143), näiteks *Poig harva üle kodo läve / So manu jõudse kooli teelt.* (Tamman 1935: 143);
- 3) verbivorm **Lää** (Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 21), näiteks *Teed kabelihe üle palo / Lää lõunewahel lämmäl sääl.* (Kampmann 1920: 21);
- 4) adverbid
- a. **Jo** (Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 22), näiteks *Ma tulli, kui so vaene korjus / Jo külmän lautsin magasi.* (Grünthal-Ridala 1923: 129);
  - b. **Liig** (Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 22), näiteks *Kui valulik: veäp havva manu / Liig hilda elo saatus karm!* (Grünthal-Ridala 1923: 129);
  - c. **Nii** (Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 22), näiteks *Kui imelik: om armastanu / Nii kavva, kavva emä arm.* (Grünthal-Ridala 1923: 129); sealjuures on **Nii** kasutusel veel kolmes salmis, näiteks
    - i. 2. salmi 8. vārsireal: *Heng nii kui taiwa poole püwwäs, / Nii rasselt kaibap, ikep kell.* (Kampmann 1920: 21);
    - ii. 8. salmi 32. vārsireal: *Heng nii kui taiva poole püvväs, / Nii rasselt kaibap, ikep kell.* (Grünthal-Ridala 1923: 129);
    - iii. 4. salmi 14. vārsireal: *Om asja ilman imelise / Nii jäi ma weelgi mõtlema:* (Kampmann 1920: 22);
  - d. **Nüüd**: *So hawwa päitsin orjavitsa / Nüüd kate puu all häitsewä.* (Kampmann 1920: 22);
  - e. **Nüüt**: *So havva päitsin orjavitsa / Nüüt kate puu all häitsevä.* (Grünthal-Ridala 1923: 129);
  - f. **Siin** (Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 22), näiteks *Sääl hauda kandwa inemise, / Siin, mõteten, weel astu ma!* (Kampmann 1920: 22); muu hulgas on **Siin** kasutusel veel 3. salmi 12. vārsireal (Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 21), näiteks *Sääl saatva kooljat peijelise, / Siin jooksva latse lustiga!* (Grünthal-Ridala 1923: 129);

- g. **Sääl** (Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 21), näiteks *Sääl saatwa kooljat peijelise, / Siin jookswa latse lustiga!* (Kampmann 1920: 21); muu hulgas on **Sääl** kasutusel 4. salmi 15. vārsireal (Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 22), näiteks *Sääl hauda kandva inemise, / Siin, mõteten, veel astu ma.* (Grünthal-Ridala 1923: 129);
  - h. **Vast**: *So poja tee om ollu kitsa, / Vast laja küll na näitsevä.* (Grünthal-Ridala 1923: 129);
  - i. **Wast**: *So poja tee om ollu kitsa, / Wast laja küll nad näitsewä.* (Kampmann 1920: 22);
- 5) interjektsioon **Oh** (Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 22; Raielo 1943a: 93; Raielo 1943b: 93; Suits 1983: 31), näiteks *Kas kõrd mo aus ka juvvas, süvväs – Oh kerkokell, oh kerkokell!* (Suits 1983: 31);
- 6) konjunktsioonid
- a. **Ja** (Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 22):
    - i. 5. salmi 18. vārsireal ja 12. salmi 46. vārsireal: *Kõrd, talwel, kerkokellä löödi / Ja lööjä olli oma lell.* (Kampmann 1920: 22);
    - ii. 7. salmi 26. vārsireal: *Es kaiba enāmb huule hätä / Ja kadonu so tõbe lõhn.* (Grünthal-Ridala 1923: 129);
    - iii. 9. salmi 34. vārsireal: *So kae oma ohtjit kaknu / Ja sälgä tõstnu toobripuud.* (Grünthal-Ridala 1923: 129);
  - b. **Kui** (Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 21), näiteks *Nii waikse kodokülä talo, / Kui undse Wooremäe pääl.* (Kampmann 1920: 21).

Eituspartikkel **Ei** esineb suure algustähega 1920.–1940. aastate redaktsioonides (Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 22; Tamman 1930: 330; Tamman 1933: 330; Tamman 1935: 143; Tuulekannel ... 1948: 137), näiteks *Kas kõrd ka kerkokellä lüvväs? – / Ei löö vist enāmb oma lell!* (Tuulekannel ... 1948: 137).

Eituspartikkel **Es** on suure algustähega kahes Kodu-Eesti kirjandusõpikus (Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 22), näiteks *Sis tuuli, pilvi perän käve, / Es kuule emä lihtsat meelt.* (Grünthal-Ridala 1923: 129).

Värsirea alguses kasutatakse suure algustähe asemel erandlikult väikest algustähte pronoomenis *so*. Pronoomen *so* esineb ühes Kodu-Eesti perioodikaväljaande luuletuses 9. salmi 33. värsireal: *so käe oma ohtjit kaknu. / ja selgä tõstnu toobripuud*. (Suits 1937–38: 9).

4.2.3.6. Kokku- ja lahkukirjutamine

Kokku- ja lahkukirjutamises on muudatusi tehtud juba pealkirjas (seejuures on erandlikud sidekriipsuga ja lahkukirjutatud variandid). Lahkukirjutatud erandid ilmnevad ka kohanimes (*Voore mää*) ning vormides *kerko kellä*, *kerko kella*, *kerko kell* ja *nii kui*. Kokku kirjutatakse erandlik *kooliteelt*.

Pealkirjas kasutatakse enamasti läbivate suurtähtedega kokkukirjutatud varianti **KERKOKELL** või esisuurtähega varianti **Kerkokell**. Erandid on läbivate suurtähtede ja sidekriipsuga kokkukirjutatud variandid **KERKO-KELL**. (Eesti nüüdislühirika ... 1929: 44; Laur, Vent 1934: 40; Mihkla 1934: 76; Mihkla 1935: 76; Mihkla 1939: 52; Mihkla 1940: 28; Suits 1913: 83; Suits 1920: 105) ja **KERKO-KELL** (Tuulekannel ... 1948: 135); esisuurtähe ja sidekriipsuga **Kerko-kell**. (Hamburg 1934: 63; Kampmann 1920: 21; Tamman 1930: 330; Tamman 1933: 330; Tamman 1935: 142) ning **Kerko-kell** (Suits 1933: 72; Suits 1937–38: 9). Lahkukirjutatud variandid on **KERKO KELL**. (Valimik kirjandust I 1945: 276) ja **Kerko kell**. (Grünthal-Ridala 1923: 129).

Sisukorras on luuletuse pealkiri enamjaolt kokkukirjutatud **Kerkokell**, kuid ilmneb ka selliseid sidekriipsuga variante: **Kerko-kell** (Eesti nüüdislühirika ... 1929: 283; M. Hennoste 1993: 3; Suits 1913: 100; Suits 1920: 127; Tamman 1930: V; Tamman 1933: V; Tuulekannel ... 1948: 192); **Kerko-kell**. (Hamburg 1934: 72; Kampmann 1920: 167; Mihkla 1940: 208) ja **Kerko-kell**, (Tamman 1935: ei ole). Sisukorras kirjutatakse pealkiri neljas redaktsioonis lahku: **Kerko kell** (Grünthal-Ridala 1923: 159; Laur, Vent 1934: 127; Suits 1933: 158; Valimik kirjandust I 1945: 296).

Kohanimi **Vooremää** kirjutatakse ühes Kodu-Eesti kirjandusõpikus lahku (**Voore mää**): *Nii vaikse kodoküla talo / Kui undse Voore mää pääl*. (Grünthal-Ridala 1923: 129).

kerkokellä lahkukirjutatud vorme kasutatakse kahes kirjandusõpikus (Grünthal-Ridala 1923: 129; Valimik kirjandust I 1945: 276) ning need on järgmised:

1) **kerko kellä**

- a. 2. salmi 5. värsireal ja 8. salmi 29. värsireal: *Oh kuule: kerko kellä lüvväs, / See lööjä om so oma lell!* (Grünthal-Ridala 1923: 129);
- b. 12. salmi 45. värsireal: *Kõrd, talvel, kerko kellä löödi / Ja lööjä olli oma lell.* (Grünthal-Ridala 1923: 129);
- c. 14. salmi 53. värsireal: *Kas kõrd ka kerko kellä lüvväs? – / Ei löö vist enämb oma lell!* (Grünthal-Ridala 1923: 129);

2) **kerko kella** (5. salmi 17. värsireal: *Kõrd talvel kerko kella löödi / Ja lööjä oli oma lell.* (Grünthal-Ridala 1923: 129));

3) **kerko kell** (14. salmi 56. värsireal: *Kas kõrd mo aus ka juvvas, süvväs? – / Oh kerko kell, oh kerko kell!* (Grünthal-Ridala 1923: 129)).

Seejärel kirjutatakse kuues teoses lahku **nii kui** (Emalaulud ... 1972: 179, 180; Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 21, 22; Rahutu ... 1970: 203, 204; Suits 1959: 197, 198; Suits 1964: 81, 82), täpsemalt kirjutatakse **nii kui** lahku kahes salmis (st 2. salmi 7. värsireal ja 8. salmi 31. värsireal), näiteks *Heng nii kui taiva poole püvväs, / nii rasselt kaibap, ikep kell.* (Suits 1959: 197, 198).

Enamasti on redaktsioonides kasutusel lahkukirjutatud *kooli teelt*, kuid kahes Kodu-Eesti kirjandusõpikus kirjutatakse **kooliteelt** kokku (Mihkla 1942: 67; Mihkla 1943: 67), näiteks *Poig harva üle kodo läve / so manu jõudse kooliteelt.* (Mihkla 1943: 67).

4.2.4. Kirjavead

Kirjavigu leidub nii Välis-Eesti kui ka Kodu-Eesti redaktsioonides. Valesti on kirjutatud vormid *Voosemäe* (korrektne vorm: *Vooremäe*), *kerk kellä* (korrektne: *kerkokellä*), *peijelise* (korrektne: *peielise*), *mee* (korrektne: *see*), *käte* (korrektne: *kate*), *ikap* (korrektne: *ikep*), *säält* (korrektne: *sääl*), *hilde* (korrektne: *hilda*), *oll'so* (korrektne: *oll'so*), *seelööja* (korrektne: *see lööjä*).

Interpunktioonilistest vigadest esineb koma vales kohas, koma asendatakse punktiga ning punkt lisatakse tarbetult värsirea lõppu. Suure ja väikese algustähe puhul kirjutatakse lause alguses vorm *sis* väikese algustähega (korrektne: *Sis*). Noomenimorfoloogias ilmneb väär mitmusliku vormi *palo* kasutus (korrektne: *palo*). Järgmisena esitatakse nimetatud vormid koos näitelausetega.

Korrektse kohanime **Vooremäe** asemel kasutatakse ühes Välis-Eesti kirjandusõpikus kohanime **Voosemäe** (*Nii vaikse kodokülä talo, / kui undse Voosemäe pääl.* (Valimik kirjandust I 1945: 276).

Vorm **kerk kellä** esineb Välis-Eesti kirjandusõpiku luuletuses 2. salmi 5. vārsireal: *Oh kuule: kerk kellä lüvvās, / see lööja om su oma lell!* (Valimik kirjandust I 1945: 276), õige vorm oleks siin **kerkokellä**.

„Kerko-kella“ originaaltekstist alates säilitatakse läbi kõikide redaktsioonide vigane vorm **peijelise** (*sääl saatva kooljat peijelise, / siin jooksva latse lustiga!* (Suits 1913: 84)), mida parandatakse vormiks **peielise** 2000. aasta Kodu-Eesti kirjandusõpikus (*sääl saatva kooljat peielise, / siin jooksva latse lustiga!* (Rebane 2003: 38)).

Pronoomeni **see** asemel on ühes Kodu-Eesti antoloogias kasutusel vorm **mee** (5. salmi 20. vārsireal: *Mo emä aus sis joodi, söödi – / mee mälestüs om mulle hell.* (Ajast ... 2002: 54)), korrektne vorm on **see**.

Numeraali **kate** asemel esineb substantiiv **käte**, mis ilmneb kahes 2000. aastate Kodu-Eesti antoloogias (Eluluule 2008: 211; Eesti luule ... 2002: 104), näiteks *So havva päitsin orjavitsa / nüüt käte puu all häitsevä.* (Eesti luule ... 2002: 104). Sõna **käte** puhul on tegu kirjaveaga, korrektne vorm on **kate**.

Verbidest kasutatakse ühes Kodu-Eesti kirjandusõpikus (8. salmi 32. vārsireal) valesti vormi **ikap** (*Heng nii kui taiwa poole püwwās, / Nii rasselt, kaibap, ikap kell.* (Kampmann 1920: 22)), õige vorm oleks **ikep**.

Adverbi **sääl** asemel ilmneb **säält** Kodu-Eesti perioodikaväljaandes: *säält saatva kooljat peijelise, / siin jooksva latse lustiga!* (Suits 1937–38: 9). Adverbi **säält** kasutus on väär, korrektne vorm on **sääl**.

Valesti on kirjutatud ka adverb **hilde**, mis on kasutusel Välis-Eesti perioodikaväljaandes (*Kui valulik: veäp havva manu / liig hilde elo saatus karm!* (Suits 1945: 2), õige oleks **hilda**.

Kirjavigade hulka võib lugeda ka kokkukirjutatud vorme **oll'so**, mis on kasutusel Kodu-Eesti antoloogias (*Maa pääl kui lõpnu oll'so orjus, / so emäs võitsi tagasi.* (Ime ... 2002: 65)) ning **seelööja** Välis-Eesti perioodikaväljaandes (8. salmi 30. vārsireal: *Oh kuule: kerkokellä lüvvās, / seelööja om so oma lell!* (Suits 1946: 29)). Mõlemal juhul oleksid õiged vormid kirjutatud lahku (**oll'so** ja **see lööjä**).

Interpunktsoonilistest vigadest esineb koma Välis-Eesti perioodikaväljaande luuletuses vales kohas: *Ma tullī, kui so vaene korjus / jo külmän lautsin magasi.* (Suits 1945: 2), mille puhul oleks õige *Ma tullī, kui so vaene korjus / jo külmän lautsin magasi.*

Koma asendatakse punktiga kahes Kodu-Eesti kirjandusõpiku luuletuses (Mihkla 1939: 53; Mihkla 1940: 29), täpsemalt 8. salmi 31. värsireal, näiteks *Heng niikui taiva poole püvväs, / nii rasselt kaibap, ikep kell.* (Mihkla 1940: 29). Korrektne oleks siin koma alles jätta: *Heng niikui taiva poole püvväs, / nii rasselt kaibap, ikep kell.*

Punkt lisatakse Kodu-Eesti perioodikaväljaande murdeluuletuses 9. salmi 33. värsirea lõppu (õige oleks siin punkt ära jätta):

Heng niikui taiva poole püvväs, / (8. salmi 31. värsirida)

nii rasselt kaibap, ikep kell, (8. salmi 32. värsirida)

so käe oma ohtjit kaknu, / (9. salmi 33. värsirida)

ja selgä tõstnu toobripuud. (9. salmi 34. värsirida) (Suits 1937–38: 9).

Suure ja väikese algustähe puhul kirjutatakse adverb *sis* väikese algustähega kahes Kodu-Eesti kirjandusõpikus (Tamman 1930: 330; Tamman 1933: 330), näiteks *sis tuuli, pilvi perän käve, / es kuule emä lihtsat meelt.* (Tamman 1933: 330). Õige vorm on *Sis*.

Nominatiivi mitmuslik vorm *palo'* esineb 1990. aasta Välis-Eesti perioodikaväljaandes: *Teed kabelihe üle palo' / lää lõunevahel lämmäl säääl.* (Vrager 1990: 33). Siin oleks korrektne kasutada genitiivi ainsuslikku vormi *palo*: *Teed kabelihe üle palo / lää lõunevahel lämmäl säääl.*

4.2.5. Tehnilised probleemid

Ühes Välis-Eesti perioodikaväljaandes (Suits 1946: 29) puudub võimalus kasutada vokaali *õ*, selle asemel on trükitud vokaal *ö*, mis on ka kogu väljaande eripära ning mis magistritöös liigitatakse redaktsioonide tehniliste probleemide hulka.

Vokaal *ö* esineb nii substantiivides (*lõhn, mõtetten, tõbe*), adjektiivis (*kõhn*), verbides (*jõudse, lõpnu, mõtlema, mõtli, tõstnu, võitsi*) kui ka adverbides (*körd, lõunevahel*). Selguse mõttes esitatakse vormid koos näitelausetega sellises loetelus:

- 1) substantiivid

- a. **lõhn**: *Es kaiba enämb huule hätä / ja kadonu so tõbe lõhn.*
  - b. **mõteten**: *sääl hauda kandva inemese, / siin mõteten veel astu ma!*
  - c. **tõbe**: *Es kaiba enämb huule hätä / ja kadonu so tõbe lõhn.*
- 2) adjektiiv **kõhn**: *Nii rahulik ja uhke nätä / so nägo oli kirstun kõhn.*
- 3) verbid
- a. **jõudse**: *Poig harva üle kodo läve / so manu jõudse kooli teelt.*
  - b. **lõpnu**: *Maa pääl kui lõpnu oll' so orjus, / so emäs võitsi tagasi.*
  - c. **mõtlemä**: *Om asja ilman imelise, / nii jäi ma veelgi mõtlemä:*
  - d. **mõtli**: *Om asja ilman imelise, / teed toda kävven mõtli ma:*
  - e. **tõstnu**: *So käe oma ohtjit kaknu / ja sälgä tõstnu toobripuud.*
  - f. **võitsi**: *Maa pääl kui lõpnu oll' so orjus, / so emäs võitsi tagasi.*
- 4) adverbid
- a. **körd**:
    - i. 12. salmi 45. värsireal: *Körd, talvel, kerkokellä löödi / ja lööja olli oma lell.*
    - ii. 14. salmi 53. värsireal: *Kas körd ka kerkokellä lüvväs? – / ei löö vist enamb oma lell!*
    - iii. 14. salmi 55. värsireal: *Kas körd mo aus ka juvvas, süvväs? – / oh kerkokell, oh kerkokell!*
  - b. **lõunevahel**: *Teed kabelihe üle palo / lää lõunevahel lämmäl sääl.*

4.3. Setukeelne „Ker'kokell“ (1924)

Gustav Suitsu tartumurdelise „Kerko-kella“ originaalteksti (1913: 83–86) ja Paulopriit Voolaine setukeelse „Ker'kokella“ (1924: 52–54) vahel on 11 aastat. Voolaine „Ker'kokell“ on omapärane redaktsiooni nähtus, mis on omaette tõlge teise keelde (seejuures tuleb märkida, et „Ker'kokell“ on keeleliselt sarnane Voolaine kodumurraku Räpinaga). „Ker'kokell“ on setupärastatud redaktsioon, mida keeleliselt analüüsitakse ning võrreldakse Suitsu „Kerko-kellaga“. Murdetekstide kõrvutamisel esineb mitmesuguseid häälikulisi ja vormilisi erinevusi, kuid leidub ka sarnasusi. Samuti käsitletakse peatükis kahe murdeteksti sõnavara.

Gustav Suitsu „Kerko-kellas“ (GS) on vokaalharmonia kasutus piiratum. Järgsilpides esineb nii *o* (*talo, palo, nägo*), *ä* (*kodokülä, lämmäl, lüvväs*) kui ka üksikul juhul *ü* (*mäletüs*), kuid vokaalharmonia ei ole valdav (näiteks vormis *tõbe* puudub *õ*-harmonia, järgsilbis ei leidu vokaali *o* vormides *orjus, korjus, manu*). Seevastu Paulopriit Voolaine „Ker´kokellas“ (PV) kasutatakse vokaalharmoniat ulatuslikult: järgsilpides on kasutusel nii *o* (*talo', asjo, iho*), *õ* (*vaiksõ', undsõh, tõbõ*), *ä* (*kodokülä, lüvväs, lüüjä*) kui ka *ü* (*mälehtüs*).

Häälikuliselt püsivad mõlemas murdeluuletuses pikad madalad vokaalid (GS/PV: *pääl, sääl*), esineb *ai*-diftoong (GS: *taiva, kaibap*; PV: *taiva, kaibas, vaiva*) ja vokaal *i* diftongi lõpul (GS/PV: *poig*). Suitsul ei ole keskkõrged vokaalid kõrgenenud nasaalide ees (*emä, oma*), kuid Voolainel kõrgenevad keskkõrged vokaalid nasaali ees (*imä, uma*). Samuti esineb Voolainel lõunaeeetilikku ülipikkade keskkõrgete vokaalide kõrgenemist (näiteks *tii, miilt, viilgi'*), samas kui Suits kasutab kirjakeelseid vorme (*teed, meelt, veelgi*). Murdeluuletustes kasutatakse sisekaolisi vorme (GS: *jooskva, kaknu, kandva, laknu, saatva*; PV: *juuskva', kaknu', kandas, laknu', saatva'*).

Konsonantidest vastandub põhjaeesti sõnaalgulisele *t*-le (GS: *tõstnu*) lõunaeeetiline *n* (PV: *nõstnu*). Suitsul esineb siirdehäälik *j* vokaalide vahel (*peijelise*), Voolainel mitte (selle asemel on kasutusel vorm *puhtelise'*). Setukeelses murdetekstis on Setu murdele omaselt *h*-häälik väga tugev ja see ilmneb kõigis positsioonides: substantiivides (*mälehtüs, häelmih, heng*), adjektiivis (*undsõh*), verbivormis (*kävuvuh*), adverbides (*rasõhõlt, siih, kah*), sealjuures esineb sõnaalgulist *h* kadu lõunaeeetilisest päritolu sõnas *ilda*. Seevastu Suitsul on *h* kasutus tagasihoidlikum (sõnaalguline *h* verbis *häitsema*, adverbis *hilda*, substantiivis *heng*).

Murdeluuletustele on iseloomulikud tunnused gemineerunud siirdehäälik *v* (GS: *kävven*; GS/PV: *havva, lüvväs, juvvas, süvväs, püvväs, kavva*; PV: *kävuvuh, kavvõst*), klusiilide tugevnemine (GS: *nüüt*; PV: *näet, säet*) ning afrikaat (GS: *lautsin*; PV: *lautsil, latsõ'*).

Järgsilpide häälikukadude tõttu on esimese ja teise silbi piiril toimunud palju konsonantide geminatsioone (GS: *olli, oll', ollu*; GS/PV: *tulli*; PV: *olle*, kuid erand on näiteks geminaadita verbivorm *olnu'*). Geminatsioonid ilmnevad veel nii substantiivides (GS/PV: *havva, kässi*), adjektiivides (GS: *rasselt*; GS/PV: *lämmäl*), pronoomenis (PV:

sinno), verbivormides (GS/PV: *lüvväs, juvvas, süvväs, püvväs*, GS: *kävven*; PV: *kävvh*) kui ka adverbis (GS/PV: *kavva*).

Suits ei märgi larüngaalklusiili, kuid Voolaine markeerib larüngaalklusiili 'märgiga. „Ker'kokellas“ esineb larüngaalklusiil järgmistes grammatilistes vormides: mitmuse nominatiiv (*talo', oräviisa', laja', vaiksõ'*); ainsuse komitatiiv (*lustiga'*); *da*-infinitiiv (*nätä'*); käskiv kõneviis (*kuulõ'*) ja eitava kõne vormid (*es anna', es kuulõ', ei lüü'*). Peale selle on larüngaalklusiil kasutusel pöördelõppude asemel mitmuse kolmandas pöördes (*saatva', juuskva', omma'*) ning *idi*-tunnusega umbisikulise mineviku (*lõpõdi'*), *nu*-kesksõnade (*olnu', laknu', kaonu'*), isikuliste asesõnade (*ma', sa', nä'*) ja adverbide lõpus (*viilgi', kül'*).

Mõlemas murdetekstis markeeritakse palatalisatsiooni. Suits märgib seda 'märgiga verbivormis *oll'*, Voolaine aga 'märgiga vormides *ker'kokell, ker'kokellä* ja *ol'l*.

Noomenimorfoloogias kasutatakse võrupäraseid *he*-lõpuga illatiivi vorme (GS: *kabelihe*; PV: *kabõlihe*). Suits kasutab Tartu murdele omast *n*-lõpulist inessiivi (*ilman, mõteten, kirstun, päitsin*), Voolainel on kasutusel Võru murdele iseloomulik *h*-inessiiv (*ilmah, siih, mõttih, kirstuh, päitsih*). Kui Suitsul esineb vormis *lautsin* ainsuse inessiivi *n*-lõpp, siis Voolaine kasutab *l*-lõpulist adessiivi (*lautsil*). Ainsuse translatiivis kasutatakse *s*-lõppu (GS: *emäs*; PV: *imäs*). Mitmuse nominatiiv on Suitsul ajaloolise tunnusetä (*vaikse, talo, asja, peni, latse*), Voolaine markeerib mitmust larüngaalklusiiliga (*vaiksõ', talo', asä', imelise', latsõ'*) või on mitmuse nominatiiv tunnusetä (*asjo*).

Personaalpronoomenid on nii murdelist päritolu (GS: *mo, so, na*; PV: *ma', sa', sinno, nä'*) kui ka kirjakeelsed (GS: *ma, mulle*; PV: *su, mu*). Demonstratiivpronoomenitest kasutab Gustav Suits vorme *see* ja *toda* ning Voolaine vorme *seo* ja *tuud*. Komparatiivi tunnus on Suitsul *-mb* (*enämb*), Voolainel on kasutusel tugevaastmeline vorm *inäp*.

Verbimorfoloogias on tegumoekategoorias oleviku umbisikuline vorm *s*-tunnuseline (GS/PV: *lüvväs, juvvas, süvväs*). Mineviku umbisikulised vormid on kirjakeelsed (GS: *löödi, joodi, söödi*) või murdelised (PV: *lüüdi, juudi, süüdi*). Kõneviisikategoorias on konditsionaal *s*-lõpuga (GS/PV: *püvväs*).

Imperfektidest on kasutusel *i*-imperfekt (GS/PV: *jäi, mõtli*, seejuures gemineerunud tüvega verbivormid GS/PV: *tulli*, GS: *olli*), *e*-imperfekt (GS/PV: *käve*, PV: *olle*), *si*-

imperfekt (GS: *võitsi*) ja *se*-imperfekt (GS: *jõudse*; PV: *joudsõ*). Perfekti vormidest ilmnevad ainsuse kolmanda pöörde vormid (GS: *om armastanu*, *om ollu*; PV: *om armastanu*') ja mitmuse kolmanda pöörde vormid (GS: *oma kaknu*; PV: *omma'kaknu*').

Suits ja Voolaine kasutavad preesensi ainsuse esimeses pöördes lõputa vorme (*astu*). Mõlemal autoril esinevad preesensi ainsuse esimeses pöördes ka lõunaeestilised lühivormid (*lää*). Suitsul on tartulik *p*-lõpp preesensi ainsuse kolmandas pöördes (*kaibap*, *ikep*, *veäp*), Voolainel on kasutusel vastavalt *kaibas*, *ikk* ja *vii*. Verbi *olema* preesensi ainsuse kolmandas pöördes ilmneb mõlemal autoril lõunaeestipärane *om* (mitmuse kolmanda pöörde verbivormis on Suitsul *oma*, Voolainel larüngaalklusiiliga *omma*'). Voolainel esineb preesensi ainsuse teises pöördes *t*-lõpp (*näet*, *säet*).

Mitmuse kolmandas pöördes tuleb esile *va*-lõpp (GS: *saatva*, *jooskva*, *kandva*, *hääitsevä*, *näitsevä*; PV: *saatva'*, *juuskva'*). Eitava kõne minevikuvormid moodustatakse eituspartikliga *es* (GS: *es kaiba*, *es anna*, *es kuule*; PV: *es kaiba'*, *es anna'*, *es kuulõ*') ja eitava kõne olevikuvormid eituspartikliga *ei* (GS: *ei löö*; PV: *ei lüü*').

Verbi infiniitvormidest esineb mõlemal autoril *ma*-infiniitv (GS: *mõtlemä*; PV: *mõtõlõma*). *da*-infiniitvi vormid on murdepärased (GS: *nätä*; PV: *nätä'*). *des*-gerundiivi lõunaeestiline *n*-lõpp esineb Suitsul vormis *kävven*, Voolainel on kasutusel võrupärane *h*-lõpuga verbivorm *kävvh*. Nii Suitsul kui ka Voolainel on *nud*-kesksõna lõunaeestipäraselt *nu*-tunnuseline (GS: *kadonu*, *kaknu*, *lõpnu*, *tõstnu*, *laknu*, *armastanu*, kuid esineb ka gemineerunud tüvega verbivorm *ollu*; PV: *kaonu'*, *kaknu'*, *nõstnu'*, *laknu'*, *armastanu'*, *olnu*').

Suitsul on *n-ö* keskmine lõunaeesti keel (näiteks *emä*, *peni*), mis on lugejale kergesti mõistetav. Voolainel on rohkem lõunaeesti murretele omaseid vorme (näiteks *imä*, *pini*, *nõstnu*). Mõlemale tekstile on iseloomulik lõunaeestiline sõnavara (GS: *enämb* 'enam', *heng* 'hing', *kavva* 'kaua', *kerkokell* 'kirikukell', *kõrd* 'kord', *latse* 'lapsed', *manu* 'juurde', *nägo* 'nägu', *nüüt* 'nüüd', *ohtjit* 'ohakaid', *undse* 'uduse' ning PV: *asjo* 'asjad', *iho* 'ihu', *iks* 'ikka', *ilda* 'hilja', *imä* 'ema', *inäp* 'enam', *kodo* 'kodu', *kõõ* 'ikka', *latsõ* 'lapsed', *mano* 'juurde', *mälehtüs* 'mälestus', *puhtelise* 'matuselised', *uma* 'oma').

5. „Kerko-kella“ eri redaktsioonide keeleline analüüs

„Kerko-kella“ eri redaktsioonide keelelises analüüsis uuritakse eraldi alapeatükkides häälduslikke, muutevormide ja sõnavara muudatusi. Keelelise analüüsi peatükk lõppeb kokkuvõtte ja joonisega 31, milles esitatakse kõikide redaktsioonide keelelised muudatused läbi aastakümnete. Kuna „Kerko-kellas“ on kaks paralleelselt korduvat salmi (st 2. ja 8. salm ning 5. ja 12. salm), lisatakse ka selles analüüsis nendel puhkudel täpsustavalt salmi ja värsirea number, milles esitatud nähtus ilmneb. Salmi ja värsirea number märgitakse selguse mõttes ka juhul, kui keeleline tunnus esineb rohkem kui ühel värsireal.

5.1. Hääldus

Hääldusvaheldustest ilmnevad analüüsis vokaalharmonia, vokaalide *a* ja *e*, *i* ja *e*, *ä* ja *e*, järgsilbis *e* ja *i* ning *o* ja *u* vaheldused. Samuti esinevad *i* ja *j*-i, *d* ja *j*-i, *d* ja *t*, *d* väljajätu, *m*-i ja *n*-i, *t* ja *st*, afrikaadi, *ss*-i ja *sk* vaheldused ning *sk* ja *ks*-i vaheldused.

5.1.1. Vokaalharmonia

Gustav Suitsu „Kerko-kella“ originaaltekstis on *ä*-harmoniat kasutatud järjekindlalt, küll aga järgnevates redaktsioonides ilmneb vokaalharmonia kõikumist paljudes sõnades. Vaheldub põhiliselt *ä*-harmonia (*emä* – *ema*, *hätä* – *häta*, *kerkokellä* – *kerkokella* (ka *kerko kella*), *kodokülä* – *kodoküla*, *lööjä* – *lööja*, *sälgä* – *sälga*, *hätsevä* – *hätseva*, *nätä* – *näta*, *enämb* – *enamb*, *perän* – *peran*) ja üksikul juhul ka *ü*-harmonia märkimine (*mäletüs* (ka *mälestüs*) – *mälestus*). Järgmisena esitatakse vormid koos näitelausetega.

Gustav Suits kasutab 1913. aasta „Kerko-kellas“ lõunaeestilist ***emä*** nii 5. salmi 19. värsireal ja 12. salmi 47. värsireal (*Mo emä aus sis joodi, söödi – / see mäletüs om mulle hell.* (Suits 1913: 84, 85)) kui ka 10. salmi 40. värsireal (*Sis tuuli, pilvi perän käve, / es kuule emä lihtsat meelt.* (Suits 1913: 85)). Vormi ***emä*** kõrval esineb juba

1920. aastatel vorm **ema** (Grünthal-Ridala kirjandusõpikus), kuid **emä** kasutus jääb sel ajajärgul siiski valdavaks. Alles 1980.–2000. aastate Kodu-Eesti kirjandusõpikutes ja antoloogiates levib vokaalharmooniata variant.

Vokaalharmooniata vorm **ema** esineb nii Kodu-Eesti antoloogiates kui ka kirjandusõpikutes, täpsemalt 5. salmi 19. vārsireal (Grünthal-Ridala 1923: 129; Rebane 2003: 38), näiteks *Mo ema aus sis joodi, söödi – / see mälestüs om mulle hell.* (Rebane 2003: 38), ja 12. salmi 47. vārsireal (Grünthal-Ridala 1923: 129; M. Hennoste 1993: 188; M. Hennoste 1997: 161), näiteks *Mo ema aus sis joodi, söödi – / see mälestüs om mulle hell.* (M. Hennoste 1993: 188), ning 10. salmi 40. vārsireal (Ajast ... 2002: 55; Eesti ballaad ... 2003: 216; Eesti kirjandus ... 1996: 222; Eesti luulet ... 1981: 150; Sõnarine ... 1989: 400), näiteks *Sis tuuli, pilvi perän käve, / es kuule ema lihtsat meelt.* (Eesti ballaad ... 2003: 216).

„Kerko-kella“ originaaltekstis on vorm **hätä** (*Es kaiba enāmb huule hätä / ja kadonu so tõbe lõhn.* (Suits 1913: 84)). 1930.–1940. ja 1980. aastate Kodu-Eesti redaktsioonides tuleb kasutusele vokaalharmooniata variant **hätta** (Mihkla 1939: 53; Mihkla 1940: 29; Suits 1937–38: 9; Valik ... 1989: 47), näiteks *Es kaiba enāmb huule hätta / ja kadonu so tõbe lõhn.* (Valik ... 1989: 47), ent peamiselt kasutatakse redaktsioonides suitsulikku vormi **hätü**.

Originaaltekstis on vorm **kerkokellä** 5. salmi 17. vārsireal ja 12. salmi 45. vārsireal (*Kõrd, talvel, kerkokellä löödi / ja lööjä olli oma lell.* (Suits 1913: 84, 85)), 8. salmi 29. vārsireal (*Oh kuule: kerkokellä lüvväs, / see lööjä om so oma lell!* (Suits 1913: 85)) ja 14. salmi 53. vārsireal (*Kas kõrd ka kerkokellä lüvväs? – / ei löö vist enāmb oma lell!* (Suits 1913: 86)). Vormi **kerkokellä** kõrvale tulevad vokaalharmooniata lahkukirjutatud **kerko kella** (mis on erandlik ning vaid Grünthal-Ridala kirjandusõpikus) ja kokkukirjutatud **kerkokella** (üksikutes 1940., 1970., 1980. ja 2000. aastate redaktsioonides), peamiselt on redaktsioonides kasutusel Suitsu **kerkokellä**.

5. salmi 17. vārsireal esineb vokaalharmooniata **kerko kella** (*Kõrd talvel kerko kella löödi / Ja lööjä oli oma lell.* (Grünthal-Ridala 1923: 129)) ja **kerkokella** (*Kõrd, talvel, kerkokella löödi / ja lööja olli oma lell.* (Rebane 2003: 38)). 8. salmi 29. vārsireal ilmneb vorm **kerkokella** (Suits 2000: ei ole; Suits 1979: 78; Suits 1983: 31), näiteks *Oh kuule: kerkokella lüvväs, / see lööja om so oma lell!* (Suits 1979: 78).

Ühes Välis-Eesti perioodikaväljaande luuletuses on 12. salmi 45. värsireal kasutusel **kerkokella**: *Kõrd, talve, kerkokella löödi / ja lööja olli oma lell.* (Suits 1945: 2), 14. salmi 53. värsireal ilmneb samuti vorm **kerkokella**: *Kas kõrd ka kerkokella lüvväs? – / ei löö vist enämb oma lell!* (Suits 1945: 2).

„Kerko-kella“ originaaltekstis on Suits kasutanud vormi **kodokülä** (*Nii vaikse kodokülä talo, / kui undse Vooremäe pääl.* (Suits 1913: 83)), mille kõrval esineb vokaalharmoniata **kodoküla** kolmes Kodu-Eesti kirjandusõpikus (Grünthal-Ridala 1923: 129; Laur, Vent 1934: 40; Rebane 2003: 38), näiteks *Nii vaikse kodoküla talo, / kui undse Vooremäe pääl.* (Laur, Vent 1934: 40).

Originaaltekstis on lõunaestipärane **lööjä** 2. salmi 6. värsireal ja 8. salmi 30. värsireal (*Oh kuule: kerkokellä lüvväs, / see lööjä om so oma lell!* (Suits 1913: 83, 85)) ning 5. salmi 18. värsireal ja 12. salmi 46. värsireal (*Kõrd, talvel, kerkokellä löödi / ja lööjä olli oma lell.* (Suits 1913: 84, 85)). Vormi **lööjä** kõrvale hakkab edaspidistes redaktsioonides tekkima vokaalharmoniata **lööja**, mida kasutatakse veidi rohkem.

Suitsulikku joont (st **lööjä**-vormi kasutust) jätkatakse 13 luuletuses, eeskätt 1920.–1940. aastate redaktsioonides, st **lööjä** on nii 2. salmi 6. värsireal ja 8. salmi 30. värsireal kui ka 5. salmi 18. värsireal ja 12. salmi 46. värsireal (Eesti nüüdislühirika ... 1929: 45, 46; ELA 1967: 242; Grünthal-Ridala 1923: 129; Kampmann 1920: 21, 22; Laur, Vent 1934: 40, 41; Mihkla 1934: 76, 77; Mihkla 1935: 76, 77; Mihkla 1939: 52, 53; Mihkla 1940: 28, 29; Raielo 1943a: 91, 92, 93; Suits 1937–38: 9; Tamman 1930: 330; Tamman 1933: 330).

Vormide **lööjä** ja **lööja** kasutus varieerub ka redaktsioonide sees. Näiteks on vorm **lööjä** Tammani 1935. aasta Kodu-Eesti kirjandusõpikus kasutusel 2. salmi 6. värsireal, 5. salmi 18. värsireal ja 12. salmi 46. värsireal (kuid 8. salmi 30. värsireal kasutatakse vokaalharmoniata varianti, näiteks *Oh kuule: kerkokellä lüvväs, / see lööja om so oma lell!* (Tamman 1935: 143)). Raielo 1943. aasta Kodu-Eesti kirjandusõpikus esineb **lööjä** 2. salmi 6. värsireal ja 8. salmi 30. värsireal ning 5. salmi 18. värsireal, kuid 12. salmi 46. värsireal on **lööja** (*Kõrd, talvel, kerkokellä löödi / ja lööja olli oma lell!* (Raielo 1943b: 93)).

1980. aastate Kodu-Eesti kirjandusõpikus on **lööjä** 2. salmi 6. värsireal ja 8. salmi 30. värsireal ning 12. salmi 46. värsireal (kuid 5. salmi 18. värsireal on **lööja**, näiteks

Kõrd, talvel, kerkokellä löödi / ja lööja olli oma lell. (Valik ... 1989: 46)). Samuti võib **lööjä** 2000. aastate Kodu-Eesti antoloogias esineda ainult 8. salmi 30. vārsireal (st ülejäänud eespool nimetatud vārsiridadel on vokaalharmooniata vorm): *Oh kuule: kerkokellä lüvvās / see lööjä om so oma lell!* (Eesti ballaad ... 2003: 216).

„Kerko-kella“ originaaltekstis on vorm **sālgā** (*So kāe oma ohtjit kaknu / ja sālgā tōstnu toobripuud.* (Suits 1913: 85)), mille kõrval hakatakse 1930.–1940. aastate Kodu-Eesti kirjandusõpikutes kasutama vormi **sāлга** (Mihkla 1935: 76; Mihkla 1939: 53; Mihkla 1940: 29), samuti esineb **sāлга** 1990. aasta Vālis-Eesti perioodikaväljaandes (Vrager 1990: 33), näiteks *So kāe oma ohtjit kaknu / ja sāлга tōstnu toobripuud.* (Mihkla 1940: 29). Rohkem kasutatakse redaktsioonides siiski vormi **sālgā**.

Originaaltekstis on vorm **hāitsevā** (*So havva pāitsin orjavitsa / nüüt kate puu all hāitsevā.* (Suits 1913: 86)), mille kõrval ilmneb erandlik vokaalharmooniata vorm **hāitseva**, mis esineb Kodu-Eesti perioodikaväljaandes: *So havva pāitsen orjavitsa / nüüd kate puu all hāitseva.* (Suits 1937–38: 9).

„Kerko-kella“ originaaltekstis on **nātā** (*Nii rahulik ja uhke nātā / so nāgo olli kirstun kõhn.* (Suits 1913: 84)). Erandlik vorm **nāta** tuleb kasutusele 1930.–1940. aastate perioodikaväljaannetes (Suits 1937–38: 9; Suits 1945: 2) ning 1980.–1990. aastate kirjandusõpikus ja perioodikaväljaandes (Valik ... 1989: 47; Vrager 1990: 33), näiteks *Nii rahulik ja uhke nāta / so nāgo olli kirstun kõhn.* (Vrager 1990: 33).

Originaaltekstis kasutatakse vormi **enāmb** (*Kas kõrd ka kerkokellā lüvvās? – / ei lōō vist enāmb oma lell!* (Suits 1913: 86)), mille kõrval esineb vokaalharmooniata vorm **enamb** kahel korral: Kodu-Eesti antoloogias ja Vālis-Eesti perioodikaväljaandes (Ajast ... 2002: 56; Suits 1946: 29), näiteks *Kas kõrd ka kerkokellā lüvvās? – / ei lōō vist enamb oma lell!* (Suits 1946: 29).

„Kerko-kella“ originaaltekstis on **perān** (*Sis tuuli, pilvi perān kāve, / es kuule emā lihtsat meelt.* (Suits 1913: 85)). Seejuures ilmneb vormi **perān** kõrval ka vokaalharmooniata **peran**, mis esineb kahes Kodu-Eesti kirjandusõpikus (Raielo 1943a: 92; Raielo 1943b: 92), näiteks *Sis tuuli, pilvi peran kāve, / es kuule emā lihtsat meelt.* (Raielo 1943a: 92).

Originaaltekstis on ü-harmooniat kasutatud murdelises vormis **māletūs** ning seda nii 5. salmi 20. vārsireal kui ka 12. salmi 48. vārsireal (*Mo emā aus sis joodi, sōōdi – / see*

mäletüs om mulle hell. (Suits 1913: 84, 85)). Vorm **mäletüs** võib ühes Kodu-Eesti kirjandusõpikus esineda ka ainult 5. salmi 20. vārsireal (st paralleelse 12. salmi 48. vārsireal on *mālestüs*): *Mo ema aus sis joodi, söödi – / See mäletüs om mulle hell.* (Grünthal-Ridala 1923: 129). Teistes 1920.–1930. aastate Kodu-Eesti redaktsioonides on **mäletüs** kasutusel nii 5. salmi 20. vārsireal kui ka 12. salmi 48. vārsireal (Eesti nüüdislühirika ... 1929: 45, 46; Laur, Vent 1934: 40, 41; Tamman 1930: 330; Tamman 1933: 330; Tamman 1935: 142, 143), näiteks *Mo emä aus sis joodi, söödi – / see mäletüs om mulle hell.* (Eesti nüüdislühirika 1929: 45, 46).

Vormi **mäletüs** kõrvale kujunevad **mālestüs**, mida kasutatakse redaktsioonides kõige rohkem, ja erandlik kirjakeelne **mālestus**, mis esineb ühel korral Välis-Eesti perioodikaväljaande luuletuses 12. salmi 48. vārsireal: *Mo emä aus sis joodi, söödi – / see mālestus om mulle hell.* (Suits 1946: 29).

Tabelis 2 võrreldakse Suitsu 1913. aasta „Kerko-kella“ originaaltekstis kasutusel olevaid vokaalharmooniaga vorme teistes redaktsioonides esinevate vormidega. Tabelis 2 tähistab plussmärk tunnuse esinemist. Miinusmärk märgitakse aga juhul, kui nimetatud ajajärgu redaktsioonides kasutatakse tabelis esitatud vormi asemel vokaalharmooniata vormi (seejuures arvestatakse ka vormi vaheldumist redaktsiooni sees) või muud vormi. Lahter jääb tühjaks, kui tunnust ei ole võimalik kirjeldada, st redaktsioonid lahtris nimetatud ajajärgul puuduvad. Tabelis 2 kasutatakse lühendeid V (Välis-Eesti redaktsioon) ja K (Kodu-Eesti redaktsioon). Tabeli 2 all olevad joonealused viited märgivad, millistes redaktsioonides esimeses lahtris (Suits 1913) nimetatud vormid ei esine, seejuures esitatakse sulgudes kasutusel olev(ad) vorm(id).

Tabel 2. Vokaalharmonia kasutus eri redaktsioonides.

Suits (1913)	1920. aastad		1930. aastad		1940. aastad		1950. aastad		1960. aastad		1970. aastad		1980. aastad		1990. aastad		2000. aastad	
	V	K	V	K	V	K	V	K	V	K	V	K	V	K	V	K	V	K
<i>emä</i>		¹		+	+	+	+	+	+	+		+	+	²	+	³		⁴
<i>hätä</i>		+		⁵	+	⁶	+	+	+	+		+	+	⁷	+	+		+
<i>kerkokellä</i>		⁸		+	⁹	+	+	+	+	+		¹⁰	¹¹	+	+	+		¹²
<i>kodokülä</i>		¹³		¹⁴	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+		¹⁵
<i>lööjä</i>		¹⁶		¹⁷	¹⁸	¹⁹	²⁰	²¹	²²	²³		²⁴	²⁵	²⁶	²⁷	²⁸		²⁹
<i>sälga</i>		+		³⁰	+	³¹	+	+	+	+		+	+	+	³²	+		+
<i>hätitsevä</i>		+		³³	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+		+
<i>nätä</i>		+		³⁴	³⁵	+	+	+	+	+		+	+	³⁶	³⁷	+		+
<i>enämb</i>		+		+	³⁸	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+		³⁹
<i>perän</i>		+		+	+	⁴⁰	+	+	+	+		+	+	+	+	+		+
<i>mäletüs</i>		⁴¹		⁴²	⁴³	⁴⁴	⁴⁵	⁴⁶	⁴⁷	⁴⁸		⁴⁹	⁵⁰	⁵¹	⁵²	⁵³		⁵⁴

¹ Grünthal-Ridala 1923 (*ema*)

² Eesti luulet ... 1981; Sõnarine ... 1989 (*ema*)

³ Eesti kirjandus ... 1996; M. Hennoste 1993; M. Hennoste 1997 (*ema*)

⁴ Ajast ... 2002; Eesti ballaad ... 2003; Rebane 2003 (*ema*)

⁵ Mihkla 1939; Suits 1937–38 (*hätä*)

⁶ Mihkla 1940 (*hätä*)

⁷ Valik ... 1989 (*hätä*)

⁸ Grünthal-Ridala 1923 (*kerko kella*)

⁹ Suits 1945 (*kerkokella*)

¹⁰ Suits 1979 (*kerkokella*)

¹¹ Suits 1983 (*kerkokella*)

¹² Rebane 2003; Suits 2000 (*kerkokella*)

¹³ Grünthal-Ridala 1923 (*kodoküla*)

¹⁴ Laur, Vent 1934 (*kodoküla*)

¹⁵ Rebane 2003 (*kodoküla*)

¹⁶ Suits 1920 (*lööja*)

¹⁷ Ambur jt 1936; Hamburg 1934; Hamburg jt 1936; Sadaviiskümmend ... 1936; Suits 1933; Suits 1938; Tamman 1935; Vaigla 1936 (*lööja*)

¹⁸ Põimik koduluulet 1946; Sinikangas ... 1948; Suits 1945; Suits 1946; Tuulekannel ... 1948; Valimik kirjandust I 1945 (*lööja*)

¹⁹ Mihkla 1942; Mihkla 1943; Raielo 1943b (*lööja*)

²⁰ Eesti lüürika ... 1958; Suits 1953 (*lööja*)

²¹ Suits 1959 (*lööja*)

²² Suits 1963 (*lööja*)

²³ Suits 1964 (*lööja*)

²⁴ Emalaulud ... 1972; Rahutu ... 1970; Suits 1979 (*lööja*)

²⁵ Estnisk ... 1981; Suits 1983 (*lööja*)

²⁶ Eesti luulet ... 1981; Sõnarine ... 1989; Valik ... 1989 (*lööja*)

²⁷ Vrager 1990 (*lööja*)

²⁸ Eesti kirjandus ... 1996; ELA I 1998; M. Hennoste 1993; M. Hennoste 1997; Suits 1992 (*lööja*)

²⁹ Ajast ... 2002; Eesti ballaad 2003; Eesti luule ... 2002; ELKK 2005; Eluluule 2008; Ime ... 2002; Rebane 2003; Riismaa jt 2002; Suits 2000; Suits 2007 (*lööja*)

³⁰ Mihkla 1935; Mihkla 1939 (*sälga*)

³¹ Mihkla 1940 (*sälga*)

³² Vrager 1990 (*sälga*)

³³ Suits 1937–38 (*hätitseva*)

³⁴ Suits 1937–38 (*nätä*)

³⁵ Suits 1945 (*nätä*)

³⁶ Valik ... 1989 (*nätä*)

³⁷ Vrager 1990 (*nätä*)

³⁸ Suits 1946 (*enamb*)

³⁹ Ajast ... 2002 (*enamb*)

⁴⁰ Raielo 1943a; Raielo 1943b (*peran*)

⁴¹ Grünthal-Ridala 1923; Kampmann 1920; Suits 1920 (*mälestüs*)

Tabeli 2 põhjal võib järeldada, et vokaalharmonia kõikumine on suurim 1940. aastate redaktsioonides, seejärel 1980.–1990. aastate ja 1930. aastate redaktsioonides. 1950.–1970. aastatel kõigub vokaalharmonia redaktsioonides vähe. Kõige rohkem vaheldub vokaalharmonia vormides *lööjä* (*lööja*) ja *mäletüs* (*mälestüs/mälestus*), kõige vähem aga vormides *häitsevä* (*häitseva*) ja *perän* (*peran*).

5.1.2. *a* ja *e*

Vokaalide *a* ja *e* vaheldus esineb ainult ühes sõnas (murdeline *lõunevahel* ja kirjakeelne vorm *lõunavahel*).

„Kerko-kella“ originaaltekstis on kasutusel *lõunevahel* (*Teed kabelihe üle palo / lää lõunevahel lämmäl sääl*. (Suits 1913: 83)), muu hulgas kasutatakse selle kõrval kahes Kodu-Eesti redaktsioonis põhjaeestipärast vormi *lõunavahel* (Ajast ... 2002: 54; Suits 1937–38: 9), näiteks *Teed kabelihe üle palo / lää lõunavahel lämmäl sääl*. (Ajast ... 2002: 54).

5.1.3. *i* ja *e*

Vokaalid *i* ja *e* vahelduvad samuti ühes sõnas (lõunaeestiline vorm *taiva* ja põhjaeesti variant *taeva*).

„Kerko-kella“ originaaltekstis on kasutusel lõunaeestiline *taiva* nii 2. salmi 7. värsireal kui ka 8. salmi 31. värsireal (*Heng niikui taiva poole püvväs, / nii rasselt kaibap, ikep kell*. (Suits 1913: 83, 85)). *taiva* kõrvale kujuneb erandlik põhjaeestipärane vorm *taeva*, mis esineb ühes 1930. aastate Kodu-Eesti kirjandusõpikus mõlemal eespool

⁴² Ambur jt 1936; Hamburg 1934; Hamburg jt 1936; Mihkla 1934; Mihkla 1935; Mihkla 1939; Sadaviiskümmend ... 1936; Suits 1933; Suits 1937–38; Suits 1938; Vaigla 1936 (*mälestüs*)

⁴³ Põimik koduluulet 1946; Sinikangas ... 1948; Suits 1945; Tuulekannel ... 1948; Valimik kirjandust I 1945 (*mälestüs*); Suits 1946 (*mälestüs, mälestus*)

⁴⁴ Mihkla 1940; Mihkla 1942; Mihkla 1943; Raielo 1943a; Raielo 1943b (*mälestüs*)

⁴⁵ Eesti lüürika ... 1958; Suits 1953 (*mälestüs*)

⁴⁶ Suits 1959 (*mälestüs*)

⁴⁷ Suits 1963 (*mälestüs*)

⁴⁸ ELA 1967; Suits 1964 (*mälestüs*)

⁴⁹ Emalaulud ... 1972; Rahutu ... 1970; Suits 1979 (*mälestüs*)

⁵⁰ Estnisk ... 1981; Suits 1983 (*mälestüs*)

⁵¹ Eesti luulet ... 1981; Sõnarine ... 1989; Valik ... 1989 (*mälestüs*)

⁵² Vrajer 1990 (*mälestüs*)

⁵³ Eesti kirjandus ... 1996; ELA I 1998; M. Hennoste 1993; M. Hennoste 1997; Suits 1992 (*mälestüs*)

⁵⁴ Ajast ... 2002; Eesti ballaad ... 2003; Eesti luule ... 2002; ELKK 2005; Ime ... 2002; Rebane 2003; Riismaa jt 2002; Suits 2000; Suits 2007 (*mälestüs*)

nimetatud värsireal: *Heng niikui taeva poole püvväs, / nii rasselt kaibap, ikep kell.* (Vaigla 1936: 93).

5.1.4. ä ja e

Vokaalide *ä* ja *e* korral esineb vaheldus ühes sõnas (lõunaeestilises vormis *sälgä* ja põhjaeestipärases vormis *selgä*).

„Kerko-kella“ originaaltekstis on kasutatud lõunaeestilist vormi **sälgä** (*So käe oma ohtjit kaknu / ja sälgä tõstnu toobripuud.* (Suits 1913: 85)), mida valdavalt redaktsioonides ka kasutatakse. Erandlik vorm **selgä** esineb aga ühes 1930. aastate Kodu-Eesti perioodikaväljaandes: *so käe oma ohtjit kaknu. / ja selgä tõstnu toobripuud.* (Suits 1937–38: 9).

5.1.5. e ja i järgsilbis

Kahes perioodikaväljaande luuletuses muudetakse vokaal *i* järgsilbis vokaaliks *e* (*inemise – inemese, päitsin – päitsen*).

„Kerko-kella“ originaaltekstis kasutab Suits murdelist vormi **inemise** (*sääl hauda kandva inemise, / siin, mõteten, veel astu ma!* (Suits 1913: 84)), mida põhiliselt redaktsioonides ka kasutatakse. **inemise** kõrval esineb ühel korral erandlik vorm **inemese**, mis on kasutusel Välis-Eesti perioodikaväljaandes: *sääl hauda kandva inemese, / siin mõteten veel astu ma!* (Suits 1946: 29).

„Kerko-kella“ originaaltekstis on **päitsin** (*So havva päitsin orjavitsa / nüüt kate puu all häitsevä.* (Suits 1913: 86)). Selle kõrval esineb Kodu-Eesti perioodikaväljaandes erandlik vorm **päitsen**: *So havva päitsen orjavitsa, / nüüd kate puu all häitseva.* (Suits 1937–38: 9).

5.1.6. o ja u järgsilbis

Vokaal *o* vaheldub järgsilbis vokaaliga *u* vormides *kodokülä – kodukülä, nägo – nägu, so – su ja manu – mano*.

„Kerko-kella“ originaaltekstis on kasutusel lõunaeesti vorm **kodokülä** (*Nii vaikse kodokülä talo, / kui undse Wooremäe pääl.* (Suits 1913: 83)). Seitsmes luuletuses esineb järgsilbi *o*-ta variant **kodukülä** (Eesti lüürika ... 1958: 168; Suits 1946: 29; Tamman

1930: 330; Tamman 1933: 330; Tamman 1935: 142; Vaigla 1936: 93; Vragel 1990: 33), näiteks Nii vaipse kodukülä talo, / kui undse Vooremäe pääl. (Vaigla 1936: 93).

„Kerko-kella“ originaaltekstis on lõunaeestiline **nägo** (Nii rahulik ja uhke nätä / so nägo olli kirstun kõhn. (Suits 1913: 84)). Erandlik põhjaeestipärane **nägu** esineb ühel korral 1990. aastate Kodu-Eesti kirjandusõpikus: Nii rahulik ja uhke nätä / so nägu olli kirstun kõhn. (M. Hennoste 1993: 187).

„Kerko-kella“ originaaltekstis on murdeline vorm **so** 2. salmi 6. vārsireal ja 8. salmi 30. vārsireal (*Oh kuule: kerkokellā lüvvās, / see lööjä om so oma lell!* (Suits 1913: 83, 85)) ning 6. salmi 23. vārsireal (*Maa pääl kui lõpnu oll' so orjus, / so emäs võitsi tagasi.* (Suits 1913: 84)) ja 7. salmi 26. vārsireal (*Es kaiba enāmb huule hätä / ja kadonu so tõbe lõhn.* (Suits 1913: 84)). Järgmistes redaktsioonides ilmub **so** kõrvale paralleelselt kirjakeelne **su**, mille kasutus on murdelisest variandist veidi väiksem.

Ainult 2. salmi 6. vārsireal esineb **su** 27 luuletuses ning seda nii Välis-Eesti kui ka Kodu-Eesti redaktsioonides (Ajast ... 2002: 54; Eesti ballaad ... 2003: 216; Eesti kirjandus ... 1996: 222; Eesti luule ... 2002: 103; Eesti luulet ... 1981: 149; ELA I 1998: 94; ELKK 2005: 799; Emalaulud ... 1972: 179; Estnisk ... 1981: 27; Ime ... 2002: 64; Rebane 2003: 38; Riismaa jt 2002: 21; Suits 1920: 105; Suits 1937–38: 9; Suits 1938: 133; Suits 1945: 2; Suits 1953: 67; Suits 1959: 197; Suits 1963: 157; Suits 1964: 81; Suits 1979: 78; Suits 1983: 30; Suits 1992: 143; Suits 2000: ei ole; Suits 2007: 52; Sõnarine ... 1989: 399; Valimik kirjandust I 1945: 276), näiteks *Oh kuule, kerkokellā lüvvās, / see lööja om su oma lell!* (Estnisk ... 1981: 27).

Nii 2. salmi 6. vārsireal kui ka 8. salmi 30. vārsireal esineb **su** 1930.–1940. aastate Kodu-Eesti kirjandusõpikutes ja ühes 2000. aastate antoloogias (Eluluule 2008: 209, 210; Mihkla 1934: 76; Mihkla 1935: 76; Mihkla 1939: 52, 53; Mihkla 1940: 28, 29), näiteks *Oh kuule, kerkokellā lüvvās, / see lööja om su oma lell!* (Eluluule 2008: 209, 210).

6. salmi 23. vārsireal esineb põhjaeesti vorm **su** Kodu-Eesti kirjandusõpikus: *Maa pääl kui lõpnu oll' su orjus, / So emäs võitsi tagasi.* (Kampmann 1920: 22) ning ühes Kodu-Eesti perioodikaväljaande luuletuses on **su** 7. salmi 26. vārsireal: *Es kaiba enāmb huule hätä / ja kadonu su tõbe lõhn.* (Suits 1937–38: 9).

„Kerko-kella“ originaaltekstis kasutab Suits lõunaeeesti vormi **manu** (*Poig harva üle kodo läve / so manu jõudse kooli teelt.* (Suits 1913: 85)). Seejuures ilmneb erandlik **mano** ühes 1920. aastate Kodu-Eesti kirjandusõpikus: *Poig harva üle kodo läve / So manu jõudse kooli teelt,* (Grünthal-Ridala 1923: 129).

5.1.7. i ja j

i ja j varieeruvad vaid ühes vormis (lõunaeeestipärane *laja* ja põhjaeeestiline *laia*).

„Kerko-kella“ originaaltekstis on murdelise taustaga vorm **laja** (*So poja tee om ollu kitsa, / vast laja küll na näitsevä.* (Suits 1913: 86)), mille kõrval kasutatakse ühes Kodu-Eesti kirjandusõpikus põhjaeeestipärast vormi **laia**: *So poja tee om ollu kitsa, / vast laia küll na näitsevä.* (Raielo 1943b: 93).

5.1.8. d ja j

d ja j vahelduvad samuti ühes vormis (lõunaeeestilises sõnas *hilda* ja põhjaeeestilises sõnas *hilja*).

„Kerko-kella“ originaaltekstis on lõunaeeesti päritolu h-alguline määrsõna **hilda** (*Kui valulik: veäp havva manu / liig hilda elo saatus karm!* (Suits 1913: 85)). Selle kõrval esineb kolmel korral 1930.–1940. aastate Kodu-Eesti redaktsioonides põhjaeeestipärane vorm **hilja** (Raielo 1943a: 92; Raielo 1943b: 92; Suits 1937–38: 9), näiteks *Kui valulik: veäp havva manu / liig hilja elo saatus karm!* (Raielo 1943a: 92).

5.1.9. d ja t

d ja t vahelduvad sõnades *kadonu* – *katonu* ja *nüüt* – *nüüd*.

„Kerko-kella“ originaaltekstis on Suits kasutanud vormi **kadonu** (*Es kaiba enämb huule hätä / ja kadonu so tõbe lõhn.* (Suits 1913: 84)). Seejuures on vorm **katonu** kasutusel ühes 1920. aasta Kodu-Eesti kirjandusõpikus: *Es kaiba enämb huule hätä / Ja katonu so tõbe lõhn.* (Kampmann 1920: 22).

„Kerko-kella“ originaaltekstis esineb **nüüt** (*So havva päitsin orjavitsa / nüüt kate puu all häitsevä.* (Suits 1913: 86)), mille kõrval hakatakse ennekoike 1920.–1940. aastate Kodu-Eesti redaktsioonides (ühel korral ka 1980. aastate redaktsioonis) kasutama põhjaeeestipärast vormi **nüüd**, mis ilmneb kümnes luuletuses (Eesti nüüdislühirika ...

1929: 46; Kampmann 1920: 22; Laur, Vent 1934: 41; Mihkla 1939: 53; Mihkla 1940: 29; Raielo 1943a: 93; Raielo 1943b: 93; Suits 1937–38: 9; Vaigla 1936: 94; Valik ... 1989: 47), näiteks *So havva päitsin orjavitsa / nüüd kate puu all häitsevä*. (Vaigla 1936: 94).

5.1.10. *d* väljajätt

d väljajätt ilmneb ühes vormis (lõunaeeesti *na* vaheldub põhjaeestilise sõnaga *nad*).

„Kerko-kella“ originaaltekstis on **na** (*So poja tee om ollu kitsa, / vast laja küll na näitsevä*. (Suits 1913: 86)), mida kasutatakse läbivalt kõikides redaktsioonides, välja arvatud ühes 1920. aasta Kodu-Eesti kirjandusõpikus, milles esineb kirjakeelne vorm **nad**: *So poja tee om ollu kitsa, / Wast laja küll nad näitewä*. (Kampmann 1920: 22).

5.1.11. *m* ja *n*

Konsonandid *m* ja *n* vahelduvad ühes vormis: lõunaeestilises sõnas *om* ja põhjaeestilises sõnas *on*.

„Kerko-kella“ originaaltekstis on lõunaeestipärane **om** 2. salmi 6. vārsireal (*Oh kuule: kerkokellä lüvväs, / see lööjä om so oma lell!* (Suits 1913: 83)), 5. salmi 20. vārsireal (*Mo emä aus sis joodi, söödi – / see mäletüs om mulle hell.* (Suits 1913: 84)) ja 11. salmi 41. vārsireal (*Kui imelik: om armastanu / nii kavva, kavva emä arm.* (Suits 1913: 85)). Lõunaeestilise verbivormi **om** kõrvale tuleb kasutusele põhjaeeesti **on**, seda eeskätt kahes 1940.–1950. aastate Välis-Eesti redaktsioonis ja ühes 1980. aastate Kodu-Eesti redaktsioonis.

Kirjakeelele omast verbivormi **on** kasutatakse ühes Välis-Eesti perioodikaväljaande luuletuses 2. salmi 6. vārsireal: *Oh kuule, kerkokellä lüvväs, / see lööja on su oma lell!* (Suits 1945: 2). Seejärel esineb **on** Kodu-Eesti kirjandusõpiku luuletuses 5. salmi 20. vārsireal: *Mo emä aus sis joodi, söödi – / see mälestüs on mulle hell.* (Valik ... 1989: 46) ning Suitsu 1950. aastate „Kerko-kellas“ 11. salmi 41. vārsireal: *Kui imelik: on armastanu / nii kavva, kavva emä arm.* (Suits 1953: 68).

5.1.12. *t* ja *st*

t ja *st* vaheldus toimub ühes vormis (lõunaeeesti *mäletüs* – põhjaeestipärane, kuid vokaalharmooniaga vorm *mälestüs* – põhjaeesti *mälestus*).

„Kerko-kella“ originaaltekstis on murdeline vorm ***mäletüs*** kasutusel nii 5. salmi 20. värsireal kui ka 12. salmi 48. värsireal (*Mo emä aus sis joodi, söödi – / see mäletüs om mulle hell.* (Suits 1913: 84, 85)). Vorm ***mäletüs*** esineb veel ühes Kodu-Eesti kirjandusõpikus, kuid ainult 5. salmi 20. värsireal (st 12. salmi 48. värsireal on *mälestüs*) (Grünthal-Ridala 1923: 129), ning viies 1920.–1940. aastate redaktsioonis on ***mäletüs*** kasutusel nii 5. salmi 20. värsireal kui ka 12. salmi 48. värsireal (Eesti nüüdislühirika ... 1929: 45, 46; Laur, Vent 1934: 40, 41; Tamman 1930: 330; Tamman 1933: 330; Tamman 1935: 142, 143).

Vormi ***mäletüs*** kõrvale kujunevad ***mälestus*** ja ***mälestüs***, millest vorm ***mälestus*** esineb 1940. aastate Välis-Eesti perioodikaväljaande luuletuses 12. salmi 48. värsireal: *Mo emä aus sis joodi, söödi – / see mälestus om mulle hell.* (Suits 1946: 29). Vorm ***mälestüs*** on „Kerko-kella“ redaktsioonides aga kõige rohkem kasutusel olev vorm.

5.1.13. Afrikaat

Afrikaat vaheldub ühes vormis (*lautsin* – *laudsin*).

„Kerko-kella“ originaaltekstis kasutatakse afrikaati lõunaeeestilise päritoluga sõnas ***lautsin*** (*Ma tulli, kui so vaene korjus / jo külmän lautsin magasi.* (Suits 1913: 84)). Selle kõrval on 1930.–1940. aastate Kodu-Eesti kirjandusõpikutes kasutusel vorm ***laudsin*** (Ambur jt 1936: 343; Mihkla 1942: 67; Mihkla 1943: 67; Vaigla 1936: 94), näiteks *Ma tulli, kui so vaene korjus / jo külmän laudsin magasi.* (Vaigla 1936: 94). Sõna *lauts* (genitiivis *laudsi*) esineb Kolga-Jaani (keskmurre) ja Karksi murrakus (Mulgi murre) (EMS V 2009).

5.1.14. *ss*-i ja *sk* vaheldus

Gemineerunud *ss*-i ja *sk* vaheldus esineb ühes vormis (lõunaeeesti sõnas *rasselt* ja põhjaeesti sõnas *raskelt*).

„Kerko-kella“ originaaltekstis ilmneb lõunaeeestilist päritolu gemineerunud vorm ***rasselt*** nii 2. salmi 8. värsireal kui ka 8. salmi 32. värsireal (*Heng niikui taiva poole*

püvväs, / nii rasselt kaibap, ikep kell. (Suits 1913: 83, 85)). Vormi **rasselt** asemel on ühel korral Kodu-Eesti kirjandusõpikus 2. salmi 8. vārsireal põhjaeestipārane **raskelt**: *Heng niikui taiva poole püvväs, / nii raskelt kaibap, ikep kell.* (Mihkla 1935: 76).

5.1.15. *sk* ja *ks*-i vaheldus

sk- ja *ks*-ühendi kasutus varieerub ühes vormis (lõunaeestipārane *sk* on kasutusel sõnas *jooskva* ning põhjaeestipārane *ks* on sõnas *jooksva*).

„Kerko-kella“ originaaltekstis on kasutusel murdeline **jooskva** (*sāäl saatva kooljat peijelise, / siin jooskva latse lustiga!* (Suits 1913: 84)). Lõunaeesti vormi **jooskva** kõrvale kujuneb põhjaeesti vorm **jooksva**, mida esineb redaktsioonides vastavalt 23 ja 37 korda, st vormi **jooskva** kasutatakse vähem (Ajast ... 2002: 54; Eesti kirjandus ... 1996: 222; Eesti luulet ... 1981: 149; Eesti lüürika ... 1958: 168; Eesti nüüdislüürika ... 1929: 45; ELA I 1998: 94; Eesti luule ... 2002: 103; Laur, Vent 1934: 40; Mihkla 1934: 76; Mihkla 1935: 76; Sadaviiskümmend ... 1936: 203; Sinikangas ... 1948: 247; Suits 1920: 106; Suits 1938: 133; Suits 1979: 78; Suits 1992: 143; Suits 2000: ei ole; Sõnarine ... 1989: 399; Tamman 1930: 330; Tamman 1933: 330; Tamman 1935: 142; Valimik kirjandust I 1945: 276; Vragar 1990: 33), näiteks *sāäl saatva kooljat peijelise, / siin jooskva latse lustiga!* (Suits 1920: 106).

5.2. Muutevormid

Muutevormide alapeatükis analüüsitakse eraldi noomeni- ja verbimorfoloogia muudatusi.

5.2.1. Noomenimorfoloogia

Noomenimorfoloogias käsitletakse adverbistunud vormide adessiivi lõpu muudatusi sõnades *talvel* – *talve* ja *lõunevahel* – *lõunevahe*.

„Kerko-kella“ originaaltekstis esineb põhjaeestipārane vorm **talvel** nii 5. salmi 17. vārsireal kui ka 12. salmi 45. vārsireal (*Kōrd, talvel, kerkokellā lōōdi / ja lōōjä olli oma lell.* (Suits 1913: 84, 85)). *l*-lõputa adessiivi murdelist vormi **talve** esineb ühes 1940. aastate Välis-Eesti perioodikaväljaandes nii 5. salmi 17. vārsireal (*Kōrd, talve,*

kerkokellä löödi / ja lööja oli oma lell, (Suits 1945: 2)) kui ka 12. salmi 45. värsireal (*Kõrd, talve, kerkokella löödi / ja lööja olli oma lell*. (Suits 1945: 2)).

„Kerko-kella“ originaaltekstis kasutab Suits vormi ***lõunevahel*** (*Teed kabelihe üle palo / lää lõunevahel lämmäl säääl*. (Suits 1913: 83)). Lõputa adessiivi vormi ***lõunevahe*** võib leida ühes 1920. aastate Kodu-Eesti kirjandusõpikus: *Teed kabelihe üle palo / Lää lõunevahe lämmäl säääl*. (Grünthal-Ridala 1923: 129).

5.2.2. Verbimorfoloogia

Verbimorfoloogias esitatakse verbi *olema* oleviku ainsuse ja mitmuse kolmanda pöörde vormide (*om – oma, om – oma – omma*) muudatused; samuti oleviku ainsuse esimese pöörde (*astu – astun*), mineviku ainsuse esimese pöörde (*jäi – jää – jäin*), oleviku ainsuse kolmanda pöörde (*ikep – ikeb*) ja mineviku ainsuse kolmanda pöörde vormide (*olli – oli*) ning *nud*-kesksõna muudatused (*tõstnu – tõstnud*).

5.2.2.1. Verbi *olema* oleviku ainsuse ja mitmuse kolmanda pöörde vormid

„Kerko-kella“ originaaltekstis on kasutusel verbi *olema* ainsuse kolmanda pöörde lõunaestiline verbivorm ***om*** (*Om asja ilman imelise / nii jäi ma veelgi mõtlema*: (Suits 1913: 84)). Lõunaestipärane mitmuse verbivorm ***oma*** ilmneb kahes 1930. aastate Kodu-Eesti kirjandusõpikus (Tamman 1930: 330; Tamman 1933: 330), näiteks *Oma asja ilman imelise, / nii jäi ma veelgi mõtlema*: (Tamman 1933: 330).

„Kerko-kella“ originaaltekstis on Suits kasutanud verbi *olema* oleviku mitmuse kolmanda pöörde vormi ***oma*** (*So käe oma ohtjit kaknu / ja sälgä tõstnu toobripuud*. (Suits 1913: 85)). Mitmuslik verbivorm ***omma*** esineb kolmes 1930. aastate Kodu-Eesti kirjandusõpikus (Tamman 1930: 330; Tamman 1933: 330; Tamman 1935: 143), näiteks *So käe omma ohtjit kaknu / ja sälgä tõstnu toobripuud*. (Tamman 1935: 143). Verbi *olema* oleviku ainsuse kolmanda pöörde verbivorm ***om*** ilmneb kahes redaktsioonis (Eesti ballaad ... 2003: 216; Valimik kirjandust I 1945: 277), näiteks *So käe om ohtjit kaknu / ja sälgä tõstnu toobripuud*. (Eesti ballaad ... 2003: 216).

5.2.2.2. Oleviku ainsuse esimese pöörde vormid

„Kerko-kella“ originaaltekstis esineb oleviku ainsuse esimeses pöördes lõunaeestiline pöördelõputa verbivorm **astu** (*sääl hauda kandva inemise, / siin, mõteten, veel astu ma!* (Suits 1913: 84)). **astu** kõrval kasutatakse ühel korral 1930. aastate Kodu-Eesti perioodikaväljaandes põhjaeestipärast verbivormi **astun**: *sääl hauda kandva inemise, / siin, mõteten, veel astun ma!* (Suits 1937–38: 9).

5.2.2.3. Mineviku ainsuse esimese pöörde vormid

„Kerko-kella“ originaaltekstis esineb Suitsul mineviku ainsuse esimeses pöördes lõunaeestipärane pöördelõputa verbivorm **jäi** (*Om asja ilman imelise / nii jäi ma veelgi mõtlema:* (Suits 1913: 84)), mille kõrval ilmnevad redaktsioonides vormid **jää** ja **jäin**.

Ühes 1940. aastate Välis-Eesti perioodikaväljaandes esineb pöördelõputa verbivorm **jää** (*Om asja ilman imelise, / nii jää ma veelgi mõtlema:* (Suits 1945: 2)). 1930. aastate Kodu-Eesti perioodikaväljaandes ilmneb mineviku ainsuse esimeses pöördes põhjaeestipärane verbivorm **jäin** (*Om asja ilman imelise / nii jäin ma veelgi mõtlema:* (Suits 1937–38: 9)).

5.2.2.4. Oleviku ainsuse kolmanda pöörde vormid

„Kerko-kella“ originaaltekstis on Suits oleviku ainsuse kolmanda pöörde vormis kasutanud põhjaeesti päritolu, kuid lõunaeesti hääldusesse kohandatud *p*-lõpuga verbivormi **ikep** ning seda nii 2. salmi 8. vārsireal kui ka 8. salmi 32. vārsireal (*Heng niikui taiva poole püvväs, / nii rasselt kaibap, ikep kell.* (Suits 1913: 83, 85)). Vormi **ikep** kõrval esineb ühes Välis-Eesti kirjandusõpiku redaktsioonis 8. salmi 32. vārsireal põhjaeestipärase *b*-lõpuga oleviku ainsuse kolmanda pöörde verbivorm **ikeb** (*Heng niikui taiva poole püvväs, / nii rasselt kaibap, ikeb kell.* (Valimik kirjandust I 1945: 277)).

5.2.2.5. Mineviku ainsuse kolmanda pöörde vormid

„Kerko-kella“ originaaltekstis on mineviku ainsuse kolmanda pöörde gemineerunud verbivorm **olli** 5. salmi 18. vārsireal ja 12. salmi 46. vārsireal (*Kõrd, talvel, kerkokellā lōōdi / ja lōōjä olli oma lell.* (Suits 1913: 84, 85)) ning 7. salmi 28. vārsireal (*Nii rahulik ja uhke nātā / so nāgo olli kirstun kōhn.* (Suits 1913: 84)).

Lõunaeeetilise gemineerunud **olli** kõrvale kujuneb kirjakeelne verbivorm **oli**, mis on kasutusel 1920. aasta Kodu-Eesti kirjandusõpikus ning 1940. aastate Kodu-Eesti kirjandusõpikutes ja Välis-Eesti perioodikaväljaannetes.

5. salmi 18. vārsireal esineb **oli** kolmel korral (Grünthal-Ridala 1923: 129; Suits 1945: 2; Suits 1946: 29), näiteks *Kõrd, talve, kerkokellā lōōdi / ja lōōjä oli oma lell,* (Suits 1945: 2). 7. salmi 28. vārsireal esineb **oli** samuti kolmel korral (Raielo 1943a: 92; Raielo 1943b: 92; Suits 1946: 29), näiteks *Nii rahulik ja uhke nātā / so nāgo oli kirstun kōhn.* (Suits 1946: 29). Samuti ilmneb **oli** 12. salmi 46. vārsireal: *Kõrd, talvel, kerkokellā lōōdi / ja lōōjä oli oma lell.* (Raielo 1943a: 93).

5.2.2.6. nud-kesksõna

„Kerko-kella“ originaaltekstis esineb lõunaeeetiline *nu*-tunnuseline kesksõna **tōstnu** (*So kāe oma ohtjit kaknu / ja sālģā tōstnu toobripuud.* (Suits 1913: 85)). Lõunaeeetilise vormi **tōstnu** kõrvale kujuneb põhjaeeetiline *nud*-kesksõna vorm **tōstnud**, mis esineb erandlikult vaid 1945. aasta Välis-Eesti perioodikaväljaandes: *So kāe oma ohtjit kaknu / ja sālģā tōstnud toobripuud.* (Suits 1945: 2).

5.3. Sõnavara

Sõnavara muudatused esinevad verbides (*vōitsi – vōtsi*), määrsõnades (*siin – siis, jo – asendatakse* konjunktsiooniga *ja, kōrd – kord*) ja asesõnas (*so – asendatakse* adverbiga *sis*).

5.3.1. Verbid

„Kerko-kella“ redaktsioonides on kasutusel erinevad lõunaestipäraseid verbivormid (*võitsi* – *võtsi*).

„Kerko-kella“ originaaltekstis on lõunaestiline mineviku ainsuse esimese pöörde lõputa verbivorm **võitsi** ‘võitsin’ (*Maa pääl kui lõpnu oll’ so orjus, / so emäs võitsi tagasi.* (Suits 1913: 84)). **võitsi** kõrval kasutatakse kahes Kodu-Eesti redaktsioonis mineviku ainsuse esimese pöörde lõputa verbivormi **võtsi** ‘võtsin’ (Eesti ballaad ... 2003: 216; Suits 1937–38: 9), näiteks *Maa pääl kui lõpnu oll’ so orjus, / so emäs võtsi tagasi.* (Suits 1937–38: 9).

5.3.2. Määrsõnad

Määrsõnades esinevad muudatused vormides *siin* – *siis*, *jo* – asendatakse konjunktsiooniga *ja* ning *kõrd* – *kord*.

„Kerko-kella“ originaaltekstis on kasutusel **siin** (*sääl hauda kandva inemise, / siin, mõtetten, veel astu ma!* (Suits 1913: 84)). Määrsõna **siin** asemel kasutatakse määrsõna **siis** ühel korral 1990. aastate Kodu-Eesti kirjandusõpikus: *sääl hauda kandva inemise, / siis mõtetten veel astu ma!* (M. Hennoste 1997: 160).

„Kerko-kella“ originaaltekstis esineb määrsõna **jo** ‘juba’ (*Ma tulli, kui so vaene korjus / jo külmän lautsin magasi.* (Suits 1913: 84)). Määrsõna **jo** vaheldub konjunktsiooniga **ja** 1930. aastate Kodu-Eesti perioodikaväljaandes: *Ma tulli, kui so vaene korjus / ja külmän lautsin magasi* (Suits 1937–38: 9).

„Kerko-kella“ originaaltekstis on **kõrd** ‘kord’ 5. salmi 17. vārsireal (*Kõrd, talvel, kerkokellä löödi / ja lööjä olli oma lell.* (Suits 1913: 84)) ning 14. salmi 53. vārsireal (*Kas kõrd ka kerkokellä lüvväs? – / ei löö vist enāmb oma lell!* (Suits 1913: 86)) ja 14. salmi 55. vārsireal (*Kas kõrd mo aus ka juvvas, süvväs? – / oh kerkokell, oh kerkokell!* (Suits 1913: 86)).

Määrsõna **kõrd** kirjakeelne vorm **kord** tuleb kasutusele 1940. aastate Välis-Eesti perioodikaväljaande luuletuses 5. salmi 17. vārsireal: *Kord, talvel, kerkokellä löödi / ja lööja oli oma lell.* (Suits 1946: 29), kuid järgmistesse 1940. aastate redaktsioonidesse vorm **kord** edasi ei lähe.

Uuesti ilmneb määrsõna **kord** 2000. aastate Kodu-Eesti antoloogiates 14. salmi 53. vārsireal (Eesti luule ... 2002: 104; Eluluule 2008: 211), nāiteks *Kas kord ka kerkokellā lūvvās? – / ei lōō vist enāmb oma lell!* (Eesti luule ... 2002: 104), ning 14. salmi 55. vārsireal (Eesti luule ... 2002: 104; Eluluule 2008: 211), nāiteks *Kas kord mo aus ka juvvas, sūvvās – / oh kerkokell, oh kerkokell!* (Eluluule 2008: 211). Peamiselt kasutatakse redaktsioonides **kōrd** – **kord** vastanduses siiski lõunaeestilist määrsõna **kōrd**.

5.3.3. Asesõnad

„Kerko-kella“ originaaltekstis on kasutusel lõunaeestiline asesõna **so** ‘su’ (*Maa pāāl kui lõpnu oll’ so orjus, / so emās võitsi tagasi.* (Suits 1913: 84)). Asesõna **so** asendatakse adverbiga **sis** ‘siis’ kolmes 1930.–1940. aastate Kodu-Eesti redaktsioonis (Raielo 1943a: 92; Raielo 1943b: 92; Suits 1933: 73), nāiteks *Maa pāāl kui lõpnu oll’ so orjus, / sis emās võitsi tagasi.* (Suits 1933: 73).

5.4. „Kerko-kella“ eri redaktsioonide keelelise analüüsi kokkuvõte

61 teoses esineva „Kerko-kella“ keelelise analüüsi tulemusel võib väita, et murdeluuletust on uustrükkides redigeeritud väga palju kordi. Keelelise analüüsi kokkuvõttes esitatakse hāālduse, muutevormide ja sõnavara muudatuste taustal rohkem levinud ja erandlikumad vormid. Redaktsioonide keelelise analüüsi kokkuvõtte lõpus esitatakse joonisel 31 kõik keelelised muudatused „Kerko-kella“ redaktsioonides läbi aastakümnete.

Hāālduses ilmnevad vokaalharmoonia muudatused vormides *emā – ema, hātā – hāta, kerkokellā – kerkokella* (ka *kerko kella*), *kodokülā – kodokūla, lõōjā – lõōja, sālģā – sālga, hāitsevā – hāitseva, nātā – nāta, enāmb – enamb, perān – peran, māletūs* (ka *mālestūs*) – *mālestus*. Vokaalharmooniata vorme kasutatakse redaktsioonides üldiselt vähem, erand on vormide *lōōjā – lõōja* vastandus, mille korral esineb vokaalharmooniata vormi *lōōja* rohkem.

Hāālduses ilmnevad ka vokaalide *a* ja *e* (*lōunevahel – lõunavahel*), *i* ja *e* (*taiva – taeva*), *ā* ja *e* (*sālģā – selģā*), järgsilbis aga *i* ja *e* (*inemise – inemese, pāitsin – pāitsen*)

ning *o* ja *u* vaheldused (*kodokülä – kodukülä, nägo – nägu, so – su, manu – mano*). Redaktsioonides on rohkem levinud Suitsu originaalteksti vormid *lõunevahel, taiva, sälgä, inemise, päitsin, kodokülä, nägo, so* ja *manu*.

Seejärel esinevad hääldusvaheldustest ka *i* ja *j*-i (*laja – laia*), *d* ja *j*-i (*hilda – hilja*), *d* ja *t* (*kadonu – katonu, nüüt – nüüd*), *d* väljajätu (*na – nad*), *m*-i ja *n*-i (*om – on*), *t* ja *st* (*mäletüs – mälestüs – mälestus*), afrikaadi (*lautsin – laudsin*), *ss*-i ja *sk* (*rasselt – raskelt*) ning *sk* ja *ks*-i (*jooskva – jooksva*) vaheldused. Redaktsioonides kasutatakse rohkem originaaltekstile omaseid vorme, nagu *laja, hilda, kadonu, nüüt, na, om, lautsin, rasselt* ja *jooksva*, välja arvatud vorm *mäletüs*, mille asemel esineb redaktsioonides pigem vorm *mälestüs*.

Morfoloogias eristatakse noomeni- ja verbimorfoloogias tehtud parandusi. Noomenimorfoloogias on adverbistunud vormide adessiivi lõpud kas *l*-tunnuselised või on need lõputa (*talvel – talve, lõunevahel – lõunevahe*). Rohkem on kasutusel originaalis olnud vormid *talvel* ja *lõunevahel*, erandlikud on *talve* ja *lõunevahe*.

Verbimorfoloogias eristuvad verbi *olema* oleviku ainsuse ja mitmuse kolmanda pöörde lõunaeestilised verbivormid (*om – oma, om – oma – omma*). Peale nende ilmnevad muudatused ka oleviku ainsuse esimese pöörde verbivormis (*astu – astun*), mineviku ainsuse esimese pöörde verbivormis (*jäi – jää – jäin*), oleviku ainsuse kolmanda pöörde verbivormis (*ikep – ikeb*) ja mineviku ainsuse kolmanda pöörde verbivormis (*olli – oli*) ning *nud*-kesksõnas (*tõstnu – tõstnud*). Redaktsioonides on rohkem levinud originaalis ilmnenu verbivormid *om* (*om – oma* vahelduses) ja *oma* (*om – oma – omma* vahelduses) ning *astu, jäi, ikep, olli, tõstnu*.

Sõnavaras on muudatusi tehtud lõunaeestilistes verbivormides (*võitsi – võtsi*), määrsõnades (*siin – siis, jo – asendatakse konjunksiooniga ja, kõrd – kord*) ja asesõnas (*so – asendatakse määrsõnaga sis*). Rohkem on redaktsioonides kasutusel suitsulikud vormid: verbivorm *võitsi*, määrsõnad *siin, jo* ja *kõrd* ning asesõna *so*.

Keelelise analüüsi kokkuvõtteks võib väita, et „Kerko-kella“ redaktsioonides toetutakse peamiselt Suitsu 1913. aasta originaaltekstile (st kasutatakse vorme *astu, emä, enämb, hätä, hilda, häitsevä, hätä, ikep, inemise, jo, jäi, kadonu, kerkokellä, kodokülä, kõrd, laja, lautsin, lõunevahel, manu, na, nägo, nätä, nüüt, olli, om, oma, palo, perän, päitsin, rasselt, siin, so, sälgä, taiva, talvel, tõstnu, võitsi*). Erandid on

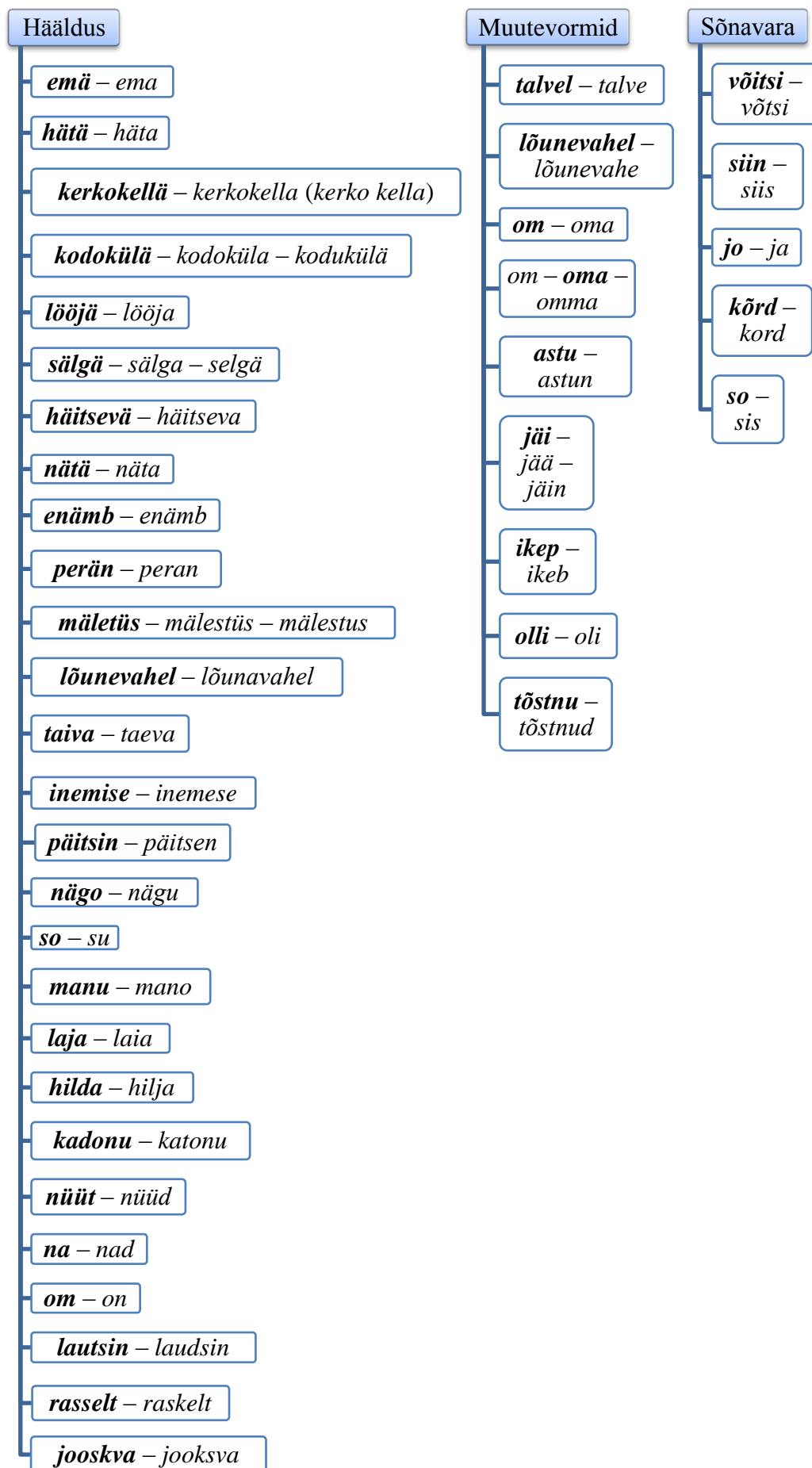
1913. aasta originaaltekstis kasutusel olevad vormid *lööjä, mäletüs* ja *jooskva*, mille asemel on uustrükkides rohkem levinud põhjaeestipäraseid *lööja, mälestüs* ja *jooksva*.

1920.–1940. aastate redaktsioonides, eriti 1930. aastate uustrükkides redigeeritakse murdeluuletust väga palju. 1920.–1940. aastate „Kerko-kella“ redaktsioonides kasutatakse rohkelt kirjakeelele omaseid vorme (nagu *astun, ema, hilja, ja, jäin, kord, laia, lõunavahel, lööja, mälestus, nad, nüüd, oli, on, raskelt, su, taeva, tõstnud*). Samuti esineb lõunaeestiliste vormide kasutust (näiteks suitsulikud *lööjä, jooskva* ja *mäletüs*) ning muid murdepäraseid vorme (*enamb, häitseva, häta, ikeb, inemese, katonu, kodoküla, kodukülä, laudsin, lõunevahe, mano, mälestüs, näta, peran, päitsen, selgä, sis, säлга, talve, võtsi*). Põhjused, miks 1920.–1940. aastatel murdeluuletust väga palju redigeeriti, seisnesid selles, et eesti keelekorralduses toimusid suured muudatused, kesksel kohal olid keeleuuendused ja reeglipärasuse suund ning normikeele ümberkujundamine.

1950.–1970. aastate redaktsioonides võib samuti täheldada põhjaeestipärase vormide (näiteks *su, nüüd, on*) esinemist ja muid muudatusi (nagu *näta, kodukülä* jm), kuid vaid vähesel määral. Kirjakeelsete vormide kasutus suureneb 1980. aastatest alates (nn üleminekujärk) ning jätkub 1990.–2000. aastatel, kuigi 1920.–1940. aastatega võrreldes ei ole see nii laiaulatuslik.

Lõunaeestilise (tartumurdelise) 1913. aasta originaalteksti kõrvale hakkavad kujunema põhjaeestipäraseid tunnuseid sisaldavad redaktsioonid. Kuigi domineerivale kohale jäävad Suitsu lõunaeestilised keelevariandid, kuna enamjaolt on redaktsioonides toetutud siiski Suitsu originaaltekstile ning uustrükkides ilmnenu põhjaeestipärasusi võib käsitleda pigem eranditena, saab sellegipoolest väita, et 1913. aasta „Kerko-kella“ tekst liigub vähehaaval põhjaeestipärastumise poole (kas ja kuidas selline tendents jätkub, võiks lähemalt uurida tulevikus). Seega võib kinnitada hüpoteesi, mille järgi redigeeritakse murdeluuletust üha põhjaeestipärasemaks.

Joonisel 31 esitatakse „Kerko-kella“ häälduse, muutevormide ja sõnavara muudatused eri redaktsioonides läbi aastakümnete (rasvaselt on märgitud „Kerko-kella“ originaaltekstis esinenud vormid).

Joonis 31. Häälduse, muutevormide ja sõnavara muudatused.

6. Meetrika

Meetrika peatükk koosneb kahest alapeatükist. Esimeses alapeatükis selgitatakse luule ja värsi mõistet, esitatakse Werner Wolfi prototüüpsed luuletunnused ning antakse ülevaade Tiit Hennoste luulekaanoni normidest ja kanoonilise luuletuse eesmärkidest. Meetrika mõistetest käsitletakse värsisüsteemi, silbiarvu, meetrumit, tugevaid ja nõrku silbipositsioone, värsitüve jm. Samuti sisaldab meetrika esimene alapeatükk jambi mõiste definitsiooni, muu hulgas kirjeldatakse jambi kasutust eesti luules ja jambile iseloomulikke tunnuseid. Teises alapeatükis analüüsitakse jambilist „Kerko-kella“ meetriliselt.

6.1. Luule, meetrika ja värsisüsteem

Luule mõistet võib määratleda poeetika, täpsemalt žanriteooriast lähtudes, mille puhul ei ole tegemist kunstilisuse välispiiride, vaid pigem sõnakunsti siseliigenduse kindlakstegemisega. Poeetikas on kaks käsitust: luule ja proosa vastandus ning kirjanduse kolme põhiliigi (st eepika, lüürika ja draamatika) eristus. (Väljataga 2013: 158–159)

Luule ehk poeesia kirjanduslik tähendus võib sisaldada igasugust sõnakunsti (nii värsstekste, fiktsioone proosas kui ka mittefiktsioonilisi proosateoseid); kõiki fiktsioone, st väljamõeldud sündmuste kirjanduslikke kujutusi värsis ja proosas (nii jutustuse kui ka draamana); kõiki värssteoseid (nii lühikesi kui ka pikki; nii jutustusi, näidendeid, luuletusi, laule kui ka traktaate) või lüürikat (ehk lühikesi värsstekste teatavate prototüüpsete sisu- ja vormitunnustega) (Väljataga 2013: 159).

Lüürikal on nii kitsam kui ka laiem tähendus. Kitsaimas tähenduses on see antiikne monoodia (st lüüra saatel ettekantav laul) ja koorilüürika. Laiemalt on lüürika aga tundeelamuslikud, laululised ja subjektiivsed värsstekstid. Kõige laiemas tähenduses on see mis tahes lühikesed värsstekstid, mis võivad olla nii objektivistlikud, mõistuspärased, õpetlikud, satiirilised, didaktilised kui ka filosoofilised. Lüürika liigid

on näiteks epigrammid, valmid, mõttesalmid ning klassikalistest žanridest näiteks ood, elegia, pastoraal, sonett, kantsoon. (Väljataga 2013: 160)

Luules on tähtsal kohal kordused: nii kõlalised, rõhu- ja häälikukordused, juhtmotiivid, süntaktilised ja temaatilised sümmeetriad kui ka opositsioonid (Väljataga 2013: 156). Võrreldes narratiivi ja draamaga on lüürika raskemini piiritletav põhiliik, sel on vähem n-ö loomulikke, puhtlingvistilisi tunnuseid. Samuti on lüürika põhiomadused konventsionaalsemad ja ajaloolisemad, keskne koht on värsil. (Väljataga 2013: 253) Värsiks nimetatakse seotud, kuuldavate piirangutega korrastatud kõnet (Väljataga 2013: 164). Seega on luuletus lühitekst värsis, täpsemalt ridadeks jagunev lühitekst, milles mõtte- ja häälduspausid ei pruugi kokku langeda (Väljataga 2013: 253).

Luuletusi iseloomustavaid prototüüpeid luuletunnuseid on Werner Wolfi järgi kokku üheksa: suuline esitus; lühidus; hälbimine tavakeelest või keeletavade (lisatähenduse teke, muu hulgas võib hälve avalduda foneetikas, sõnavaras, süntaksis, semantikas); tähistaja kõlalise potentsiaali aktualiseerimine (seostub tavakeelest hälbimisega, konkreetsemalt värsilisusega); kõrgendatud enesekohasus (teksti eneseleviitavus: korduvad elemendid, näiteks meetrum ja riim); teadvuse vahetu kohalolek luuletuses (seostub temaatilise enesekohasuse ja monoloogilisusega); subjektiivsus (rõhuasetus subjekti vaatenurgal ja tajumisviisil, lüüriline vaatenurk on emotsionaalne); staatilisus (seisundilisus narratiivsuse puudumises: luuletused võivad olla hoogsad, kuid harva kujutatakse väliseid sündmusi, millesse tegelased satuvad); absoluutsus (luuletused on lausumiskontekstist ja reaalsusest lahti päästetud, lüürilised lausungid on osutusseosest vabad). Luuletunnused, mis ei pruugi olla vahetult koetavad, on luule tõlkimatus ja vastandumine proosale. (Väljataga 2013: 258–261)

Hinnangulisi ja temaatilisi jooni lisades jõuab luuletuse prototüübist kanoonilise luuletuse juurde (Väljataga 2013: 266). Tiit Hennoste (2003: 183–184) järgi on Eesti luulekaanoni põhinormid jagunenud viide rühma: eesmärgid ja sisu, autor, vorm, keel ning toon. Kanoonilise eesti luuletuse eesmärk on olla rahvuskeskne, väljendada sotsiaalset ohutunnet ja ängi ning eitada väikekodanlikkust ja tarbijalikkust. Autor ehk luuletaja on kultuurne, haritud ja inimlik. Vormilt on kanooniline luuletus tihe ja intensiivne ning väldib ebamäärasust, keeleliselt on tähtsal kohal ilu ja keeleline musikaalsus. Toonilt on kanooniline luuletus tõsine ja kurb, kuid võib sisaldada ka

huumorit. Luulekaanoneid on Eestis olnud kaks: 19. sajandi luule rahvusromantilise tuumaga kaanon ja uusromantilise tuumaga kaanon (nooreestlased). Eesti luulekaanoni põhiautorid on Suits, Under, Alver, Rummo jt. (Hennoste 2003: 183–184)

Värssteose käsitlemisel tuleb arvestada keeletasandite hierarhiat, mis koosneb foneetilisest, morfeemi-, leksikaalsest, lause-, fraasiühendite, semantilisest, kompositsiooni- ja ideedetasandist. Kõige madalam ja lihtsam on foneetiline tasand ning iga järgnev tasand on keerulisem, kuna sisaldab eelmise tasandi elemente. Värsiõpetuse ülesanne on käsitleda ennekõike värssteose foneetilist tasandit. Värsiõpetus on poeetika osa, mis uurib värssteoste ülesehituse spetsiifilisi võtteid ja vorme ning see koosneb foonikast, meetrikast ja stroofikast. (Põldmäe 2002: 7)

Kuna magistritöös uuritakse Gustav Suitsu tartumurdelist luulet eeskätt „Kerko-kella“ põhjal, keskendutakse töös ka meetrika positsioonile, sest „Kerko-kell“ on kirjutatud silbilis-rõhulises värsisüsteemis, täpsemalt silbilis-rõhulises jambis.

Meetrika käsitleb värsside sisemist ehitust nende rütmi seisukohalt, lähtutakse silbist, mis on värsskõne vähim rütmiüksus (Põldmäe 2002: 7–8). Meetrika uurib, milliseid värsisüsteeme ja värsimõõte kirjanduses kasutatakse. Värsisüsteem on värsskõne rütmi korrapärastamise põhimõte, mille tüpoloogia võib olla hierarhiline. Igasuguse värsitüpoloogia aluseks on silbitamine (kõne jagunemine silpideks). Silbiarv on eesti sõnade oluline tunnus, sest eesti keele rõhuta silbi vokaalid ei redutseeru, sõnade muutumisviis sõltub rõhujärgsete silpide arvust ning sõna rütmiliigendus oleneb nii silpide prosoodilistest omadustest kui ka silbiarvust – see muudab silbi eesti keeles oluliseks üksuseks. (Põldmäe 2002: 83–84)

Eesti keele prosoodilises süsteemis on oluline koht nii sõnarõhul kui ka silbivältel. Eesti keele prosoodia abil saab eesti luules rakendada kaheksat värsisüsteemi, mille kasutus sõltub nii keelelistest, kultuuriloolistest kui ka sotsiaalsetest teguritest. Need kaheksa värsisüsteemi on silbiline ehk süllaabiline süsteem; prosoodilised süsteemid (välteline ehk kvantiteeriv, rõhuline ehk aktsendiline ja rõhulis-välteline ehk aktsendilis-kvantiteeriv süsteem); silbilis-prosoodilised süsteemid (silbilis-rõhuline ehk süllaabilis-tooniline, silbilis-välteline ehk süllaabilis-kvantiteeriv ja vältelis-silbilis-rõhuline ehk kvantiteeriv süllaabilis-tooniline süsteem) ning vabavärss. (Põldmäe 2002: 84–85)

Silbilis-prosoodilisse süsteemi kuulavas silbilis-rõhulises ehk süllaabilis-toonilises süsteemis on korrapärastatud pearõhusilpide esinemine ja silpide üldarv värsis, seejuures kaasneb pearõhusilpide arvu muutusele ka muutus värsi silbiarvus (Põldmäe 2002: 85).

Meetrikas on olulised mõisted värsisüsteem ja meetrum. Värsisüsteem määrab ära, millis(t)e prosoodilis(t)e tunnus(t)e alusel on värsirütm korrastatud. Meetrumist ehk värsimõõdust sõltub, kuidas ja millistes proportsioonides need elemendid jaotuvad ja reastuvad. Värsimõõd on silbipositsioonide jada, mille alusel moodustub värss. Igas prosoodilises ja silbilis-prosoodilises värsimõõdus eristatakse tugevaid ja nõrku silbipositsioone. Tugevates silbipositsioonides on eesti luules kas potentsiaalsed pikad, pearõhu- või pikad pearõhusilbid. Nõrkades silbipositsioonides on aga lühikesed, pearõhuta või lühikesed pearõhuta silbid. (Põldmäe 2002: 85–87)

Kui süsteemides korrapärastatakse rütmi silpide vältuse järgi, nimetatakse tugevat silbipositsiooni antiikõpetuse terminoloogia eeskujul arsiseks (ehk tõusuks), nõrka silbipositsiooni aga teesiseks (languks). Inglise ja saksa värsiõpetuses on tugev silbipositsioon, milles on (pea)rõhusilbid, iktus (ehk löök). Nõrk silbipositsioon, milles on (pea)rõhuta silbid, on mitteiktus. Värsitüvesisesed nõrgad silbipositsioonid on intervallid. (Põldmäe 2002: 87)

Värsitüvi on värsimõõdu osa esimesest tugevast silbipositsioonist (arsisest või iktusest) viimaseni (mõlemad kaasa arvatud). Värsitüvele eelnev osa on anakruus, tüvele järgnev osa on viimik, viimane tugev silbipositsioon lõpus on klausel. Värsirõhud on pearõhud ja rasked kaasrõhud tugevates silbipositsioonides. Klauslid jagunevad silbiarvu järgi kas ühesilbi- ehk mees-, kahesilbi- ehk nais- või kolmesilbi- ehk daktülklausliteks. (Põldmäe 2002: 88)

Eespool esitatud mõistete abil võib jambiks nimetada ühesilbilise anakruusi ja ühesilbiliste intervallidega värsimõõdu. Jambis moodustavad tugevad ja nõrgad silbipositsioonid opositsioonipaari, seega on jambide värsisüsteemi skeem järgmine: WS (WS) ... WS (W (W)), milles S (ingl *strong* 'tugev') on tugev silbipositsioon ja W (ingl *weak* 'nõrk') nõrk silbipositsioon ning sulgudes on sellised silbipositsioonide märgid, mille puudumine ei muuda värsimõõdu. (Põldmäe 2002: 88–89).

Täpsemalt on silbilis-rõhuline jamb ühesilbiline anakruusiga värsimõõt, mille anakruusi täidetakse nii rõhuliste kui ka rõhutute silpidega ning milles iktuste on vahel ühesilbiline intervall. Kuna eesti sõnade pearõhk on enamasti esisilbil, algab eesti jamb sageli ühesilbilise sõnaga, millele järgneb vahetult mitmesilbilise sõnaga pearõhusilp. (Põldmäe 2002: 98)

Kõige levinumad silbilis-rõhulised mõõdud eesti luules on nelikjamb (poeemides ja värssromaanides) ja viisikjamb (klassikalistes luulevormides: sonettides, oktaavides, sekstiinides, tertsiinides). Kuuikjambi kasutatakse eesti luules prantsuse aleksandriini vastena; seitsmik- ja kaheksikjamb esinevad harva. (Põldmäe 2002: 99–100)

Victor Terras on märkinud (1970), et Eesti luuletajad (nagu Juhan Liiv, Villem Ridala, Gustav Suits, Ernst Enno, Marie Under, Henrik Visnapuu) on õppinud kasutama jambi, kuigi eesti keelde jamb ei sobi (19. sajandil on 84% kogu eesti luulest trohheiline, 20. sajandi luules kasutatakse trohheust ainult 16,8%, jambi aga 41,5%). Terras (1970) toob jambi näiteks Gustav Suitsu „Kerkokella“, mida iseloomustab alliteratsioon ja kõlasümboolika. Samuti ilmneb luuletuses, et umbes pooltes värssides luuakse jamb esimeses jalas prokliitilise ühesilbilise sõnaga, milleks on näiteks personaalpronoomeni prokliitiline vorm, eituspartikkel *ei*, interjektsioon *oh*. Salmides esineb ka rõhkude dissimilatsiooni ning iga värss algab eranditult ühesilbilise sõnaga. (Terras 1970)

6.2. „Kerko-kella“ meetriline analüüs

„Kerko-kella“ meetrilises analüüsis uuritakse, kuidas on murdeluuletus jambilisse värsimõõtu sobitunud. Vaadeldakse jambi, rõhkude dissimilatsiooni, silpide arvu sõnas, iktuse positsioonis olevaid rõhutuid silpe, meetriliselt rõhutuid silpe ja jambile iseloomulikku kahesilbilist viimikosa. Seejärel käsitletakse eraldi riimi, täpsemalt alliteratsiooni, täis- ja irdriimi, riimide jagunemist silbiarvu järgi, liht- ja liitriimi, riimi asendit nii värsis kui ka salmis. Meetrilise analüüsi peatüki lõpetab kokkuvõtte peamistest järeldustest.

6.2.1. Jamb

Silbilis-rõhuline jamb on ühesilbilise anakruusiga värsimõõt, milles iktuste vahel on ühesilbiline intervall. Kuna eesti keeles on sõnade pearõhk enamasti esisilbil, algab eesti jamb sageli ühesilbilise sõnaga, millele järgneb mitmesilbisõna pearõhusilp. (Põldmäe 2002: 98)

Victor Terrase (1970) järgi moodustatakse „Kerko-kellas“ jamb umbes pooltes värssides esimeses jalas prokliitilise ühesilbilise sõna kasutusega (näiteks personaalpronoomeni prokliitilise vormi, eituspartikli *ei* või interjektsiooniga *oh* jm). Meetrilises analüüsis esitatakse jambi näited sellistel värsiridadel:

– + – + – + – + –
Oh kuu|le: ker|ko|kel|lä lüv|väs,

– + – + – + – + –
Mo e|mä aus sis joo|di, söö|di

– + – + – + – + –
Ma tul|li, kui so vae|ne kor|jus

– + – + – + – +
oh ker|ko|kell, oh ker|ko|kell!

6.2.2. Rõhkude dissimilatsioon

Terras on märkinud (1970), et „Kerko-kellas“ esineb ka rõhkude dissimilatsiooni kasutust. Rõhkude dissimilatsiooni ilmneb näiteks sellistel värsiridadel:

+ + – + – + – +
see löö|jä om so o|ma lell!

+ + – + – + – + –
Heng nii|kui tai|va poo|le püv|väs,

+ + – + – + – +
nii ras|selt kai|bap, i|kep kell.

6.2.3. Silpide arv sõnas

Meetrika seisukohalt on sõnas *Woo|re|mä|e* neli silpi, seejuures on *mä-* rõhuline ja *-e* rõhutu, ning sõnas *kä|e* on samuti kaks silpi (*kä-* on rõhuline ja *-e* rõhutu).

+ + - + - + - +

kui und|se Woo|re|mä|e pääl.

+ + - + - + - +

So kä|e o|ma oht|jit kak|nu

6.2.4. Rõhutud silbid iktuse positsioonis

Jambilises „Kerko-kellas“ on vormide *mõteten*, *mäletüs*, *kadonu*, *rahulik*, *imelik* ja *valulik* kolmandad silbid rõhutud, kuid jambis paiknevad need iktuse positsioonis, näiteks

+ + - + - + - +

siin, mõ|te|ten, veel as|tu ma!

+ + - + - + - +

see mä|le|tüs om mul|le hell.

+ + - + - + - +

Nii ra|hu|lik ja uh|ke nä|tä

- + - + - + - +

ja ka|do|nu so tõ|be lõhn.

6.2.5. Meetriliselt rõhutud silbid

Jambilises „Kerko-kellas“ ei ole meetriliselt rõhutu silp alati lühike (vormides *om*, *es*, *all*, *veel*, *sis*, *kui*, *veäp*, *vist*), näiteks sellistel värsiridadel:

- + - + - + - +

Mo e|mä aus sis joo|di, söö|di

+ + - + - + - +

Maa pääl kui lõp|nu oll' so or|jus

+ + - + - + - +

Kui va|lu|lik: veäp hav|va ma|nu

+ + - + - + - +

siin, mõ|te|ten, veel as|tu ma!

6.2.6. Kahesilbiline viimikosa

Nii silbilis-rõhulises jambis kui ka trohheuses on iktuste vahel ühesilbiline intervall ning neis võidakse värsirõhke sageli vahele jätta (st iktusi täidetakse mittepearõhusilpidega, pearõhku asendab siis kastrõhk). Kui aga värsirea lõpus olevate kolmesilbisõnade viimased (ja lühikesed) silbid on kastrõhuta, ei loeta värsi viimast silpi iktuseks – nii võib silbilis-rõhulises jambis ja ka trohheuses olla kahesilbiline viimikosa. (Põldmäe 2002: 100)

Meetrilises analüüsis ilmneb mitme värsirea lõpus kolmesilbililine sõna (*lustiga, mõtlema, magari, tagasi, häitsevä, näitsevä*), mille viimane (lühike) silp on kastrõhuta (st värsi viimases silbis iktus puudub). Kahesilbiline viimikosa on näiteks sellistel värsiridadel:

+ + - + - + - -

siin joosk|va lat|se lus|ti|ga!

+ + - + - + - -

nii jäi ma veel|gi mõt|le|ma:

- + - + - + - -

jo kül|män laut|sin ma|ga|si.

- + - + - + - -

so e|mäs võit|si ta|ga|si.

6.2.7. Riim

Riimi kontseptsiooni aitab määratleda rõhurühma mõiste. Rõhurühm on silpide grupp, mis algab rõhulise silbiga ja ulatub järgmise pea- või kastrõhusilbini. Rõhurühm võib värsis alata ükskõik millisest tugevast silbipositsioonist. Riim on seega kindlates värsipositsioonides fikseeritav vastavus mingite rõhurühmade või nende osade foneemikoostise vahel. Riimil on kolm osa: tugiala (rõhurühma esimese silbi esiserv, näiteks *terad* : *kerad*); riimisüda (rõhurühma esimese silbi tuum (vokaal või diftong) koos järgneva(te) tagaserva ja järgmise silbi esiservaga või ilma nendeta (näiteks *ema* :

tema)) ning riimiorg (riimisüdamele järgnev osa kuni järgmise rõhurühma esiservani). (Põldmäe 2002: 256–257) Riimidest on „Kerko-kellas“ kasutusel alliteratsioon; täis- ja liht-irdriim; võrdriimidest mees-, nais-, daktül- ja peonriim; liht- ja liitriimid; lõpp-, ees- ja siseriim ning ristriimid.

6.2.7.1. Alliteratsioon

Arvo Krikmanni (1994: 650) järgi koosneb alliteratsioon neljast suhtetüübist kahe või enama sõna algushääliku vahel. Esmalt kuuluvad „tugeva“ (2-alliteratsiooni) hulka juhud, kus nii sõnade alguskonsonandid kui ka neile järgnevad vokaalid (sõnade esisilpide tuumvokaalid) on samad (CV), ning juhud, kus sõnad algavad ühe ja sama vokaaliga ehk kui „nullkonsonandiga“ algavate sõnade esisilpide tuumvokaalid on samad (ØV) (Krikmann 1994: 650).

Teisalt esineb „tugeva“ alliteratsiooni kõrval „nõrk“ alliteratsioon (1-alliteratsioon), mis koosneb kahest allrühmast. Esimeses algavad sõnad ühe ja sama konsonandiga ja neile järgnevad vokaalid (esisilpide tuumvokaalid) on erinevad (C $\bar{V}$) ning teises allrühmas algavad sõnad erinevate vokaalidega ehk „nullkonsonandiga“ algavate sõnade esisilpide tuumvokaalid on erinevad (Ø $\bar{V}$). (Krikmann 1994: 650)

„Kerko-kellas“ võib leida näiteid kõigi nelja alliteratsioonitüübi kohta. CV-tüüpi alliteratsiooni (st kui sõna alguskonsonandid ja esisilpide tuumvokaalid on samad) võib leida sellistelt värsiridadelt: *Kas kõrd ka kerkokellä lüvväs; Kas kõrd mo aus ka juvvas, süvväs; lää lõunevahel lämmäl säääl; nii kavva, kayva emä arm; oh kerkokell, oh kerkokell.*

ØV-tüüpi alliteratsiooni (st kui „nullkonsonandiga“ algavate sõnade esisilpide tuumvokaalid on samad) kasutatakse murdeluuletuses kõige rohkem ning see esineb järgmistel värsiridadel: *Om asja ilman imelise; ja lõõja olli oma lell; Maa pääl kui lõpnu oll' so orjus; Es kaiba enämb huule hätä; So kää oma ohtjit kaknu; es kuule emä lihtsat meelt; So poja tee om ollu kitsa; ei lõo vist enämb oma lell; lää lõunevahel lämmäl säääl; säääl hauda kandva inemise; siin, mõteten, veel astu ma; see mäletüs om mulle hell; Ma tulli, kui so vaene korjus; Ma tulli, kui so vaene korjus; jo külmän lautsin magasi; ja kadonu so tõbe lõhn; ja kadonu so tõbe lõhn; see lõõjä om so oma lell; nii rasselt kaibap, ikep kell; so kässi lehmä, peni laknu; so oma poig es anna suud; poig*

harva üle kodo läve; so manu jõudse kooli teelt; sis tuuli, pilvi perän käve; nii kayva, kayva emä arm; Kui valulik: veäp hayva manu; liig hilda elo saatus karm; liig hilda elo saatus karm; Mo emä aus sis joodi, söödi; So havva päitsin orjavitsa; nüüt kate puu all häitsevä; vast laja küll na näitsevä; Kas kõrd mo aus ka juvvas, süvväs; oh kerkokell, oh kerkokell.

Veidi vähem esineb CV-tüüpi alliteratsiooni (st kui sõnad algavad sama konsonandiga, kuid esisilpide tuumvokaalid erinevad): lää lõunevahel lämmäl säääl; Oh kuule: kerkokellä lüvväs; see lööjä om so oma lell; Heng niikui taiva poole püvväs; nii rasselt kaibap, ikep kell; teed toda kävven mõtli ma; teed toda kävven mõtli ma; sääl saatva kooljat peijelise; siin jooskva latse lustiga; nii jäi ma veelgi mõtlemä; siin, mõteten, veel astu ma; Kõrd, talvel, kerkokellä löödi; ja lööja olli oma lell; see mäletüs om mulle hell; Es kaiba enämb huule hätä; Nii rahulik ja uhke nätä; so nägo olli kirstun kõhn; So käe oma ohtjit kaknu; ja sälgä tõstnu toobripuud; So kässi lehmä, peni laknu; so oma poig es anna suud; sis tuuli, pilvi perän käve; Kui valulik: veäp havva manu; vast laja küll na näitsevä; Kas kõrd ka kerkokellä lüvväs; ei löö vist enämb oma lell; Kas kõrd mo aus ka juvvas, süvväs.

ØV-tüüpi alliteratsiooni (st kui „nullkonsonandiga“ algavate sõnade esisilpide vokaalid on erinevad) esineb „Kerko-kellas“ kõige vähem: so oma poig es aнна suud; Om asja ilman imelise; Mo emä aus sis joodi, söödi; ei löö vist enämb oma lell.

6.2.7.2. Täis- ja irdriim

Täisriimid on riimid, milles ühtivad kõik foneemid alates (esimese) riimisüdame (esimesest) vokaalist kuni riimi lõpuni (Põldmäe 2002: 260). Täisriimi kasutus on „Kerko-kellas“ ulatuslik (*talo* : *palo*, *pääl* : *sääl*, *lüvväs* : *püvväs*, *lell* : *kell*, *löödi* : *söödi*, *lell* : *hell*, *korjus* : *orjus*, *magasi* : *tagasi*, *armastanu* : *manu*, *hätä* : *nätä*, *lõhn* : *kõhn*, *toobripuud* : *suud*, *kaknu* : *laknu*, *läve* : *käve*, *teelt* : *meelt*, *arm* : *karm*, *orjavitsa* : *kitsa*, *häitsevä* : *näitsevä*, *lüvväs* : *süvväs*, *lell* : *kerkokell*), seejuures riimub enim sõna *kell* (*hell* : *lell* : *kerkokell*), mille kordus esineb tekstis läbivalt.

Täisriimide kõrval on murdeluuletuses kasutusel ka liht-irdriimid. „Kerko-kellas“ on liht-irdriimid *imelise* : *inemise* (liht-irdriimides on riimuvates sõnades erinevad ainult riimisüdame ja riimioru konsonandid (Põldmäe 2002: 260)).

6.2.7.3. Riimide jagunemine silbiarvu järgi

Silbiarvu järgi jagunevad riimid võrdsilbilisteks ehk võrdriimideks ja mittevõrdsilbilisteks ehk lahkriimideks. Võrdriimid on nii mees- (ükssilp-), nais- (kakssilp-), daktül- (kolmsilp-) kui ka peonriimid (ehk nelisilpriimid) jm. (Põldmäe 2002: 261) „Kerko-kellas“ on kasutusel kõik neli võrdriimi.

Meesriimidest esinevad näiteks *pääl : sääl, lell : kell, lell : hell, lõhn : kõhn, teelt : meelt, arm : karm*. Naisriimidest ilmnevad *talo : palo, lüvväs : püvväs, löödi : söödi, korjus : orjus, hätä : nätä, kaknu : laknu, läve : käve, lüvväs : süvväs*. Daktülriimid on näiteks *magasi : tagasi, häitsevä : näitsevä*. Peonriimidest on kasutusel *imelise : peijelise* ja *imelise : inemise*.

6.2.7.4. Liht- ja liitriim

Samakõlastatud sõnade arvu järgi on olemas liht- (st ühest sõnast moodustatud) ja liitriimid (st mitmesõnalised riimid, mis võivad koosneda kahest või enamast sõnast), seejuures eristatakse liht- ja liitriimi vahevormi (üks sõna riimub kahe või enama sõnaga) (Põldmäe 2002: 261).

Enamasti esinevad murdeluuletuses liitriimid (näiteks *talo : palo, pääl : sääl, lell : kell*), paaril korral aga liitriimid (*mõtli ma : lustiga, mõtlema : astu ma*).

6.2.7.5. Riimi asend värsis

Põldmäe (2002: 262) järgi on eesti luule enamasti lõppriimiline, kuid esineb ka ees-, sise- ja põrkriimi. Murdeluuletuses on ohtralt lõppriimi (näiteks *armastanu : manu*), üksikul juhul ka eesriimi (*Kui imelik : Kui valulik, So havva : So poja*). Siseriimidest ilmnevad näiteks *lää lõunevahel lämmäl sääl; teed toda kävven mõtli ma; siin jooskva latse lustiga; nii jäi ma veelgi mõtlema; So kässi lehmä, peni laknu; So havva päitsin orjavitsa; So poja tee om ollu kitsa; vast laja küll na näitsevä*.

6.2.7.6. Riimi asend salmis

Salmis võib riime positsioonide järgi jaotada kas paaris- (*aabb*), süli- (*abba, abbba*), rist- (*abab*), sega- või lausriimiks (*aaa, aaaa* jm). Riimita värsid on orbvärsid ehk orvud. (Põldmäe 2002: 262) „Kerko-kellas“ on järjekindlalt kasutatud ristiime (*abab*):

- Nii vaikse kodokülä talo,* (a)
kui undse Wooremäe pääl. (b)
Teed kabelihe üle palo (a)
lää lõunevahel lämmäl sääl. (b)

6.2.8. Meetrilise analüüsi kokkuvõte

Meetrilise analüüsi kokkuvõtteks võib väita, et „Kerko-kell“ on kirjutatud silbilis-rõhulises jambis ning umbes poolte värsiridade algul moodustatakse jamb esimeses jalas prokliitilise vormiga. Ilmneb rõhkude dissimilatsioon. „Kerko-kellas“ ei järgita rangelt värsirõhkusid, rõhutud silbid võivad jambilistes värssides olla iktuse positsioonis ning meetriliselt rõhutud silbid ei pruugi alati olla lühikesed.

Riimiliselt on „Kerko-kellas“ kasutusel alliteratsioon (kõige rohkem on ØV-alliteratsiooni, pisut vähem C $\bar{V}$ -alliteratsiooni ning vähesel määral CV- ja Ø $\bar{V}$ -alliteratsiooni). Väga palju esineb täisriimi, üksikul juhul ka liht-irdriimi. Võrdriimidest ilmneb kõige rohkem naisriime, seejärel meesriime, vähe esineb daktül- ja peonriime. Enamjaolt on levinud lihtriimid, paaril korral liitriimid. Järjekindlalt kasutatakse lõppriime, vähem aga siseriime ning üksikutel juhtudel eesriime. „Kerko-kell“ on läbivalt kirjutatud ristiimides (*abab*).

Kokkuvõte

Magistritöö eesmärk on analüüsida keeleliselt Gustav Suitsu tartumurdelist luulet, eelkõige tartumurdelist „Kerko-kella“, võrreldes nii 1913. aasta originaalteksti kui ka järgnevate aastate uustrükke. Töö hüpoteesiks on väide, et murdeluulet on redigeeritud põhjaeestipärasemaks. Magistritöös on kuus sisupeatükki.

Magistritöö esimene peatükk on Tartu murdeluulest. Esmalt on antud ülevaade Tartu murdest, mis koosneb neljast suuremast rühmast: põhjarühm (Tartu-Maarja, Kodavere Kavastu), idarühm (Võnnu, Kambja), lõunarühm (Otepää, Rõngu, Sangaste) ja läänerühm (Rannu, Puhja, Nõo murrak). Tartu murdele iseloomulikud tunnused on näiteks konsonantide epenteetiline palatalisatsioon, *h* kadu sõna algul ja järgsilpides ning piiratum afrikaatide ja vokaalharmoonia kasutus Võru murdega võrreldes. Häälduslikest joontest esineb Tartu murdes vormiti teise välte asemel kolmandat vältet, nasaalide ja liikvidate järel on lühike klusiil ning diftongide järelkomponendid lühenevad, madalduvad ja assimileeruvad. Morfoloogias on noomenite inessiivis ja essiivis *n*-lõpp, illatiivis aga *de*-lõpp, mitmuse nominatiiv on ajaloolise tunnuset, verbivormides on preesensi ainsuse kolmandas pöördes *p*-lõpp.

Esimeses peatükis võrreldakse Gustav Suitsu murdeluules esinevaid Tartu murdele iseloomulikke tunnuseid teiste autorite (nagu Käsü Hans, Gustav Adolph Oldekop, Friedebert Tuglas, Henrik Visnapuu, Mats Traat ja Urmas Karu) murdeluules esinevate tunnustega. Tabeli 1 andmed osutavad, et kõikidele tartumurdelistele autoritele on iseloomulikud jooned *o*- ja *ä*-harmoonia, geminatsioon verbides, siirdehäälik *v*, afrikaat, sise- ja klusiilikadu, ajaloolise tunnuset mitmuse nominatiiv, *t*-lõpp preesensi ainsuse teises pöördes, verbivorm *om* ning *va*-lõpp mitmuse kolmandas pöördes. Vaid Suitsule omased Tartu murde jooned on *ü*-harmoonia ja *h* püsi *hr*-ühendis, aga ka demonstratiivpronoomenite *nu* ja *tu* kasutus.

Magistritöö teises peatükis käsitletakse Gustav Suitsu lõunaeestilist murdeluulet („Võnnu motiive“ (1950) ja „Kerko-kell“ (1913)). Mõlemas murdeluuletuses on nii sarnasusi (näiteks *p*-lõpp preesensi ainsuse kolmandas pöördes, *n*-inessiiv, ajaloolise

tunnuseta nominatiivi mitmus, *i*-imperfekt, *nu*-kesksõna, geminatsioonid) kui ka erinevusi (järgsilbi *o* ja vokaalharmonia kasutus). Lisaks antakse peatükis infot Gustav Suitsu sünnikodu ja perekonna kohta (Suits oli pärit Tartumaalt Võnnust nagu ka tema esivanemad). Tartu murdealal paikneva Võnnu murraku (mida on nimetatud ka Tartu-Võru sega-alaks) tunnused on sõnaalguline afrikaat, täielik vokaalharmonia, järgsilbi *o*, tüvekonsonandi geminatsioon, pikkade kõrgete vokaalide alanemine, nõrga astme diftongide assimilatsioon, *n*- ja *h(n)*-inessiiv, *st*-translatiiv, *ga*-komitatiiv ja *e*-imperfekt.

Magistritöö kolmandas peatükis analüüsitakse keeleliselt „Kerko-kella“ originaalteksti. Keeleline analüüs hõlmab häälikulisi jooni, noomeni- ja verbimorfoloogiat ning sõnavara. „Kerko-kella“ originaalteksti keelelise analüüsi põhjal saab järeldada, et murdeluuletuses esineb väga palju lõunaeeesti murretele omaseid tunnuseid (näiteks madalate vokaalide püsi, siirdehäälik *v*, *s*-translatiiv, *mb*-komparatiiv jm), aga ka Tartu murde jooni (seejuures Võnnu murraku murdetunnuseid, nagu järgsilbi *o*, nasaalide ees ei kõrgene keskkõrged vokaalid jm) ning Võru murde jooni (järgsilbi *e*, sõnaalguline *h*, järeldatalisatsioon). Samuti leidub põhjaeeesti jooni (näiteks sõnaalguline *t* ja *si*-imperfekt). „Kerko-kellas“ on põhiliselt kasutusel lõunaeeesti murdealal levinud sõnavara.

Magistritöö neljas peatükk on „Kerko-kella“ eri redaktsioonidest. Esmalt on esitatud murdeluuletuse tekstiajalugu. Redaktsioonide võrdlus sisaldab redaktsioonide ülevaadet aastakümnete kaupa ning sellest ilmneb, et 1913. aasta originaaltekstist saab baastekst, mille alusel ilmuvad järgmised redaktsioonid kas suuremate või väiksemate muudatustega, ning et kujuneb kaks suunda: lõunaeeestiline (tartumurdeline) ja põhjeestipärane. 1920.–1940. aastatel on redaktsioonides tehtud rohkelt muudatusi (see on muudatuste kõrgaeg), 1950.–1970. aastatel ilmneb vähese redigeerimise tendents, 1980. aastad on üleminekuaeg, mil uustrukke hakatakse rohkem redigeerima, ning 1990.–2000. aastatel tehakse redaktsioonides muudatusi aktiivselt.

Neljandas peatükis on vaadeldud veel redaktsioonide tekstipaigutuse erinevusi (põhjused enamasti tingitud ruumipuudusest). Ortograafias on käsitletud vana kirjaviisiga seotud eripärasid (tunnuslik vaid 1920.–1940. aastate redaktsioonidele); palatalisatsiooni (mille väljajätt on erandlik), interpunktsioonilisi muudatusi (esineb redaktsioonides rohkesti); stiililisi parandusi (salmide väljajätt, sõnade lühendamised ja

asendused); suurt ja väikest algustähte (varieerub ennekoike 1920.–1940. aastate redaktsioonides) ning kokku- ja lahkukirjutust (mis on redaktsiooniti erinev olnud juba pealkirjas (ka sisukorra pealkirjas), kuid vaheldub ka murdeluuletuses). Redaktsioonide võrdluse peatükis on eraldi käsitletud kirjavigu, mida kohtab eri redaktsioonides suuremal või väiksemal määral, ning tehnilisi probleeme, mille esinemine on erandlik.

Neljas peatükk sisaldab ka originaalteksti ja Voolaine setukeelse „Ker’kokella“ keelelist võrdlust, milles võib täheldada nii sarnasusi kui ka erinevusi. Näiteks on mõlemale autorile tunnuslik palatalisatsiooni märkimine. Samuti püsivad murdeluuletustes pikad madalad vokaalid, ilmnevad *ai*-diftong ja vokaal *i* diftongi lõpul. Iseloomulikud tunnused on ka sisekaolised vormid, siirdehäälik *v*, klusiilide tugevnemine, afrikaat, konsonantide geminatsioonid, *he*-illatiiv, *s*-translatiiv, *s*-lõpp oleviku umbisikulises vormis, *s*-tunnuseline konditsionaal, nii *i*-, *e*-, *si*- kui ka *se*-imperfekt, lõputa preesensi ainsuse esimene pööre, *va*-lõpp mitmuse kolmandas pöördes, eituspartiklite *es* ja *ei* kasutus, murdelised *da*-infinitiivi vormid ja *nu*-kesksõna.

Erinevus on see, et Suitsul esineb vokaalharmoonia piiratumalt, Voolainel aga ulatuslikult. Suitsul ei ole larüngaalklusiili märgitud, kuid Voolainel on. Suitsul ei ole keskkõrged vokaalid nasaalide ees kõrgenenud, Voolainel need kõrgenevad. Suitsul esineb põhjaeestiline sõnaalguline *t*, Voolainel seevastu lõunaeestiline *n*. Sõnaalgulise *h* kasutus on Voolainel järjekindel, Suitsul aga tagasihoidlikum. Suitsul ilmneb tartupärane *n*-inessiiv, Voolainel Võru murdele omane *h*-inessiiv. Adverbis esineb Suitsul *mb*-liide, Voolaine kasutab tugevaastmelist varianti (*p*-liide). Suitsul ilmneb lõunaeesti *n*-lõpuline *des*-gerundiiv, Voolainel on see aga *h*-lõpuline. Suitsu „Kerko-kellas“ on kasutatud *n*-ö kohandatud lõunaeesti keelt, mis on kirjakeelsele lugejale kergesti mõistetav. Voolaine setukeelses „Ker’kokellas“ esineb rohkem lõunaeesti murretele omaseid vorme.

Magistritöö viiendas peatükis on keeleliselt analüüsitud „Kerko-kella“ eri redaktsioone nii häälduse, muutevormide kui ka sõnavara aspektist. Eri redaktsioonide keelelise analüüsi kokkuvõtteks selgub, et murdeluuletuse redaktsioonides toetutakse enamasti 1913. aasta originaalile (erandid on vormid *lööjä*, *mäletüs* ja *jooskva*, mille asemel on redaktsioonides pigem kasutusel *lööja*, *mälestüs* ja *jooksva*).

1920.–1940. aastate uustrükkides on „Kerko-kella“ redigeeritud väga palju, seejuures on levinud põhjaeestipäraste vormide kasutus (näiteks *astun*, *ema*, *hilja*). Ka 1950.–1970. aastate redaktsioonides võib märgata põhjaeestipäraste vormide esinemist (nagu *su*, *nüüd*, *on*), seda aga vähesel määral. Kirjakeelseid vorme hakatakse lõunaeesti vormidega asendama 1980. aastatest alates (n-ö üleminekujärk). Selline põhjaeestipärastamise tendents jätkub aktiivselt 1990.–2000. aastatel, kuid 1920.–1940. aastatega võrreldes on see siiski tagasihoidlikum.

Kuigi Gustav Suitsu lõunaeestiliste (tartumurdeliste) vormide kasutus on murdeluuletuse redaktsioonides domineerival kohal ning põhjaeesti vormide kasutust võib pidada pigem erandlikuks, saab sellegipoolest kinnitada töö hüpoteesi – 1913. aasta „Kerko-kella“ originaalteksti on aastakümnete jooksul redigeeritud põhjaeestipärasemaks. Kas ja millisel moel põhjaeestipärasemaks muutmise tendents areneb, võiks olla uurimisteema tulevikus.

Magistritöö kuues peatükk käsitleb meetrikat. Esmalt on selgitatud luule, meetrika ja värsisüsteemi mõisteid, aga ka jambi mõistet, selle tunnuseid ja kohta eesti luules. Jamb on ühesilbilise anakruusiga värsimõõt, mille anakruus võib koosneda rõhulistest või rõhututest silpidest ning mille iktuste vahel on ühesilbiline intervall. Jambi koht eesti luules on ajapikku kinnistunud, Eesti luuletajad (nagu Juhan Liiv, Gustav Suits jt) on õppinud kasutama jambi, kuigi see eesti keelde ei sobi.

Meetrilises analüüsis vaadeldakse, kuidas on „Kerko-kell“ jambi sobitunud ning millised riimitüüpe selles võib leida. Ilmneb, et „Kerko-kellas“ moodustatakse jamb umbes poolte värsiridade algul esimeses jalas prokliitilise vormi kasutusega. Esineb ka rõhkude dissimilatsioon. Samuti võivad „Kerko-kellas“ rõhutud silbid olla iktuse positsioonis ning meetriliselt rõhutud silbid ei pruugi alati olla lühikesed. Jambile omaselt esineb murdeluuletuses kaheasilbiline viimikosa.

Riimitüüpidest võib leida rohkelt alliteratsiooni ja täisriimi, vähe on kasutatud liht-irdriimi. Võrdriimi tüüpidest esineb palju naisriime, aga ka meesriime, vähem ilmneb daktül- ja peonriime. Tunnuslik on ka lihtriimide kasutus, erandlikud on liitriimid. Riimi asendi järgi värsis võib eristada läbivat lõppriimi, vähem on levinud ees- ja siseriimid. Riimi asendi järgi salmis kasutatakse „Kerko-kellas“ järjekindlalt ristriime.

Magistritöö lõpuosas on peale kokkuvõtte esitatud lühendid ja kihelkonna lühendid, materjali allikad, kirjandus ning ingliskeelne resümee. Magistritöö lisades on „Kerkokell“ kirjakeelses tõlkes (lisa 1) ning setukeelne „Ker'kokell“ (1924) (lisa 2).

Lühendid

adj – adjektiiv

adv – adverb

CV – „tugev“ alliteratsioon (2-alliteratsioon), milles sõnade alguskonsonandid ja neile järgnevad vokaalid on samad

C $\bar{V}$ – „nõrk“ alliteratsioon (1-alliteratsioon), milles sõnad algavad ühe ja sama konsonandiga ja neile järgnevad vokaalid on erinevad

da-inf – *da*-infinitiiv

dempron – demonstratiivpronoomen

eL – lõunaeestiline

EP – konsonantide epenteetiline palatalisatsioon

FT – Friedebert Tuglas

GAO – Gustav Adolph Oldekop

gen – genitiiv

GS – Gustav Suits

HV – Henrik Visnapuu

ill – illatiiv

ine – inessiiv

K – „Kerko-kell“

K – Kodu-Eesti redaktsioon

knd – konditsionaal

komp – komparatiiv

KS – Käsü Hans

MT – Mats Traat

neg – negatiiv

n-ger – *n*-lõpuline gerundiiv

nom – nominatiiv

pl – pluural

pl1 – pluurali esimene pööre

pr – preesens

PV – Paulopriit Voolaine

S – tugev silbipositsioon

sg – singular

sg1 – singulari esimene pööre

sg2 – singulari teine pööre

sg3 – singulari kolmas pööre

subst – substantiiv

UK – Urmas Karu

V – Välis-Eesti redaktsioon

VM – „Võnnu motiive“

W – nõrk silbipositsioon

ØV – „tugev“ alliteratsioon (2-alliteratsioon), milles sõnad algavad ühe ja sama vokaaliga

ØV̄ – „nõrk“ alliteratsioon (1-alliteratsioon), milles sõnad algavad erinevate vokaalidega

Kihelkondade lühendid

Amb – Ambla

Ann – Anna

Ans – Anseküla

Aud – Audru

Emm – Emmaste

Hag – Hageri

Han – Hanila

Har – Hargla

Hel – Helme

HJn – Harju-Jaani

Hlj – Haljala (rannikumurre)

HljK – Haljala (keskmurre)

Hls – Halliste

HMd – Harju-Madise

Hää – Häädemeeste

Iis – Iisaku (idamurre)

IisK – Iisaku (keskmurre)

IisR – Iisaku (rannikumurre)

Jaa – Jaani

JJn – Järva-Jaani

JMd – Järva-Madise

Juu – Juuru

Jõe – Jõelähtme (rannikumurre)

JõeK – Jõelähtme (keskmurre)

Jõh – Jõhvi

Jäm – Jämaja

Jür – Jüri

Kaa – Kaarma
Kad – Kadrina
Kam – Kambja
Kan – Kanepi
Kei – Keila
Khk – Kihelkonna
Khn – Kihnu
Kir – Kirbla
KJn – Kolga-Jaani
Kod – Kodavere (idamurre)
KodT – Kodavere (Tartu murre)
Koe – Koeru
Kos – Kose
Kra – Kraasna
Krj – Karja
Krk – Karksi
Krl – Karula
Kse – Karuse
Ksi – Kursi
Kul – Kullamaa
Kuu – Kuusalu (rannikumurre)
KuuK – Kuusalu (keskmurre)
Kõp – Kõpu
Käi – Käina
Kär – Kärla
Lai – Laiuse
Lei – Leivu
Lih – Lihula
LNg – Lääne-Nigula
Luk – Luke
Lut – Lutsi

Lüg – Lüganuse
Mar – Martna
Mih – Mihkli
MMg – Maarja-Magdaleena
Muh – Muhu
Mus – Mustjala
Mär – Märjamaa
Nis – Nissi
Noa – Noarootsi
Nõo – Nõo
Ote – Otepää
Pai – Paide
Pal – Palamuse
Pee – Peetri
Pha – Püha
Phl – Pühalepa
Pil – Pilistvere
PJg – Pärnu-Jaagupi
Plt – Põltsamaa
Plv – Põlva
Pst – Paistu
Puh – Puhja
Pär – Pärnu
Pöi – Pöide
Rak – Rakvere
Ran – Rannu
Rap – Rapla
Rei – Reigi
Rid – Ridala
Ris – Risti
Rõn – Rõngu

Rõu – Rõuge
Räp – Rápina
Saa – Saarde
San – Sangaste
Se – Setumaa
Sim – Simuna
SJn – Suure-Jaani
TMr – Tartu-Maarja
Tor – Tori
Trm – Torma
Trv – Tarvastu
Tõs – Tõstamaa
Tür – Türi
Urv – Urvaste
Vai – Vaivara
Var – Varbla
Vas – Vastseliina
Vig – Vigala
Vil – Viljandi
VJg – Viru-Jaagupi
Vll – Valjala
VMr – Väike-Maarja
VNg – Viru-Nigula
Vor – Vormsi
Võn – Võnnu
Vän – Vändra
Äks – Äksi

Materjali allikad

Ajast... = Ajast aega. Eesti luulet läbi aegade 2002. Koost. Marika Vingissar. Tallinn: Varrak.

Ambur jt = Ambur, P., A. Kask, J. Roos, A. Vaigla, J. V. Veski 1936. Valimik kirjandust keskkooli III klassile (VII õppeaasta). Toim. P. Ambur, A. Kask, H. Rajamaa, J. Roos, A. Vaigla, J. V. Veski. – Keel ja Kirjandus 43. Tartu: Loodus, 343–344.

Eesti ballaad... = Eesti ballaad. Antoloogia XVII–XX sajand 2003. Koost. Arne Merilai. Tallinn: Tänapäev.

Eesti kirjandus... = Eesti kirjandus tekstides. Lugemik keskkoolile. I osa 1996. Koost. Märt Hennoste. Tallinn: Avita.

Eesti luule... = Eesti luule kulda. Eesti riigi sünnipäevaks 2002. Koost. Peep Ilmet. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Eesti luulet... = Eesti luulet 1. Valimik VIII ja IX klassile 1981. Koost. Ragna Jõesaar, Karl Muru. Tallinn: Eesti Raamat.

Eesti lüürika... = Eesti lüürika. Valimik Kr. J. Petersonist tänapäevani 1958. Esimene köide. Koost. Arvo Mägi. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

Eesti nüüdislüürika... = Eesti nüüdislüürika. Uuemate luuletajate värsipõimik 1929. Koost. Gustav Suits. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

ELA = Eesti luule. Antoloogia aastaist 1637–1965 1967. Koost. Paul Rummo. Tallinn: Eesti Raamat.

ELA I = Eesti luule antoloogia I 1998. Koost. Raivo Kuusk. Tallinn: Avita.

ELKK = Eesti luule. Kuldne klassika. Tuhat luuletust klassikutelt 2005. Koost. Kirjastus SE&JS. Teine trükk. Tallinn: SE&JS.

Eluluule 2008. Koost. Peep Ilmet. Tallinn: Varrak.

Emalaulud... = Emalaulud. Luuletusi emast ja emale 1972. Koost. Endel Priidel. Tallinn: Eesti Raamat.

- Estnisk... = Estnisk Skönlitteratur. För C-nivån 1981.** Koost. Virve Raag. Uppsala Universitet: Finsk-ugriska Institutionen.
- Grünthal-Ridala, Villem 1923.** Eesti kirjanduse ajaloo lugemik. II jagu. Tartu: Noor-Eesti.
- Hamburg jt = Hamburg, P., A. Kask, J. Roos, A. Vaigla, J. V. Veski 1936.** Valimik kunstlühirakat keskkooli III klassile. Toim. P. Ambur, A. Kask, H. Rajamaa, J. Roos, A. Vaigla, J. V. Veski. – Keel ja Kirjandus 36. Tartu: Loodus, 16–17.
- Hamburg, Paul 1934.** Eesti uusromantika lühirakuid. – Keel ja Kirjandus 5. Tartu: Loodus, 63.
- Hennoste, Märt 1993.** Kirjanduse lugemik 9. klassile. Tallinn: Koolibri.
- Hennoste, Märt 1997.** Väike Eesti kirjanduslugu. IX klassi õpik-lugemik. Teine, parandatud ja täiendatud trükk. Tallinn: Koolibri.
- Ime... = Ime kütken tähe poole kist. Eesti murdeluule antoloogia 2002.** Koost. Siim Kärner. Viljandi: Print Best.
- Kampmann, Mihkel 1920.** Kooli Lugemiseraamat. Kolmas jagu. Viies, parandatud ja täiendatud trükk. Tallinn: Gustaw Pihlakas.
- Laur, Hugo, Voldemar Vent 1934.** Deklamatsioonide kogu I. Tallinn: Töökool.
- Mihkla, Karl 1934.** Eesti kirjanduse ülevaade III. Noor-Eesti kirjandus. Stilistika. Koost. Bernhard Sööt. Tööraamat gümnaasiumi viimasele klassile. Esimene vihik. Tartu: Noor-Eesti.
- Mihkla, Karl 1935.** Eesti kirjanduse ülevaade III. Noor-Eesti kirjandus. Bernhart Sööt: Stilistika. Tööraamat gümnaasiumi viimasele klassile. Esimene vihik. Teine, täiendatud trükk. Tartu: Noor-Eesti.
- Mihkla, Karl 1939.** Eesti kirjanduse ülevaade III. K. Taev: ülevaated väliskirjandusest ja esteetikast. Tööraamat gümnaasiumi ja kõrgema kutsekooli viimsele klassile. Kolmas, täiendatud trükk. Tartu: Noor-Eesti.
- Mihkla, Karl 1940.** Eesti uusim kirjandus. Kirjanduslikud loengud ühes kirjandusmetoodikaga algkooliõpetajaile. Tallinn: G. Roht.
- Mihkla, Karl 1942.** Valimik kirjandust gümnaasiumile. I klass. Tallinn: Eesti Kirjastus.
- Mihkla, Karl 1943.** Valimik kirjandust gümnaasiumile. I klass. Teine, muutmata trükk. Tallinn: Eesti Kirjastus.

- Põimik koduluulet 1946.** Koost. Jaan Lõoke. Geislingen: Eddy.
- Rahutu... = Rahutu mõte. Eesti luule valimik keskkoolile 1970.** Koost. Nikolai Remmel. Tallinn: Eesti Raamat.
- Raielo, August 1943a.** Valimik kirjandust gümnaasiumile. II klass. Lisa: lühike ülevaade kirjandusloost. Tallinn: Eesti Kirjastus.
- Raielo, August 1943b.** Valimik kirjandust gümnaasiumile. II klass. Lisa: lühike ülevaade kirjandusloost. Teine, muutmata trükk. Tallinn: Eesti Kirjastus.
- Rebane, Mihkel 2003.** Eesti kirjandus kutseõppeasutustele. Tallinn: Ilo.
- Riismaa jt = Riismaa, Pille, Astrid Rätsep, Tiina Õunapuu 2002.** Eelmise sajandi eesti kirjandus. Tallinn: Künnimees.
- Sadaviiskümmend... = Sadaviiskümmend aastat eesti luulet. Valik armastuse-, looduse-, kodu- ja isamaalaule 1936.** Koost. Jaan Kärner. Tartu: Eesti Kirjastuse Kooperatiiv.
- Sinikangas... = Sinikangas. Valimik eesti lüürikat 1948.** Toim. Aino Kosesson. Koost. Karl Kesa. Geislingen (Steige): Carl Maurersche Buchdruckerei.
- Suits, Gustav 1913.** Tuulemaa. Luuletused 1905–1912. Tartu: Noor-Eesti.
- Suits, Gustav 1920.** Tuulemaa. Luuletused 1906–1913. Teine, täiendatud trükk. Tallinn: Varrak.
- Suits, Gustav 1933.** Aastate aknal. Valitud luuletisi 1900–1930. Tartu: Noor-Eesti.
- Suits, Gustav 1937–38.** Kerko-kell. – Haritlane (talv), 8–9.
- Suits, Gustav 1938.** Kogutud luuletused. Tartu: Eesti Kirjastuse Kooperatiiv.
- Suits, Gustav 1945.** Kerkokell. – Teataja. Poliitika, kultuuri, ühiskonna- ja noorteprobleemide häälekandja, 2. aastakäik, 23. mai, nr 21 (30), 2.
- Suits, Gustav 1946.** Kerkokell. – Viiking. Kirjanduse, kunsti ja kultuuri magasin (juuli), 29.
- Suits, Gustav 1953.** Tuulemaa. Kolmas trükk. Stockholm: Vaba Eesti.
- Suits, Gustav 1959.** Luuletused. Koost. Debora Vaarandi. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Suits, Gustav 1963.** Kogutud luuletused. Koost. Kalju Lepik. Stockholm: Eesti Kultuuri Koondis.
- Suits, Gustav 1964.** Luuletused. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

- Suits, Gustav 1979.** Luulet. Koost. Ello Säärts. Tallinn: Eesti Raamat.
- Suits, Gustav 1983.** Valitud luuletused. Stockholm: Rootsi-Eesti Õpperaamatu Fond.
- Suits, Gustav 1992.** Luule. Koost. Nigol Andresen. Tallinn: Eesti Raamat.
- Suits, Gustav 2000 [tiitellehel 1940].** Kerkokell. Tartu: Greif.
- Suits, Gustav 2007.** Elutules ja ajatuultes. Koost. Karl Muru. Tallinn: Tänapäev.
- Sõnarine... = Sõnarine. Eesti luule antoloogia 1989.** Esimene köide. Koost. Karl Muru. Tallinn: Eesti Raamat.
- Tamman, Voldemar 1930.** Huvitaja. VI jagu. Lugemik algkooli VI õppeaasta jaoks. Tartu: V. Tamman.
- Tamman, Voldemar 1933.** Huvitaja. VI jagu. Lugemik algkooli VI õppeaasta jaoks. Teine trükk. Tartu: V. Tamman.
- Tamman, Voldemar 1935.** Huvitaja. VI jagu. Lugemik algkooli VI õppeaasta ja keskkooli I kl. jaoks. Tartu: V. Tamman.
- Tuulekannel... = Tuulekannel. Põimik eesti luulet 1948.** Toim. Henno Jänes. Helsinki: Kauppalehti Oy:n Kirjapaino.
- Vaigla, Aleksander 1936.** Deklamatsioon. Toim. P. Ambur, A. Kask, H. Rajamaa, J. Roos, A. Vaigla, J. V. Veski. – Keel ja Kirjandus 40. Tartu: Loodus, 93–94.
- Valik... = Valik eesti luulet. Õppeabimaterjal 1989.** Koost. J. Greim, S. Haavik. Tallinn: ENSV Riiklik Hariduskomitee.
- Valimik kirjandust I 1945.** Toim. Herman Rajamaa. S.I.: Teataja.
- Vrager, Elmar 1990.** Kuidas minust sai murdeluuletaja. – Triinu 149 (suvi), 31–33.

Kirjandus

Andresen, Nigol 1973. Tuulemaa. Pilguheite Gustav Suitsu luule teise perioodi. – Keel ja Kirjandus 11, 653–664.

Annus jt = Annus, Epp, Luule Epner, Ants Järv, Sirje Olesk, Ele Süvalep, Mart Velsker 2001. Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri.

EKA I = Eesti kirjanduse ajalugu I köide. Esimestest algetest XIX sajandi 40-ndate aastateni 1965. Toim. Aarne Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat.

EKI fonoteek = Eesti Keele Instituudi fonoteek;
<http://www.eki.ee/murded/fonoteek/index.php?map=tartu>. Vaadatud 14.05.2015.

EKP = Eesti kirjandus paguluses XX sajandil 2008. Toim. Piret Kruuspere. Tallinn: Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

EMJK = Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg 2009.
Eesti murded ja kohanimed. Toim. Tiit Hennoste. Teine, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

EMS I,4 = Eesti murrete sõnaraamat, I köide, 4. vihik. 1996. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

EMS I,5 = Eesti murrete sõnaraamat, I köide, 5. vihik. 1997. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

EMS II,8 = Eesti murrete sõnaraamat, II köide, 8. vihik. 1998. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

EMS II,9 = Eesti murrete sõnaraamat, II köide, 9. vihik. 1999. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

EMS II,10 = Eesti murrete sõnaraamat, II köide, 10. vihik. 2001. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

EMS III = Eesti murrete sõnaraamat III (K). 2001. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

EMS III,14 = Eesti murrete sõnaraamat, III köide, 14. vihik. 2003. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

- EMS V** = Eesti murrete sõnaraamat V (L–M). 2009. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- EMS V,24 2013** = Eesti murrete sõnaraamat, V köide, 24. vihik. 2013. Toim. Mari-Liis Kalvik, Mari Kendla, Tiina Laansalu, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Erelt, Tiit 1983.** Andrus Saareste ja keelekorraldus. – Kirjakeel 1983. Tallinn: Valgus, 18–37.
- Erelt, Tiit 2002.** Eesti keelekorraldus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- GSPF 1998** = **Gustav Suits. Personaalbibliograafia. Fondinimestik 1998.** Koost. Külli Tamkivi, Tiina Koiva, Krista Pisuke. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Hennoste, Tiit 1997.** Hüpped modernismi poole: Eesti 20. sajandi kirjandusest Euroopa modernismi taustal. 25. loeng. – Vikerkaar 10–11, 142–149.
- Hennoste, Tiit 2003.** Kaanon. Kaanan. – Eurooplaseks saamine. Kõrvalkäija altkulmupilk. Artikleid ja arvamus 1986–2003. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 178–188.
- Hennosto, Tiit 2006.** Noor-Eesti kui lõpetamata enesekoloniseerimisprojekt. – Noor-Eesti 100. Kriitilisi ja võrdlevaid tagasisivaateid. Koost. ja toim. Elo Lindsalu. Tallinn: Tallinna Ülikool, 9–38.
- Hennoste, Tiit 2014.** Lõuna-eesti keel ja eesti kirjanduslik avangard. Looming 1, 97–107.
- Hint, Mati 2009.** Tartu keele avaliku kasutamise taandareng vajab täpset dokumenteerimist. – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat VIII 2009. Tartu: Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus, 89–94.
- Iher, Leili 2009.** Ühe Võnnu mehe retk murdeluulesse. – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat VIII 2009. Tartu: Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele ja kultuuriuuringute keskus, 95–104.
- Iher, Leili 2011.** Gustav Suitsu jälil. Fakte ja mõtisklusi. Toim. Brita Melts. Tallinn: Varrak.
- Ime... = Ime kütken tähe poole kist. Eesti murdeluule antoloogia 2002.** Koost. Siim Kärner. Viljandi: Print Best.

- Kallas, Aino 1921.** Noor-Eesti. Näopildid ja sihtjooned. Tõlk. Friedebert Tuglas. Tartu: Noor-Eesti.
- Karu, Urmas 2007.** Lehekuutuul ja ritsikasirin. Murdelaule mullusest sajandist. Tartu: Greif.
- Kask, Arnold 1970.** Eesti kirjakeele ajaloost I–II. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Keem, Hella 1970.** Tartu murde tekstid. Tallinn: Valgus.
- Kodotulõ'... = Kodotulõ'. Seto lugõmiku II osa 1924.** Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused XI. Tartu: Akadeemiline Emakeele Selts.
- Krikmann, Arvo 1994.** Vokaalide suhetest eesti alliteratsioonis. – Keel ja Kirjandus 11, 650–659.
- Kukk, Kersti 1974.** Eripärast sõnavara G. Suitsu loomingus aastail 1918–1930. Diplomitöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.
- Künnap, Ago 2007.** Veel läänemeresoome ja eesti eituspartiklite *ei, ep, es* päritolust. – Keel ja Kirjandus 12, 969–975.
- Laane, Lauri 1972.** Eripärast sõnavara G. Suitsu loomingus aastatel 1899–1917. Diplomitöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.
- Laanekask, Heli 1978.** Kirjanduspärandi uustrükkide keelelisest redigeerimisest E. Vilde romaani „Raudsed käed“ põhjal. – Sõnast tekstini. Tallinn: ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 149–157.
- Laanekask, Heli 2003.** Tartu ja tallinna keel 17. sajandi Liivimaal. – Õdagumeresoomõ hummogupiif. Läänemeresoome idapiir. Võro Instituudi toimõndusõq 15. Toim. Karl Pajusalu, Jan Rahman. Võro: Võro Instituut, 112–129.
- Laanekask, Heli 2004.** Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. Doktoritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Mihkla, Karl 1933.** Gustav Suits'u vanemaist ja lapsepõlvest. – Eesti Kirjandus, 522–528.
- Olesk, Sirje, Marin Laak 2008.** Noor-Eesti rollist eesti kirjandus- ja kultuuriloos. – Noor-Eesti kümme aastat: esteetika ja tähendus. METHIS. STUDIA HUMANIORA ESTONICA 1/2. Tartu: Eesti kirjandusmuuseum, 7–20.

- Peebo, Jaak 1998.** Keelekasutusest ajalehes „Tarto maa rahwa Näddali-Leht“. – Tarto maa rahwa Näddali-leht. Uurimusi ja allikmaterjale. Koost. Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 76–132.
- Peep, Harald 1989.** Henrik Visnapuu. Ühe elu- ja loometee piirjooni. Tallinn: Eesti Raamat.
- Põldmäe, Jaak 2002.** Eesti värsiõpetus. Monograafia. Teine trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Raag, Raimo 2008.** Talurahva keelest riigikeeleks. Tartu: Atlex.
- Zovo, Liis 2013.** Murdesõnad Gustav Suitsu hilisluules. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.
- Tartu PM = Tartu Postimees 2007.** – Urmas Karu esitleb Tartu murdes kirjutatud luulekogu; <http://tartu.postimees.ee/1721995/urmas-karu-esitleb-tartu-murdes-kirjutatud-luulekogu>. Vaadatud 14.01.2015.
- Terras, Victor 1970.** Poetic Form and Language Structure in Estonian Poetry. – Lituanus. Vol. 16, No 1. Ed. Antanas Klimas, Ignas K. Skrupskelis; http://www.lituanus.org/1970/70_1_02.htm. Vaadatud 09.05.2015.
- Tóth, Szilárd 2013.** Täpsustusi eesti kirjakeele viienda perioodi (1857–1905) hääbuva tartukeelse kirjasõna kohta. – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat XI–XII 2013. Tartu: Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus, 84–92.
- Urn, Merle 1978.** Eripärast sõnavara G. Suitsu loomingus 1930. aastal. Diplomitöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.
- Valmet, Aino 1993.** Käsü Hansu kaebelaul ja selle keelekasutus. – Akadeemia 1, 161–173.
- Veidemann, Rein 2011.** 101 Eesti kirjandusteost. Tallinn: Varrak.
- Velsker, Mart 2001.** y eesti kirjanduses. – Vikerkaar 10, 78–86.
- Velsker, Mart 2014.** Lõunaeeesti kirjandusloo kirjutamise võimalusi. Doktoritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Viires, Paul 1937.** Friedebert Tuglas. Elu ja looming. Tartu: Loodus.
- VMS 1982 = Väike murdesõnastik I. 1982.** Toim. Valdek Pall. Koost. A. Haak, E. Juhkam, M. Kallasmaa, A. Kask, V. Lonn, E. Niit, P. Norvik, V. Oja, P. Raud,

E. Ross, A. Sepp, J. Simm, J. Viikberg; <http://www.eki.ee/dict/vms/>. Vaadatud 22.04.2015.

VMS I 1982 = Väike murdesõnastik I. 1982. Toim. Valdek Pall. Tallinn: Valgus.

VMS II 1989 = Väike murdesõnastik II. 1989. Toim. Valdek Pall. Tallinn: Valgus.

Väljataga, Märt 2013. Mis on luule? – Keel ja Kirjandus 3, 153–170; 4, 253–268.

The poetry of Gustav Suits in the Tartu dialect. Linguistic analysis. Summary

The purpose of the current thesis is to analyse the poetry of Gustav Suits in the Tartu dialect. To be more precise, the poem „The Church Bell“ is analysed linguistically as well as metrically. The research centres around the two main questions.

Firstly, which features of the dialects of the South Estonian language and the Tartu dialect (as well as the Võnnu dialect) will be presented in the original text (Suits 1913). Secondly, it will be examined will the poem be edited towards the North Estonian dialects.

The study consists of an introduction, six chapters, a conclusion, abbreviations and parish abbreviations, the sources of the material, a literature, a summary and additions.

The first chapter is about the poetry in the Tartu dialect. The chapter gives the overview of the Tartu dialect which has four groups (the northern, southern, eastern and western group). For example, the features of the Tartu dialect are the limited use of affricates and vowel harmony, the third degree of quantity instead of the second degree of quantity, the consonant *n* at the end of inessive and essive case, the *-de* at the end of illative case etc. The first chapter also includes the comparison of different features of the authors who are from the area of the Tartu dialect. The similar features of the Tartu dialect of all the authors (including Käsü Hans, Gustav Adolph Oldekop, Gustav Suits, Friedebert Tuglas, Henrik Visnapuu, Mats Traat and Urmas Karu) are the vowel harmony (the *o*-harmony and the *ä*-harmony to be precise), the verb gemination, the use of affricates, the plural nominative forms without the historical feature, the *-va* at the end of third person plural etc. The features of the Tartu dialect which are characteristic only to Suits are the *ü*-harmony and the use of *h* in the *hr*-cluster as well as the use of dialectal demonstrative pronouns (such as *nu* and *tu*).

The second chapter describes the poetry of Gustav Suits in the South Estonian dialects. Suits has only two poems which are completely dialectal („The Motives of

Võnnu“ (1950) and „The Church Bell“ (1913)). Both of the poems have similar dialectal features (for example the *-p* at the end of third person singular in the present simple; the *-n* at the end of inessive case; the *-nu* at the end of active past participle; the *i-* and *e-*imperfect; the gemination etc) as well as features that differ (the use of the vowel *o* in the non-initial syllables, the vowel harmony). Suits was from the area of the Eastern Tartu dialect (the Võnnu dialect) which has such dialectal features as the total vowel harmony, the gemination, the *i*-plural, the *-n* and *-(h)n* at the end of inessive case, the *-st* at the end of translative case, the *e*-imperfect etc.

Another goal of this thesis is to analyse linguistically the original text of „The Church Bell“. Therefore the third chapter examines phonetical, morphological and lexical features of the original text. The linguistic analysis shows that there are many features from the South Estonian dialects, but also features that are used in the Tartu dialect (and in Võnnu), including the features of the North Estonian dialects (the *si-*imperfect etc). For example, the general features of the South Estonian dialects are the use of the medial vowel *e* before the consonant *r*, the vowel *i* at the the end of diphthong, the geminations, the *-s* at the end of translative case, the *i*-plural etc. The features of the Tartu dialect is the *-p* at the end of third person singular in the present simple etc. The characteristic features of the Võnnu dialect are the *-he* at the end of illative case, the *-n* at the end of inessive case, the *e*-imperfect etc. The vocabulary of „The Church Bell“ is mainly from the South Estonian dialects.

The fourth chapter focuses on the different redactions of „The Church Bell“ (the analysis is based on 61 redactions). Firstly, the textual history of the poem is presented. Then the comparison of the redactions which include the overview of the redactions, the changes of the presentation of the text and the changes of the orthography. In the fourth chapter, it can be said that the original text which was published in 1913 becomes the main text, the following redactions will appear with smaller or bigger modifications as well as with features that are similar to the South Estonian or North Estonian dialects. In the analysis, it is also revealed that the period of 1920–1940 is the peak period of editing different redactions; in the period of 1950–1970 the poem is only slightly edited; the 1980s are called the transition period (since then the growing tendency of editing begins) and in the 1990–2000 the editing is active again.

The fifth chapter handles the linguistic analysis of the different redactions of „The Church Bell“ in the articulation, morphological and lexical aspects. In conclusion, it is clear that the poem has been edited several times and that the redactions are generally based on the original text which was written in the South Estonian dialects. Nevertheless, the results show that at the same time some of the redactions follow the features of the North Estonian dialects. It becomes apparent that there are two ways: the first one is following the South Estonian dialects and the second one is editing the dialectal forms into the North Estonian dialects. Although the forms of the South Estonian dialects are more used and the forms of the North Estonian dialects are exceptions, it still can be said that the results of this study mark the tendency of alteration from the South Estonian dialects towards the North Estonian dialects. If and how this tendency continues can be examined more thoroughly in the future.

The sixth chapter discusses the concepts of the poetry, metrics etc. It also introduces the iamb and its place in Estonian poetry. The metrical analysis shows that in „The Church Bell“ the iamb is created in about half the lines and by the use of proclitic words. The use of dissimilation of accents also appears in the metrical analysis. In „The Church Bell“ the unstressed syllables can be in the position of ictus, metrically unstressed syllables are not always short and the disyllabic final part is used.

The metrical analysis also examines the positions of the rhyme in the poem. In „The Church Bell“ the alliteration, the perfect rhymes, the masculine and feminine rhymes, the light rhymes and the end rhymes are widely used, while the occurrence of the free rhymes, the dactylic and peon rhymes, the compound rhymes, the beginning and internal rhymes is not so frequent. „The Church Bell“ is written in crossed rhymes.

In conclusion, it can be said that in the original text of „The Church Bell“ there are general features of the the South Estonian dialects as well as the features of the Tartu dialect and the Võnnu dialect. The features of the North Estonian dialects can also be found in the original text. It is clear that the poem „The Church Bell“ is being edited towards the North Estonian dialects.

Lisad

Lisa 1. „Kerko-kell“ kirjakeele peeglis

KERKO-KELL. (1913)

Nii vaipse kodoküla talo,
kui undse Wooremäe pääl.
Teed kabelihe üle palo
lää lõunevahel lämmäl sääl.

Oh kuule: kerkokellä lüvväs,
see lööjä om so oma lell!
Heng niikui taiva poole püvväs,
nii rasselt kaibap, ikep kell.

Om asja ilman imelise
teed toda kävven mõtli ma:
sääl saatva kooljat peijelise,
siin jooskva latse lustiga!

Om asja ilman imelise
nii jäi ma veelgi mõtlema:
sääl hauda kandva inemise,
siin, mõteten, veel astu ma!

Kirikukell

Nii vaiksed koduküla talud,
kui uduse Vooremäe peal.
Teed kabelisse üle palu
lähen lõunavahel soojal seal.

Oh kuule: kirikukella lüüakse,
see lööja on su oma lell!
Hing nagu taeva poole püüaks,
nii raskelt kaebab, nutab kell.

On asjad maailmas imelikud,
teed seda käies mõtlesin ma:
seal saadavad surnut peielised,
siin jooksevad lapsed lustiga!

On asjad maailmas imelikud,
nii jäin ma veelgi mõtlema:
seal hauda kannavad inimese,
siin, mõtetes, veel astun ma!

Kõrd, talvel, kerkokellä löödi
ja lööjä olli oma lell.
Mo emä aus sis joodi, söödi –
see mäletüs om mulle hell.

Ma tulli, kui so vaene korjus
jo külmän lautsin magasi.
Maa pääl kui lõpnu oll' so orjus,
so emäs võitsi tagasi.

Es kaiba enämb huule hätä
ja kadonu so tõbe lõhn.
Nii rahulik ja uhke nätä
so nägo olli kirstun kõhn.

Oh kuule: kerkokellä lüvväs,
see lööjä om so oma lell!
Heng niikui taiva poole püvväs,
nii rasselt kaibap, ikep kell.

So kää oma ohtjit kaknu
ja sälgä tõstnu toobripuud.
So kääsi lehmä, peni laknu,
so oma poig es anna suud.

Poig harva üle kodo läve
so manu jõudse kooli teelt.
Sis tuuli, pilvi perän käve,
es kuule emä lihtsat meelt.

Kord, talvel, kirikukella löödi
ja lööja oli oma lell.
Mu ema auks siis joodi, söödi –
see mälestus on mulle hell.

Ma tulín, kui su surnukeha
juba külmal lautsil lamas.
Maa peal kui lõppenud oli su orjus,
su emaks võitsin tagasi.

Ei kaevanud enam huuled häda
ja kadunud su tõve lõhn.
Nii rahulik ja uhke näha
su nägu oli kirstus kõhn.

Oh kuule: kirikukella lüüakse,
see lööja on su oma lell!
Hing nagu taeva poole püüaks,
nii raskelt kaebab, nutab kell.

Su kääed on ohakaid katkunud
ja selga tõstnud toobripuud.
Su käsi lehmad, penid lakkunud,
su oma poeg ei andnud suud.

Poeg harva üle kodu läve
su juurde jõudis kooliteelt.
Siis tuulte, pilvede järel käis,
ei kuulnud ema lihtsat meelt.

Kui imelik: om armastanu
nii kavva, kavva emä arm.
Kui valulik: veäp havva manu
liig hilda elo saatus karm!

Kõrd, talvel, kerkokellä löödi
ja lööjä olli oma lell.
Mo emä aus sis joodi, söödi –
see mäletüs om mulle hell.

So havva päitsin orjavitsa
nüüt kate puu all häitsevä.
So poja tee om ollu kitsa,
vast laja küll na näitsevä.

Kas kõrd ka kerkokellä lüvväs? –
ei löö vist enämb oma lell!
Kas kõrd mo aus ka juvvas, süvväs? –
oh kerkokell, oh kerkokell!

Kui imelik: on armastanud
nii kaua, kaua ema arm.
Kui valulik: veab hua juurde
liig hilja elu saatus karm!

Kord, talvel, kirikukella löödi
ja lööja oli oma lell.
Mu ema auks siis joodi, söödi –
see mälestus on mulle hell.

Su hua peatsis orjavitsad
nüüd kahe puu all õitsevad.
Su poja teed on olnud kitsad,
vahest laiad küll nad näisid.

Kas kord ka kirikukella lüüakse? –
ei löö vist enam oma lell!
Kas kord mu auks ka juuakse, süüakse? –
oh kirikukell, oh kirikukell!

Lisa 2. Setukeelne „Ker'kokell“ (1924)

KERKO-KELL. (1913)

Nii vaipse kodokülä talo,
kui undse Wooremäe pääl.
Teed kabelihe üle palo
lää lõunevahel lämmäl säääl.

Oh kuule: kerkokellä lüvväs,
see lööjä om so oma lell!
Heng niikui taiva poole püvväs,
nii rasselt kaibap, ikep kell.

Om asja ilman imelise
teed toda kävven mõtli ma:
säääl saatva kooljat peijelise,
siin jooskva latse lustiga!

Om asja ilman imelise
nii jäi ma veelgi mõtlema:
säääl hauda kandva inemise,
siin, mõteten, veel astu ma!

Kõrd, talvel, kerkokellä löödi
ja lööjä olli oma lell.
Mo emä aus sis joodi, söödi –
see mäletüs om mulle hell.

Ker'kokell. (1924)

Nii vaiksõ' kodokülä talo',
kui undsõh Voorõmäe pääl.
Tiid kabõlihe üle palo
lää lõunõvaihhõl lämmäl säääl.

Oh kuulõ': ker'kokellä lüvväs,
seo lüüjä om su uma lell!
Heng niikui taiva poolõ püvväs,
nii rasõhõlt ikk, kaibas kell.

Oh asä' ilmah imelise',
tuud tiikest kävvuh mõtli ma';
säääl saatva' kuuljat puhtelise',
siih juuskva' latsõ' lustiga'!

Om asjo ilmah imeliisi,
nii jäi ma' viilgi' mõtlõma:
säääl hauda kandas inemiisi,
siih, mõttih, kõõ viil astu ma'!

Kõrd, talvõl ker'kokellä lüüdi,
ja lüüjä olle uma lell.
Mu imä aus sis juudi, süüdi –
seo mälehtüs om mullõ hell.

Ma tulli, kui so vaene korjus
jo külmän lautsin magari.
Maa pääl kui lõpnu oll' so orjus,
so emäs võitsi tagasi.

Es kaiba enämb huule hätä
ja kadonu so tõbe lõhn.
Nii rahulik ja uhke nätä
so nägo olli kirstun kõhn.

Oh kuule: kerkokellä lüvväs,
see lööjä om so oma lell!
Heng niikui taiva poole püvväs,
nii rasselt kaibap, ikep kell.

So kää oma ohtjit kaknu
ja sälgä tõstnu toobripuud.
So kässi lehmä, peni laknu,
so oma poig es anna suud.

Poig harva üle kodo läve
so manu jõudse kooli teelt.
Sis tuuli, pilvi perän käve,
es kuule emä lihtsat meelt.

Kui imelik: om armastanu
nii kavva, kavva emä arm.
Kui valulik: veäp havva manu
liig hilda elo saatust karm!

Ma' tulli kavvõst kodo poolõ', –
su iho lautsil magari.
Ku lõpõdi' sa' maa pääl hoolõ,
sai sinno imäs tagasi.

Es kaiba' inäp huulõ' hätä,
ja kaonu' ol' su tõbõ lõhn.
Nii rahulik ja uhkõ nätä'
su nägo olle kirstuh kõhn.

Oh kuulõ': ker'kokellä lüvväs
seo lüüjä om su uma lell!
Heng niikui taiva poolõ püvväs,
nii rasõhõlt ikk, kaibas kell.

Su kää' omma' ohtjit kaknu'
ja sälgä nõstnu' tuurjapuud.
Su kässi lehmä', pini' laknu',
su uma poig es anna' suud.

Poig harva üle kodo läve
su mano jõudsõ kooli tiilt.
Sis tuuli, pilvi perrä käve,
es kuulõ' imä lihtsat miilt.

Kui imelik: om armastanu'
arm imäl kavva, kavva nii.
Kui valulik: vii havva manu
liig ilda elo vaiva tii!

Kõrd, talvel, kerkokellä löödi
ja lööjä olli oma lell.
Mo emä aus sis joodi, söödi –
see mäletüs om mulle hell.

So havva päitsin orjavitsa
nüüt kate puu all häitsevä.
So poja tee om ollu kitsa,
vast laja küll na näitsevä.

Kas kõrd ka kerkokellä lüvväs? –
ei löö vist enämb oma lell!
Kas kõrd mo aus ka juvvas, süvväs? –
oh kerkokell, oh kerkokell!

Kõrd, talvõl, ker'kokellä lüüdi,
ja lüüjä olle uma lell.
Mu imä aus sis juudi, süüdi –
seo mälehtüs om mullõ hell.

Su havva päitsih orävitsa' –
näid katõ puu all häelmih näet.
Su puja tii' iks olnu' kitsa',
vast laja' näkkü' kül' nä' säet.

Kas kõrd kah ker'kokellä lüvväs? –
ei lüü' vast inäp uma lell!
Kas kõrd mu aus kah juvvas, süvväs? –
oh ker'kokell, oh ker'kokell!

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Liis Zovo

(autori nimi)

(sünnikuupäev: 12.01.1992)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Gustav Suitsu tartumurdeline luule. Keeleline analüüs“,
(lõputöö pealkiri)

mille juhendajad on Karl Pajusalu ja Eva Velsker,
(juhendaja nimi)

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 20.05.2015 *(kuupäev)*